

przeгляд rusycystyczny

2015, nr 3 (151)

Katowice 2015

KOMITET HONOROWY

Janusz Henzel, Walenty Piłat, Janina Sałajczyk, Władysław Woźniewicz, Wanda Zmarzer

KOMITET REDAKCYJNY

Antoni Semczuk (Uniwersytet Warszawski, przewodniczący)
Franciszek Apanowicz (Uniwersytet Gdański)
Jens Herlth (Universitaet Freiburg, Szwajcaria)
Władimir Klimonow (Humboldt-Universität zu Berlin, Niemcy)
Tadeusz Klimowicz (Uniwersytet Wrocławski)
Joanna Madloch (Montclair State University, USA)
Daria Nevskaya (Российская академия народного хозяйства и государственной службы, Rosja)
Grzegorz Przebinda (Uniwersytet Jagielloński)
Barbara Stempczyńska (Uniwersytet Śląski)
Walerij Tiura (Росийский государственный гуманитарный университет, Moskwa)
Halina Waszkielewicz (Uniwersytet Jagielloński)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Piotr Fast (redaktor naczelny)
Justyna Pisarska
Joanna Darda-Gramatyka (sekretarz redakcji)

Korekta

Justyna Pisarska

ADRES REDAKCJI

Przegląd Rusycystyczny, 41-205 Sosnowiec, ul. Spokojna 2
tel. 604 96 57 37; 505 300 667
e-mail: prz.rus@op.pl
<http://www.journals.us.edu.pl/index.php/PR>

Na stronie internetowej naszego pisma dostępne są archiwalne numery

„Przeglądu Rusycystycznego” w postaci plików pełnotekstowych.

Materiały do druku prosimy składać poprzez generator po uprzednim zarejestrowaniu się na stronie internetowej pisma.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych i zastrzega sobie prawo redagowania tekstów.

Wszystkie prace nadesłane do redakcji są poddawane anonimowej procedurze recenzyjnej.

Prace należy opracować zgodnie z *Zasadami przygotowania tekstów do druku*

umieszczonymi na stronie internetowej naszego kwartalnika.

Nadsyłając prace do naszego pisma, autorzy wyrażają zgodę na ich publikację elektroniczną.

Index 371866
ISSN 0137-298X

WYDAWCY

„Śląsk” Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe
ul. Juliusza Ligonía 7, 40-036 Katowice
tel. 32 258 07 56
biuro@slaskwn.com.pl;
<http://www.slaskwn.com.pl>

Wyższa Szkoła Europejska
im. ks. Józefa Tischnera
31-033 Kraków, ul. Westerplatte 11
tel. 12 683 24 03
www.wse.krakow.pl

SPIS TREŚCI

5	Anna Kadykało	Kształtowanie pamięci o masowych represjach w rosyjskim internecie
18	Piotr Fast	O pewnych konsekwencjach rozumienia tekstu jako struktury dynamicznej
27	Ewa Pogonowska	Męski „deficyt” i „kobieca twarz Rosji”
43	Edyta Manasterska-Wiącek	Barwy snu w kołysankach polskich i rosyjskich
56	Izabela Kozera	Semantyka i pragmatyka wtórnej imperfektywizacji czasownika rosyjskiego (w oparciu o badanie ankietowe)
73	Aleksandr Tsoi	Tworzenie i funkcjonowanie partykuł rosyjskich a kontekst komunikacyjny
81	Ludmiła Fiodorowa Ewa Białek	Koncept ЧЕСТЬ (honor) w rosyjskim językowym obrazie świata
110	Magdalena Zaorska	Elementarne ćwiczenia z wiersza — strofa onieginowska
125	Marwan Chamitowa	Dziedzictwo Konstantina de Lazari

RECENZJE

132	Bożena Żejmo	Mark Lawrence Schrad: <i>Imperium wódki. Alkohol, władza i polityka w Rosji carskiej</i> , przeł. Aleksandra Czwojdrak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014
-----	--------------	---

SPRAWOZDANIA

137	Radosław Gajda	Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej <i>Języki specjalistyczne w badaniach i praktyce: doświadczenia, horyzonty, wyzwania</i>
141		Noty o autorach

СОДЕРЖАНИЕ

5	Анна Кадыкало	Формирование памяти о массовых репрессиях в российском интернет-пространстве
18	Петр Фаст	О некоторых последствиях динамического понимания текста
27	Эва Погоновска	Мужской «дефицит» и «женское лицо России»
43	Эдыта Манастерска-Вёнецк	Цвета сна в в польских и русских колыбельных
56	Изабела Козера	Семантика и прагматика вторичной имперфективации русского глагола (на основании результатов опроса)
73	Александр Цой	Семиозис русских частиц и коммуникативный контекст
81	Людмила Федорова Эва Бялэк	Концепт «честь» в русской языковой картине мира
110	Магдалена Заорска	Элементарные упражнения со стихом — онегинская строфа
125	Марван Хамитова	Наследие Константина де Лазари

TABLE OF CONTENTS

5	Anna Kadykało	Shaping the memory of the mass repressions in Russian Internet
18	Piotr Fast	On certain consequences of treating text as a dynamic structure
27	Ewa Pogonowska	The “deficit of man” and “the feminine face of Russia”
43	Edyta Manasterska-Więcek	Dream colours in Polish and Russian lullabies
56	Izabela Kozera	Semantics and pragmatics of secondary imperfectivization of the Russian verb (based on survey results)
73	Aleksandr Tsoi	Semiosis of Russian particles and communicative kontekst
81	Ludmila Fiodorowa Ewa Białek	The concept of <i>честь</i> (honor) in the Russian linguistic worldview
110	Magdalena Zaorska	Elementary practice based on poetry reading. Onegin stanza
125	Marwan Chamitowa	Heritage of Konstantin de Lazari

ANNA KADYKAŁO
Uniwersytet Jagielloński

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI O MASOWYCH REPRESJACH W ROSYJSKIM INTERNECIE

Upadek Związku Radzieckiego pociągnął za sobą rewolucyjne przemiany w wielu dziedzinach życia. Zmianie uległ nie tylko ustrój państwowy i sposób zarządzania gospodarką, obywatele uzyskali także nie spotykaną dotąd wolność słowa i wypowiedzi. Masowy rozwój internetu w Rosji na początku XXI wieku zapewnił anonimowość i możliwość wypowiedzania niejednokrotnie kontrowersyjnych sądów. Młode pokolenie, które czasy radzieckie pamięta jedynie z wczesnego dzieciństwa, ale przede wszystkim z opowieści rodziców czy dziadków, stało się najbardziej aktywną grupą użytkowników globalnej sieci, z której czerpie wiele informacji o otaczającej ich rzeczywistości. Należy jednak pamiętać o ograniczeniach wynikających z poruszania się po wirtualnym świecie, bowiem, jak stwierdził Marian Golka:

[...] w jednostkowych pamięciach pozostaje niewiele: mimo że do ludzi dociera bardzo wiele informacji [...], to mało kto pamięta ich sens, choćby nawet w przybliżeniu, po upływie doby. Wszystko przemyka przez zmysły i przez pamięć, nie pozostawiając znaczącego wpływu¹.

Z drugiej jednak strony Golka podkreślił pozytywny wpływ internetu na pamięć społeczną. Globalną sieć badacz uznał nie tylko za gigantyczne archiwum gromadzące różne dane dotyczące przeszłości i współczesności, ale również za niezwykle skuteczne narzędzie ich kategoryzacji².

Wśród wielu rodzajów aktywności internetowej młodzi Rosjanie prowadzą ożywione dyskusje dotyczące odległych dla nich czasów, poruszając m.in. temat masowych represji okresu stalinowskiego. Stosunek internautów — przedstawicieli różnych grup wiekowych i zawodo-

¹ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 116.

² Zob. tamże, s. 118.

wych — do tych tragicznych wydarzeń wyrażany jest nie tylko podczas licznych dyskusji na forach internetowych (gdzie zamieszczane są fragmenty publikacji książkowych, tekstów publicystycznych, do których mogą się ustosunkować internauci), ale także poprzez tworzenie bardzo popularnych obecnie demotyatorów.

Zaprezentowane w niniejszym artykule nośniki pamięci o łagrach i represyjnym systemie stalinowskim zostaną uznane za manifestacje „postpamięci” charakteryzującej doświadczenie dzieci i bliskich osób, należących do kręgu zarówno ofiar, jak i sprawców tragedii (w tym przypadku — Gułagu). U podstaw tej szczególnej formy pamięci leżą nie osobiste przeżycia i doświadczenia jednostki, ale zdjęcia, opowieści, ekspozycje muzealne i dokumenty, do których ma ona dostęp. Marianne Hirsch stwierdziła, że mówiąc o „postpamięci”, mówimy o strzeżeniu traumatycznej pamięci osobistej i pokoleniowej, z którą niektórzy z nas mają „żywy związek”³.

Joanna Tokarska-Bakir zaznaczyła, że w ujęciu Hirsch „postpamięć” stanowi cechę

[...] doświadczenia tych, którzy wzrastali w cieniu opowieści o zdarzeniach, które rozegrały się przed ich narodzeniem. Ich własne wspomnienia musiały ustąpić miejsca historiom poprzednich pokoleń, ukształtowanych w traumatycznych okolicznościach, które nigdy nie zostały do końca zrozumiane ani odtworzone⁴.

Badaczka podkreśliła, że zjawisko to można obecnie zaobserwować poza gronem osób, których bezpośrednio dotyczą te traumatyczne wydarzenia. „Postpamięć” staje się zjawiskiem masowym, na co wpływa m.in. odchodzenie ofiar traumy, jej uczestników. Można ją więc uznać za szczególną reakcję na obserwowaną wcześniej „kulturę milczenia”⁵. Stworzoną przez Hirsch koncepcję można zatem odnieść również do kolejnych pokoleń i całych społeczeństw. W niniejszym artykule „postpamięć” zostanie uznana za formę pamięci społecznej. Jak napisał Marian Golka, pamięć społeczna to „wszystko to, co z przeszłości trwa w terażniejszości, i wszystko to, co w terażniejszości czyni się z wyobrażeniami

³ Zob. M. Hirsch, *The Generation of Postmemory*, „Poetics Today” 2008, vol. 29, nr 1, s. 104–107, <http://www.columbia.edu/~mh2349/papers/generation.pdf> (26.01.2014). Jak podkreśliła Marianne Hirsch, w ostatnich latach studia o pamięci zyskały zupełnie nową rangę w środowiskach akademickich. Przyczyniły się do tego prace (obrazy, filmy, powieści, wspomnienia) twórców należących do kolejnej, drugiej generacji osób, które doświadczyły traumy. Zob. tamże, s. 105.

⁴ M. Hirsch, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Harvard University Press, Cambridge 1997, s. 22. Podaję za: J. Tokarska-Bakir, *Polska jako chory człowiek Europy? Jedwabne, „postpamięć” i historycy*, <http://www.eurozine.com/articles/2003-05-30-tokarska-pl.html> (25.01.2014).

⁵ Zob. J. Tokarska-Bakir, *Polska jako chory człowiek...*

o przeszłości”⁶. Trwanie tej formy pamięci stanowi przejaw trwania zbiorowości i kultury. Zdaniem badacza pamięć społeczna polega na tym, że kolejne pokolenia: dzieci, wnuków, prawnuków itd., mają poczucie łączności z pokoleniami poprzedników — „a tym samym poczucie kontynuacji losów, poczucie tożsamości oraz odpowiedzialności za przeszłość i przyszłość”⁷.

W przypadku „postpamięci” uzasadnione jest mówienie o przekazywaniu międzypokoleniowej traumy doświadczenia Gułagu. Wśród artefaktów koncentrujących się wokół zjawiska „postpamięci” znajdują się bardzo popularne w rosyjskim internecie demotywatory. Połączenie zdjęć ukazujących tragizm uwięzionych albo sylwetki oprawców z wymownymi podpisami zmusza wielu internautów do przemyślenia prezentowanych problemów. Co istotne, represje stalinowskie do dziś nie doczekały się jednoznacznej i zdecydowanej oceny, tzn. potępienia ze strony władz, naukowców oraz całego społeczeństwa. Michaił Timofiejew podkreślił, że w przeciwieństwie do wielu byłych państw ZSRR w Rosji nie doszło do całkowitego porzucenia komunistycznej przeszłości — władza nie była bowiem w stanie stworzyć nowej całościowej i atrakcyjnej społecznie ideologii. Porównując Rosję z większością państw Europy Wschodniej, badacz zauważył wyraźną niekonsekwencję i połowiczność działań (np. wiele miejscowości i centrów obwodowych zachowało swoje radzieckie nazwy: Kaliningrad, Uljanowsk)⁸. Tymczasem nierzadkie są opinie sugerujące, że w rzeczywistości nie można mówić o „masowym” charakterze represji, zaś do łagrów trafiali przede wszystkim przestępcy kryminalni⁹. Te dwa sposoby interpretacji tego czarnego okresu w radzieckiej historii przenikają się w rosyjskim internecie. Oznaką zachodzących przewartościowań są komentarze pod zamieszczonymi w sieci obrazkami. Ich spektrum jest bardzo szerokie; warto zatem przywołać kilka spośród nich, aby mieć wyobrażenie o wektorach kształtowania pamięci o Gułagu w tym medium.

Jeden z demotywatorów przedstawia ubrany na szaro tłum, który wchodzi do paczki słynnych papierosów „Беломорканал” (nazwa nawiązuje do Kanału Białomorsko-Bałtyckiego, budowanego w latach 1930–1933, przy którym pracowali więźniowie — kilkadziesiąt tysięcy spośród nich zmarło), obok widać drut kolczasty. Wymowny podpis

⁶ M. Golka, *Pamięć społeczna...*, s. 7.

⁷ Tamże, s. 8.

⁸ М. Тимофеев, *Бес/з коммунизма: кризис идеологии в современной России (анализ семиотического дискурса)*, „Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований” 2012, nr 1, s. 4–17.

⁹ Zob. np. *Несколько слов о политических репрессиях в СССР*, <http://asher.ru/library/other/repris/58> (05.01.2014).

pod rysunkiem ostrzega przed zagrożeniem, które w ciągu dziesięcioleci stało się udziałem milionów radzieckich obywateli: „Эффективный менеджмент рабов. Ты этого хочешь, Россия?”¹⁰. Krytykowane są postawy wspierające dawny system komunistyczny; ta grupa demotywatorów ma przekonać odbiorców, że popierając partię komunistyczną, popiera się wszystko, co wiązało się z tym reżimem, także Gułag: demotywator ukazuje rozwścieżoną starszą kobietę trzymającą sztandar, w tle widać wielki portret Lenina i demonstrację partii komunistycznej. Komentarz brzmi: „Красноперое быдло тоскует по Гулагу”¹¹. Demotywatory mają także na celu edukowanie odbiorców, tak jak kompozycja przedstawiająca osoby odpowiedzialne za represje — zdjęcia czterech zarządców radzieckiego systemu łagrów: „Федор Иванович Эйхманс, Лазарь Иосифович Коган, Матвей Давыдович Берман, Израиль Израилевич Плинер. Первые руководители ГУЛАГа. Палачи русского народа”¹².

W powyższych demotywatorach można odnaleźć elementy społeczno-reklamowych obrazków. Jak napisali Aleksandr Golikow i Alina Kałasznikowa, ich wpływ koncentruje się na wartościach, podobnych do tych, na których bazuje reklama społeczna. Propagują one zatem tradycyjne wartości, próbując poprzez krytykę współczesnej sytuacji uświadomić rozdźwięk pomiędzy idealnymi a rzeczywistymi schematami zachowania¹³.

Na stronach internetowych można również znaleźć powstające już w czasach radzieckich anegdota dotyczące represji stalinowskich. Stanowią one jedną z licznych grup анекдот poświęconych poprzedniej epoce. Jak zauważyła Inna Tubalowa, największy rozwój gatunku анекдот przypadł na okres kształtowania się radzieckiego ustroju totalitarnego, stanowiąc fragmentaryczną rekompensatę potrzeby omawiania zjawisk otaczającej rzeczywistości. Anegdota można zatem uznać za gatunek, u którego podstaw leży próba karnawałowego nowego ujęcia rzeczywistości¹⁴. Prezentując obozową rzeczywistość i strach obywateli

¹⁰ *Эффективный менеджмент рабов*, <http://tinyurl.com/o87jcrj> (05.01.2014).

¹¹ *Красноперое быдло тоскует по Гулагу*, <http://tinyurl.com/ptr5odp> (05.01.2014).

¹² *Первые руководители ГУЛАГа*, <http://tinyurl.com/pwceptb> (05.01.2014).

¹³ Zob. A. Голиков, А. Калашникова, *Демотиваторы в интернет-коммуникации: генезис, смыслы, типология*, „Вестник Харьковского государственного университета” 2010, вып. 16, s. 127, <http://tinyurl.com/pokoq5o> (18.11.2013).

¹⁴ Zob. И. Тубалова, *Современный анекдот как способ интерпретации советских культурных моделей*, <http://tinyurl.com/pj5ox9q> (13.02.2014). W prezentowanym kontekście karnawałowe ujęcie rzeczywistości można rozumieć jako kanalizowanie niezadowolenia społecznego, ustanowienie „świata na opak”, czyli „stworzenie tymczasowego, autonomicznego świata alternatywnej rzeczywistości”. Zob. W. Dudzik, *Karnawały w kulturze*, „Sic!”, Warszawa 2005, s. 105.

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI...

w humorystycznym kontekście, stanowią one bardzo trafne, choć zwięzłe źródło informacji o okresie czystek:

1937-й год. Муж с женой чутко спят в своей квартире. Вдруг среди ночи — шум и топот ног на лестнице. Резкий звонок в дверь, сопровождаемый громким стуком. Ни жив, ни мертв, муж пошел открывать. Через минуту он возвращается:

— Не волнуйся, — говорит он, — это всего лишь наш дом горит¹⁵.

К иностранцу в гостиничный номер под предлогом обеспечения безопасности гостя подвели агента. Ночью он выбросился из окна.

Назавтра иностранец дает показания:

— Вечером мы стали укладываться спать. Я повесил костюм в шкаф, как это принято у нас. Он засунул костюм под матрац, как, видимо, это принято у вас. Я свои часы положил на ночной столик, как это принято у нас. Он свои часы засунул под подушку, как, видимо, это принято у вас. Едва мы заснули, кто-то постучал в дверь. Я встал и пошел открывать, как это принято у нас. А он выпрыгнул в окно, как, видимо, это принято у вас¹⁶.

Pamięć o represjach stalinowskich obecna jest także w popularnych serwisach społecznościowych (np. „ВКонтакте”), gdzie zamieszczone są np. linki do filmów dokumentalnych poruszających ten problem. Temat Gułagu jest współcześnie poruszany w Rosji podczas licznych posiedzeń naukowych, konferencji i szkół letnich. W ich trakcie omawiane są takie zagadnienia, jak np. znaczenie Gułagu dla kulturowej i historycznej pamięci współczesnych Rosjan. Rezultatem rosyjsko-niemieckiej szkoły letniej, zorganizowanej w lipcu 2009 roku przez permski młodzieżowy oddział Memoriału i bremeński Instytut Badań Historii Europy Wschodniej, była opublikowana w Permie broszura *ГУЛАГ в российской памяти*. W zbiorze esejów poruszono takie tematy jak współczesna pamięć o terrorze w ZSRR i jej recepcja w dzisiejszej Rosji¹⁷. Warto przywołać także wstrząsający album *Wielki Terror 1937–1938*¹⁸ prezentujący fotografie ofiar terroru (wywodzących się ze wszystkich warstw społecznych) na krótko przed egzekucją. W albumie umieszczono również współczesne zdjęcia miejsc egzekucji i grobów ofiar Wielkiego Terroru oraz fotografie krewnych, których rodzice zostali zamordowani w latach 1937–1938 wraz z fragmentami wywiadów, stanowiącymi dowód na okaleczenie ich życia przez represyjny system.

¹⁵ *Анекдоты про сталинские репрессии*, <http://politic-anekdot.com/anekdoti-pro-stalina/anekdoti-pro-stalinskie-repressii.php> (05.01.2014).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Zob. *В Перми вышла брошюра «ГУЛАГ в российской памяти»*, <http://volonter59.ru/index.php?category=1&id=462> (05.01.2014).

¹⁸ T. Kizny, *Wielki Terror 1937–1938*, współpr. D. Roynette i in., przeł. J. Giszczak, A. Sowińska, Agora SA, Warszawa 2013.

Jak stwierdził aktor i reżyser Walerij Jakowlew, uczestnik grupy badawczej koncentrującej się na recepcji Gułagu w rosyjskiej pamięci:

Понятие „ГУЛАГ” для меня лично является обозначением массового лишения людей свободы и права выбора, синонимом контроля над повседневной жизнью людей. ГУЛАГ — это огромная система тюрем и лагерей, в которые была превращена половина нашей страны¹⁹.

Za kolejne źródło wiedzy o represjach stalinowskich należy uznać powielane na licznych stronach internetowych miniatury z albumu *ГУЛаг в рисунках* autorstwa Dancyga Bałdajewa, który przez lata służył w radzieckim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych jako strażnik obozowy w systemie Gułagu. Podpisy pod miniaturami wskazują na okrucieństwo strażników i męki, które stały się udziałem więźniów, np.:

Насильственное кормление заключенного, объявившего голодовку питательной смесью через ноздрю... По законам советского гуманизма пускать пулю в затылок можно только здоровой жертве с температурой тела 36,6–37°.

Na innych obrazkach widać więźniów przetrzymywanych w wilczych jamach, gdzie spędzali noce, w dzień budując baraki; wnoszenie zwłok więźnia, złapanego podczas próby ucieczki z obozu (jego ciało zostało podwieszane niczym ciało zabitej na polowaniu zwierzyny, co miało spełniać funkcje wychowawcze i przestrzec innych przed podobnym krokiem); torturowanie więźniarki — wszystkie metody były dozwolone, aby tylko uzyskać zeznania (m.in. wkładano do pochwy i odbytu różne przedmioty, straszono kobiety szczurami, wkładano je do beczki i podgrzewano dno, pozwalano na zbiorowe gwałty na nich dokonywane przez więźniów kryminalnych). Jednak nawet takie rysunki u niektórych nie wywołują przerażenia i potępienia, ale zgoła odmienne emocje: starają się oni trzeźwo wyjaśniać i uzasadniać działania władz²⁰.

Temat masowych represji ściśle związany jest z postacią Stalina. W ostatnich latach w Rosji zauważyć można postępujący proces przywracania mu chwały i podkreślania jego zasług dla radzieckiej ojczyzny — w pierwszym rządzie wymieniane jest zwycięstwo ZSRR w II wojnie światowej. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na demotywator prezentujący portret Stalina w mundurze, z chińskim podpisem, obok niego powiewają czerwone flagi. Komentarz osądza tych, którzy nie chcą uznać zasług Stalina, jednocześnie za wzór stawiając komunistyczne

¹⁹ *Отголоски ГУЛАГа. Валерия Яковлева*, <http://www.pmem.ru/index.php?id=332> (05.01.2014).

²⁰ Zob. niektóre komentarze zamieszczone pod miniaturami na stronie internetowej: *Сталинский ГУЛаг на миниатюрах*, <http://tinyurl.com/nrx56fx> (05.01.2014).

Chiny: „В Китае школьников водят смотреть на публичные казни. А ты стыдишься прошлого своей страны”²¹. Zupełnie inne podejście do radzieckiej przeszłości prezentuje kompozycja przedstawiająca radziecką flagę z czerwoną gwiazdą oraz sierpem i młotem, przypominająca: „Под этим флагом Сталин убивал наших дедов, а ты ему поклоняешься, предатель”²². Nierzadkie są również zabiegi zmierzające do pomniejszenia skali tragedii Gułagu i przekonania odbiorców, że podobne zjawiska miały i nadal mają miejsce w historii innych, cywilizowanych państw: kompozycja przedstawia mapę Stanów Zjednoczonych z zaznaczeniem miejscowości, w których po II wojnie światowej znajdowały się więzienia dla japońskich żołnierzy. Komentarz głosi: „Американский гулаг — ты знал? 120 000 японцев сидели без суда”²³. Pojawiają się także zestawienia tragicznych wydarzeń lat 30. XX wieku ze współczesną sytuacją w Rosji, a szczególnie z trudnymi, przełomowymi latami 90. ubiegłego wieku, gdy ogromna rzesza Rosjan została poddana licznym próbom stanowiącym konsekwencje zmiany systemu. Wyraźnie widać to na przykładzie wykresu wskazującego zmianę liczby Rosjan zamieszkujących w Rosji na rzecz środowiska emigracyjnego. Komentarz brzmi: „Либеральная катастрофа девяностых. Геноцид народа в мирное время”²⁴. Według danych rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych liczba emigrantów z Rosji w roku 1990 była ponad 36 razy większa niż w 1986 roku. W kolejnych latach co roku Rosję opuszczało ok. 100 tysięcy obywateli. W latach 1989–1999 na emigrację udało się ponad milion Rosjan²⁵.

Na stronach internetowych pojawiają się również relacje przekonujące, że dane statystyczne dotyczące liczby więźniów Gułagu są zdecydowanie zawyżone, a ryzyko znalezienia się wewnątrz systemu łagrów w rzeczywistości było niewielkie. Powołując się na dane przywołane przez Wiktora Ziemskowa, Paweł Krasnow stwierdził, że ogromną większość więźniów w 1937 roku stanowili kryminaliści, a nie więźniowie polityczni. W 1938 roku w Gułagu przebywało ponoć niemal 1,9 miliona więźniów, spośród których aż 81% należało jakoby do środowiska kryminalistów. Dane te porównywane są do obecnej sytuacji w USA, gdzie

²¹ В Китае школьников водят смотреть на публичные казни, <http://tinyurl.com/nmepg5b> (05.01.2014).

²² Под этим флагом Сталин убивал наших дедов, а ты ему поклоняешься, предатель, <http://tinyurl.com/prpn2lp> (05.01.2014).

²³ Американский гулаг — ты знал?, <http://tinyurl.com/p4hwjck> (05.01.2014).

²⁴ Либеральная катастрофа девяностых, <http://tinyurl.com/oxnf8nn> (05.01.2014).

²⁵ Zob. М. Денисенко, Эмиграция из России по данным зарубежной статистики. Эмиграция россиян в дальнее зарубежье по российским данным, http://www.archipelag.ru/ru_mir/volni/4volna/denisenko/ (14.02.2014).

w czasie pokoju w więzieniach znajduje się ponad 2,3 miliona osób. Po porównaniu liczby ludności ZSRR i USA pojawiły się twierdzenia, że w Ameryce w więzieniach znalazłoby się 1,53 miliona osób, czyli niewiele mniej niż w ZSRR w szczytowym okresie masowych represji stalinowskich (1,88 miliona). Co więcej, jeśli porównać liczbę ludności Rosji i liczbę więźniów, okazuje się, że prawdopodobieństwo znalezienia się w więzieniu za czasów Stalina było praktycznie takie samo jak obecnie – za czasów Jelcyna i Putina. Kwestionowane jest również twierdzenie, jakoby industrializacja została przeprowadzona kosztem milionów więźniów, ponieważ w tym czasie w Gułagu przebywało „zaledwie” około 0,5 miliona skazanych. Krasnow zastanawia się, czy ludzie radzieccy mieli podstawy, aby panicznie bać się Stalina i „masowych represji”, oraz przekonuje, że nie było ku temu powodów, w przeciwieństwie do niebezpieczeństw, jakie czekają na obywateli w demokratycznej Rosji: według statystyk po upadku ZSRR z rąk bandytów zginęło ponad 0,5 miliona osób, a ponad milion odniosło ciężkie uszkodzenia ciała²⁶.

Nie brak obecnie prób pełnej rehabilitacji postaci Stalina i przekonania opinii publicznej, że rzekome masowe represje stalinowskie są wymysłem historyków i mają niewiele wspólnego z prawdą historyczną. Dmitrij Łyskow we wstępie do książki *Запретная правда о „сталинских репрессиях”. „Дети Арбата” лгут!* stwierdził: „Тема сталинских репрессий является одной из самых идеологизированных и одновременно наиболее табуированных в истории СССР”. Już od połowy lat 50. podejmowano podobno próby ukształtowania demonicznego obrazu okresu stalinowskiego jako czasu, który wypełniało przede wszystkim cierpienie narodu rosyjskiego. Próby spojrzenia na zdarzenia z innego punktu widzenia napotykają zdaniem badacza na poważny opór przy udziale autorytetów naukowych. Łyskow nazywa powyższe zjawisko czarnym mitem, który już dawno wyszedł poza ramy historii. Dziennikarz postawił przed sobą zadanie rozpatrzenia zestawu mitów, które złożyły się na współczesny obraz represji stalinowskich. Podał w wątpliwość takie zjawiska jak Gułag, Wielki Terror 1937 roku, zbrodnicze praktyki NKWD, deportację narodów i wyobrażenie o niewolniczej pracy więźniów na budowach komunizmu. Autor starał się udowodnić, że do dziś spotkać można bardzo zróżnicowane dane na temat liczby ofiar, a ich wiarygodność jest mocno dyskusyjna. Dziennikarz argumentował swoje rozważania również tym, że w kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej obecny jest rozdział 10 „Преступления против государственной власти”, zatem radziecka

²⁶ П. Краснов, *Каким был риск оказаться в гулаге?*, http://svoim.info/201001/?01_5_2 (14.02.2014).

praktyka skazywania na podstawie osławionego artykułu 58. nie była niczym wyjątkowym²⁷.

Na rosyjskich blogach pojawiają się wypowiedzi, które mają na celu przekonanie czytelników, że mówienie o skazaniu kogoś podczas okresu represji „za żart o Stalinie” nie znajduje potwierdzenia w rzeczywistości. Podawane są informacje o pomocy znajomym w poszukiwaniu informacji o represjonowanych krewnych — w rezultacie okazało się, że zostali oni skazani za przestępstwa kryminalne: przywłaszczenie pieniędzy zakładu, udział w gwałcie zbiorowym, zamordowanie całej rodziny. Natomiast osoba, która rzeczywiście była represjonowana jako więzień polityczny, podczas wojny pracowała dla niemieckiego okupanta. Znamienny jest komentarz zamieszczony na blogu: „Это к вопросу о том, стоит ли доверять семейным легендам про репрессированных родственников”²⁸. Mowa jest o prowadzonym od czasów pierestrojki nieuzasadnionym ataku środowisk liberalnych na osobę Stalina, oskarżanego o odpowiedzialność za masowe represje lat 30. Jednocześnie wskazuje się, że wysuwający oskarżenia byli całkowicie obojętni na cierpienia milionów obywateli radzieckich, którzy wraz z rozpoczęciem przemian systemowych zostali pozbawieni zarówno wielkiego kraju, jak i edukacji na wysokim poziomie, godnej pracy, a nawet szacunku w społeczeństwie. Ci, którzy budowali potężny kraj, a potem go bronili, umarli w nędzy, z głodu czy z braku lekarstw²⁹.

Pamięć o Gułagu napotyka w Rosji na liczne przeszkody. Świadczy o tym np. opóźnienie w publikacji słynnej książki Anne Applebaum *Gułag*. Dziennikarka zaznaczyła, że jej książka ukazała się w Rosji z kilkuletnim opóźnieniem w stosunku do wydań w innych państwach. Przyczyn tego upatrywała w tym, że, być może, poruszony temat nie jest w tym kraju tak interesujący, bowiem zbyt dużo już o nim powiedziano. Ponadto pewien opór mógł wywoływać fakt, że autorka jest cudzoziemką. Jednak zdaniem Applebaum dla społeczeństwa rosyjskiego kwestia Gułagu będzie ważna nawet za sto lat, tak samo jak dla Ameryki — problem niewolnictwa³⁰.

Pamięć o masowych represjach starają się kultywować władze rosyjskie. W wystąpieniu z okazji 18. rocznicy Dnia Pamięci o Ofiarach

²⁷ Zob. Д. Лысков, *Запретная правда о „сталинских репрессиях”*. „Дети Арбата” *лгут!*, <https://lib.rus.ec/b/355623/read> (05.01.2014).

²⁸ Zob. *Сталинские репрессии — Самое интересное в блогах*, <http://tinyurl.com/pzrst76> (05.01.2014).

²⁹ Zob. tamże.

³⁰ Zob. *ГУЛАГ как история и современность. Интервью с Энн Эпплбаум*, „Неприкосновенный запас” 2007, nr 3 (53), <http://magazines.russ.ru/nz/2007/3/gu21.html> (26.01.2014).

Represji Politycznych (30 października 2009 roku) prezydent Dmitrij Miedwiediew powiedział:

Я убежден, что память о национальных трагедиях так же священна, как память о победах. И чрезвычайно важно, чтобы молодые люди обладали не только историческими знаниями, но и гражданскими чувствами. Были способны эмоционально сопереживать одной из величайших трагедий в истории России. А здесь не все так просто³¹.

Prezydent podkreślił, że obecna sytuacja wymaga ogromnego nakładu pracy, bowiem przeprowadzony sondaż wśród osób w wieku 18–24 lata wykazał, że niemal 90% spośród nich nie było w stanie wymienić nazwisk znanych osób, które zginęły na skutek stalinowskich represji. Mówiąc o kwestii walki z falsyfikacją historii, Miedwiediew podkreślił, że mowa nie tylko o niedopuszczalności innej recepcji rezultatu II wojny światowej, ale i o tym, by nie dopuścić pod pretekstem odbudowania sprawiedliwości historycznej do uniewinnienia tych, którzy byli odpowiedzialni za wyniszczanie swojego narodu. Prezydent wskazał również na potrzebę budowania centrów muzealno-upamiętniających, których zadaniem powinno być przekazywanie z pokolenia na pokolenia pamięci o tych czasach. Wskazał także na konieczność kontynuowania prac nad masowymi pochówkami, odtworzenia nazwisk pomordowanych oraz — w razie konieczności — ich rehabilitacji. Jak stwierdził Miedwiediew:

[...] никто, кроме нас самих, наши проблемы не решит. Не воспитает в детях уважение к закону, уважение к правам человека, к ценности человеческой жизни, к нравственным нормам, которые берут начало в наших национальных традициях и в нашей религии. Никто, кроме нас самих, не сохранит историческую память и не передаст ее новым поколениям³².

Ważną rolę w procesie transmitowania pamięci o represjach odgrywa Państwowe Muzeum Historii Gułagu założone w 2001 roku w Moskwie. Ekspozycja została udostępniona dla zwiedzających trzy lata później. Założycielem muzeum był znany historyk i działacz społeczny, który osobiście doświadczył koszmaru przebywania w stalinowskich obozach — Anton Antonow-Owsiejenko. Ekspozycja została poświęcona historii powstania, rozwoju i upadku systemu łagrów, jak również losom jej poszczególnych więźniów — ofiar represyjnej polityki władz

³¹ Zob. *Память о национальных трагедиях так же священна, как память о победах (текст выступления Президента России Дмитрия Медведева)*, <http://kremlin.ru/transcripts/5862> (13.02.2014).

³² Tamże.

komunistycznych. W muzeum znajduje się archiwum dokumentów, listów, wspomnień więźniów Gułagu, kolekcja rzeczy osobistych, dzieł sztuki autorstwa byłych więźniów. Istotną część wystawy stanowi rekonstrukcja niektórych szczegółów obozowej rzeczywistości, np. fragmentu baraku czy wieży strażnika³³. Michaił Timofiejew uważa, że za najważniejszą semiotyczną funkcję muzeów uznać należy eksponowanie przedmiotów, których podstawową wartością jest ich oryginalność³⁴. Jak stwierdził z kolei Marian Golka, rola muzeów „w podtrzymywaniu i kształtowaniu pamięci społecznej jest wyjątkowa. Ba, można powiedzieć, że to one w dużym stopniu symbolizują samo zjawisko pamięci społecznej”³⁵.

Dziennikarka Natella Botianskaja podkreśliła, że im więcej czasu upływa od tragicznych wydarzeń, tym mniej pozostaje naocznych świadków, a co za tym idzie — powiększa się rozmiar mitotwórstwa. Z kolei kierownik młodzieżowych i edukacyjnych programów centrum „Memorial” Irina Szczerbakowa zauważyła, że obecnie sytuacja polityczno-historyczna wymaga ciągłego przypominania o tym trudnym temacie, który wymaga dużego wysiłku ze strony społeczeństwa. Konieczność przypominania tego problemu związana jest z podejmowanymi próbami wybielenia postaci Stalina, uczynienia z niego ikony potęgi radzieckiego imperium. Przez lata można było zaobserwować zjawisko zwane milczeniem pamięci — dotyczyło ono okresu, gdy represje były na porządku dziennym. Szczerbakowa zwróciła uwagę, że w Rosji jest niewiele miejsc, gdzie można dotknąć historii represji (np. muzeum Gułagu, kompleks na Łubiance, odległe Sołowki). Choć wiele miejsc związanych jest z pamięcią o represjach, to nie służą one jako muzea i jedynie dla tych, którzy byli tam osadzeni, stanowią one miejsca pamięci³⁶.

Wskazane powyżej nośniki pamięci można uznać za artefakty „postpamięci”, charakteryzującej przede wszystkim młode pokolenie Rosjan, które nie doświadczyło traum represji. Artefakty te stanowią cenny instrument poznawczy, pozwalający scharakteryzować stosunek współczesnych Rosjan do jednej z najtragiczniejszych kart radzieckiej przeszłości. Różne interpretacje wydarzeń przeszłości udowadniają, że brak jednej, obowiązującej wersji wydarzeń z lat 30. XX wieku i późniejszych. Dyskurs koncentrujący się wokół radzieckich łagrów zazwyczaj pomija wątek odpowiedzialności decydentów politycznych za re-

³³ Zob. *Музей Гулага*, <http://www.gmig.ru/o-muzee> (13.02.2014).

³⁴ Zob. М. Тимофеев, *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*, Издательство „Ивановский государственный университет”, Иваново 2005, s. 132.

³⁵ М. Golka, *Пamięć społeczna...*, s. 103.

³⁶ *Культурная и бытовая память о ГУЛАГЕ сегодня*, <http://represii-by.info/index.php?newsid=1319> (13.02.2014).

presje. Podejmowanie tematu masowych represji w rozpowszechnionej dzięki medium internetowemu kulturze popularnej jest zjawiskiem cennym i wartościowym, ponieważ naświetla w sposób zrozumiały dla młodego pokolenia wydarzenia sprzed dziesięcioleci. Tym samym pamięć o represjach jest utrwalana i przekazywana kolejnemu już pokoleniu Rosjan, oddziałując na jego świadomość. Na proces konstruowania pamięci zbiorowej składają się zatem wydarzenia promowane przez państwo i działania oficjalne (uroczystości rocznicowe, wystawy w muzeach, działalność organizacji pozarządowych, publikacja licznych pozycji książkowych, w tym wspomnień osób represjonowanych), a także wymiana informacji i poglądów na różnych poziomach komunikacji, w tym komunikacji internetowej. Konstruowanie pamięci o masowych represjach stanowi element szerszego procesu konstruowania pamięci kulturowej Rosjan w oparciu o interpretację radzieckiej przeszłości. Jednocześnie należy zaznaczyć, że pamięć o czystkach, procesach politycznych i łagrach wymaga dużego wysiłku ze strony całego społeczeństwa rosyjskiego, zważywszy na fakt, iż temat ten jest wyjątkowo bolesny.

Młode pokolenie Rosjan z dystansem spogląda na wydarzenia z przeszłości, których bezpośrednimi uczestnikami byli ich dziadkowie. Związane jest to nie tylko z brakiem osobistych doświadczeń odnoszących się do opisywanych wydarzeń, ale przede wszystkim z innym dla każdego pokolenia zestawem wartości normatywnych. Poprzez sięgnięcie do manifestacji „postpamięci”, traktujących o dawnych, tragicznych czasach, młodzi Rosjanie mogą jednak lepiej zrozumieć trudną przeszłość swojego państwa i znaleźć punkty orientacyjne w otaczającej ich rzeczywistości. Jak zauważył Paul Connerton:

[...] nasze doświadczenia teraźniejszości w znacznym stopniu zależą od naszej znajomości przeszłości i od obrazów przeszłości używanych powszechnie do legitymizowania obecnego porządku społecznego³⁷.

³⁷ P. Connerton, *Jak społeczeństwa pamiętają*, przeł. i wstęp M. Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 35.

KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI...

Анна Кадыкало

*Формирование памяти о массовых репрессиях
в российском интернет-пространстве*

Резюме

Среди многих видов интернет-активности молодые россияне обсуждают вопросы, касающиеся сталинских репрессий. Отношение пользователей Интернета к этим трагическим событиям проявляется, например, в интернет-дискусссиях и посредством создания демотиваторов. Эти носители памяти могут рассматриваться в качестве артефактов «постпамяти», свойственной, главным образом, молодому поколению, которое не имеет трагических воспоминаний, связанных с репрессиями. Формирование памяти массовых репрессий является частью более масштабного процесса формирования культурной памяти россиян, основанной на трактовке советского прошлого. Ссылаясь на проявления «постпамяти», молодые россияне могут лучше понять историю своей страны и найти указания в окружающей их действительности.

Anna Kadykało

Shaping the memory of the mass repressions in Russian Internet

Summary

Among the many types of Internet activity young Russians discuss the issues of the mass repressions of the Stalin era. The attitude of Internet users to these tragic events is expressed not only in many online discussions, popular social networking sites, but also through the creation of (very popular now) demotivators. These carriers of memory can be considered as the artifacts of “post-memory”, which is characterized mainly for young generation of Russians who do not have experienced the traumatic memories connected with mass repressions. Constructing the memory of the mass repression is a part of a broader process of constructing the cultural memory of Russians based on the interpretation of the Soviet past. By referring to the manifestations of “post-memory”, young Russians can better understand the difficult history of their country and find landmarks in the surrounding reality.

This article was supported by funding from the Jagiellonian University within the SET project. The project is co-financed by the European Union.

PIOTR FAST
Uniwersytet Śląski

O PEWNYCH KONSEKWENCJACH ROZUMIENIA TEKSTU JAKO STRUKTURY DYNAMICZNEJ

1. Zamierzam poniżej przedstawić pewne pomysły kojarzące się z dwoma postulatami intelektualnymi sformułowanymi przez Jurija Łotmana w artykułach *Tekst i poliglotyzm kultury* oraz *Tekst w tekście*¹. Jednak analiza, którą zamierzam tu przeprowadzić, nie tyle zawiera komentarze do wybranych fragmentów wskazanych studiów, ile prowadzi do zdiagnozowania konsekwencji — i to raczej logicznych niż historycznych czy przyczynowo-skutkowych — wskazanych w tych rozprawach kierunków refleksji intelektualnej dotyczącej pewnych cech myślenia o kulturze (w tym — o literaturze) charakterystycznego dla późnej nowoczesności.

2. Zanim jednak przystąpię do najważniejszego z mojej perspektywy zagadnienia, pokrótce opiszę punkty wyjściowe proponowanego sposobu myślenia, jego „myślowe koordynaty” — jednym słowem, scharakteryzuję te fragmenty wskazanych prac Jurija Łotmana, które stały się bodźcem do podjęcia refleksji nad ewolucją sposobów rozumienia najistotniejszych z mojej perspektywy problemów znajdujących się w samym centrum współczesnych dyskusji o tekście artystycznym i mechanizmach jego funkcjonowania w kulturze.

Jurij Łotman w pierwszej z przywołanych prac formułuje myśl o tekście jako generatorze sensu:

[...] nieustanne wewnątrztekstowe dialogi między gatunkami i różnorodnie ukierunkowanymi uporządkowaniami strukturalnymi tworzą tę wewnętrzną grę środków semiotycznych, która najjaskrawiej manifestując się w tekstach artystycznych, okazuje się w istocie cechą charakterystyczną każdego złożonego tekstu. Ta właśnie

¹ Zob. Ю.М. Лотман, *Избранные статьи в трех томах*, t. I: *Статьи по семиотике и типологии культуры*, Александра, Таллин 1992 (dalej stronicie wskazuję w tekście).

cecha czyni z tekstu generator sensu, a nie tylko pasywny pojemnik zadanych w nim z zewnątrz sensów. Pozwala to widzieć w tekście twór, który zapenia puste miejsce pomiędzy indywidualną świadomością — rodzącym sens mechanizmem semiotycznym opartym na funkcjonalnej asymetrii półkul mózgowych — i złożoną z wielu struktur konstrukcją kultury rozumianej jako intelekt zbiorowy (s. 144; podkr. PF).

Tartuski uczony przeciwstawia się tutaj charakterystycznemu dla wczesnej teorii strukturalistycznej rozumieniu tekstu jako zamkniętej całości, która zawiera określony sens kształtujący się dzięki wewnątrztekstowym opozycjom. Z zarysowanej tu perspektywy tekst nie jest więc czymś w rodzaju rezerwuaru sensu, lecz „pełni tu funkcję kształtowania sensu, występując nie jako pasywne opakowania zadanego z góry sensu, lecz jako generator sensów” (tamże).

Stwierdzenie to wiedzie nas do szczególnego rozumienia tekstu jako zjawiska dynamicznego. Łotman pisze, że „[...] w dzisiejszym rozumieniu tekst przestaje być pasywnym nosicielem sensu, lecz występuje jako zjawisko dynamiczne, pełne wewnętrznych sprzeczności” (s. 146). I od razu dodaje szczególnie istotną myśl, która w znacznym stopniu determinuje dalsze myślenie o roli tekstu i rozumieniu jego miejsca w kulturze: „[...] tekst sam z siebie nie jest w stanie generować niczego — aby mogły zostać zrealizowane jego możliwości generatywne, musi wejść w interakcję z audytorium” (tamże).

Istota myślenia o znaczeniu przesuwają się w ten sposób z immanentnych cech artefaktu na jego jakości relacyjne — zostaje przeniesiony z tekstu do kontekstu: „[...] tekstowy generator to nie odizolowany tekst, lecz tekst w kontekście, tekst we wzajemnym oddziaływaniu z innymi tekstami i całym semiotycznym otoczeniem” (s. 147).

Jednak w rozumieniu Łotmana, co odnotowuje on w tym samym artykule, teksty „[...] pełnią przynajmniej dwie podstawowe funkcje: adekwatne przekazanie znaczeń i wykreowanie nowych sensów” (s. 150). Owo „kreowanie nowych sensów” jest właśnie wyznacznikiem dynamicznego rozumienia tekstu, który „[...] nie jest pasywnym rezerwuarem, nosicielem włożonej do niego z zewnątrz treści, lecz generatorem” (s. 152).

3. Tezy sformułowane przez tartuskiego uczonego ufundowane są na myśleniu dychotomicznym (choć także dialektycznym) charakterystycznym dla semiotyki strukturalnej, w której przeciwstawia się dwa rodzaje rozumienia tego, co można by określić jako dynamiczność tekstu. Pierwsze można powiązać z immanentnymi cechami tekstu-dzieła literackiego. Posiada ono taką cechę, którą jeszcze w latach sześćdziesiątych Umberto Eco określił jako otwartość tekstu. W głośnej książ-

ce, której włoski tytuł *Opera aperta* (1962)² dosłownie znaczy przecież „dzieło otwarte”, u nas wydanej pod tytułem *Pejzaż semiotyczny*, włoski semiotyk przesuwa akcenty z immanentnej struktury tekstu na jego funkcjonowanie w akcie komunikacji i pokazuje, że określone cechy tej struktury pozwalają na różne rozumienie tekstu w różnych aktach odbiorczych. W ten sposób kształtuje się rozumienie tekstu jako struktury wewnętrznie dynamicznej, która jest zorganizowana w taki sposób, że dopuszcza różne odczytania. Sens okazuje się w takim rozumieniu zawartością tekstu, jednak taką zawartością, która otwarta jest na aktywny odbiór, uwarunkowany aktywnością odbiorcy — jednak cały czas pozostaje strukturalną cechą samego dzieła. Warunkiem jego dynamiczności jest „otwartość”.

Drugi sposób rozumienia dynamiczności tekstu dotyczy już nie tyle jego wewnętrznej struktury, ile samego sensu powstającego w akcie odbioru. Tak więc, cecha dynamiczności/otwartości staje się nie tyle charakterystyką samej struktury, ile jest kreowana w akcie poznawczym. Właśnie tutaj tekst staje się nie czymś, co zawiera sens („rezerwuuar sensu”), lecz tym, co go generuje. Jeśli myśleć o ekstremalnych konsekwencjach takiego rozumienia dynamiczności tekstu, można dojść do wniosku, który pojawi się później w pewnych koncepcjach tekstu, że jego istota ulokowana jest poza jego strukturą (do czego jeszcze wrócę).

4. Teza o otwartości tekstu lub rozumienia go jako struktury dynamicznej będącej generatorem sensu aktualizuje podstawowy problem współczesnej humanistyki — problem interpretacji, który z całą ostrością znalazł się w centrum dyskusji po wystąpieniach przedstawicieli neopragmatyzmu. W dziedzinie literaturoznawstwa najbardziej jaskrawym przykładem tego sposobu myślenia stały się prace znanego amerykańskiego teoretyka i krytyka Stanleya Fisha³.

Twierdzenie, że tekst sam w sobie nie istnieje, zaś faktem kulturowym stają się jego poszczególne odczytania (jeśli można w tak uproszczony i skrajny sposób najkrócej wyartykułować tezy Fisha z jego wczesnych

² U. Eco, *Pejzaż semiotyczny*, przeł. A. Weinsberg, przedm. M. Czerwiński, PIW, Warszawa 1972. Kwestię relacji między tekstem i adresatem Eco kontynuuje w książce *Lector in fabula: współdziałanie w interpretacji tekstów narracyjnych*, przeł. P. Salwa, PIW, Warszawa 1994. Kompetentną charakterystykę poglądów włoskiego teoretyka na problemy interpretacji zawiera na przykład książka А Р. Усманова, *Умберто Эко: парадоксы интерпретации*, Прописи, Минск 2000.

³ Jego poglądy zostały najwyraźniej wyartykułowane w reprezentatywnym dla działalności Fisha wyborze jego prac *Interpretacja, retoryka, polityka: eseje wybrane*, red. A. Szahaj, wstęp do polskiego wyd. R. Rorty, przedm. A. Szahaj, przeł. K. Abriszewski i in., Universitas, Kraków 2002.

prac)⁴, sprowokowało szeroką dyskusję dotyczącą granic interpretacji. Jej istotę zawiera polemika opublikowana w książce *Interpretacja i nadinterpretacja*⁵. Nie ma tu miejsca na jej szczegółowe omówienie⁶, wystarczy jednak powiedzieć, że teza o otwartości tekstu i rozumienia go jako generatora sensu doprowadza w skrajnej interpretacji do odebrania sensu od tekstu i usytuowania go w przestrzeni pozatekstowej – w skrajnym rozumieniu tekst sam przez się nie posiada żadnego sensu, ponieważ, jak twierdzi Stanley Fish, zawsze można znaleźć taki kontekst, w którym dana wypowiedź uzyska inny sens od tego, jaki jawi się nam jako oczywisty⁷. W istocie rzeczy, sens nie należy więc w tym rozumieniu w żadnej mierze do tekstu, lecz powstaje w każdym poszczególnym akcie interpretacji. Fakt, że tekst zostaje pozbawiony sensu, doprowadza do absolutnego przekonstruowania „współrzędnych” komunikacji kulturowej i zupełnego przekształcenia rozumienia najistotniejszych elementów tekstu literackiego.

5. Przemieszczenie sensu z obszaru tekstu w obszar interpretacji lub – idąc jeszcze dalej – stwierdzenie, że jedynym sposobem istnienia tekstu jest akt obioru, interpretacji, staje się już rezultatem myślenia w domenie ponowoczesności. Doprowadza on w skrajnej interpreta-

⁴ Charakterystykę ewolucji poglądów amerykańskiego teoretyka na temat interpretacji zawiera artykuł: О.Н. Шумская, *Стэнли Фиш и литературная критика в США*, <http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/575/1/Filolog.61.2004.65-77.pdf> (4.05.2014).

⁵ U. Eco, R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose, *Interpretacja i nadinterpretacja*, red. S. Collini, przeł. T. Bieroń, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2008.

⁶ W polskich publikacjach wypowiadano w tej kwestii najróżniejsze poglądy – zarówno takie, które optowały za nieograniczoną niczym interpretacją, jak i takie, które wskazywały na związek sensu z tekstem rozumianym substancjalnie. Najciekawsze prace, składające się na tę dyskusję zostały zebrane w tematycznym numerze „Tekstów Drugich” (1997, nr 6), gdzie opublikowano prace takich autorów jak Zygmunt Bauman, Henryk Markiewicz, Andrzej Szahaj, Stefan Morawski, Erazm Kuźma, Jerzy Kmita, Ewa Rewers, Wojciech Kalaga. Dyskusję tę poprzedziła publikacja polskiego przekładu pracy Susan Sontag *Przeciw interpretacji* („Literatura na Świecie” 1979, nr 9). Wymiana poglądów na ten temat była kontynuowana w artykułach m.in. Andrzeja Szahaja (*Nie ma niczego poza interpretacją, tako rzecze Stanley Fish*. „Er(r)go” 2001, nr 1), Katarzyny Rosner (*Stanley Fish, czyli pozorny radykalizm konstruktywistycznej teorii interpretacji*. „Teksty Drugie” 2005, nr 5), Michała Pawła Markowskiego (*Antropologia, humanizm, interpretacja*. „Teksty Drugie” 2005, nr 5)

⁷ W późniejszych pracach Fish częściowo rezygnuje z bezwzględного woluntaryzmu interpretacji i ogranicza procedury powstawania sensu uwarunkowaniami wspólnoty interpretacyjnej. Ale to już inne zagadnienie. Podstawowe prace Fisha poświęcone problemowi interpretacji zawarte są w jego dwóch książkach: S. Fish, *Is There a Text in This Class?* Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1980; S. Fish, *Doing What Comes Naturally. Change, Rethoric an the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, Duke University Press, Durham–London 1989. Ich wybór zawiera polski tom: *Interpretacja, retoryka, polityka. Eseje wybrane...*

cji do pewnych poważnych konsekwencji intelektualnych. Jeżeli tekst pozbawiony jest sensu i decyzja o nadaniu sensu staje się prerogatywą czytelnika, to absolutnie zmienia się wówczas status podmiotu wypowiedzi literackiej. Mówiący podmiot traci tu pozycję tego, kto jest w stanie twierdzić cokolwiek lub, inaczej mówiąc, jego twierdzenia są pozbawione jakiegokolwiek autorytatywności. Tekst artystyczny, tracąc rangę autorytatywnej wypowiedzi o świecie, prezentuje się czytelnikowi (interpretatorowi) jako amorficzna subiektywna konstrukcja, pozbawiona koherencji, jaką wcześniej gwarantował mu szczególny status utworu artystycznego rozumianego jako spójny tekst przedstawiający model uniwersum. Ekstremalnie wyostrome rozumienie tekstu jako struktury dynamicznej doprowadza do rozpadu tożsamości podmiotu, który przekształca się w konstrukcję narracyjną, istniejącą jedynie w jednorazowych, chwilowych przejawach jako rozrzucone w materii tekstu ślady tego, kto mówi. Podmiot pozbawiony jest wówczas obiektywnego istnienia i niezmiennej wewnętrznej treści, staje się zestawem heterogenicznych cech niedających się uporządkować i postrzec jako strukturalna matryca⁸. W tym kontekście Gianni Vattimo nie bez podstaw proponuje koncepcję *s l a b e g o p o d m i o t u* późnej nowoczesności⁹.

Wyrasta ona po części z relacyjnego rozumienia tekstu jako bytu dynamicznego, czyli pozbawionego esencjalnego istnienia i traktowanego ni mniej, ni więcej jako pretekst do operacji myślowych odbiorcy odzwierciedlających nie zawartość tekstu, lecz — jak powiedziałby Stanley Fish — zawartość świadomości wspólnoty interpretacyjnej. Słaby podmiot ponowoczesności jest jednak także, a może przede wszystkim, rezultatem ewolucji antropologicznego myślenia o kondycji człowieka w jego amorficznym, okazjonalnym i pozbawionym niezmiennej treści istnieniu. Brak możliwości stworzenia spójnego obrazu świata wynikający ze statusu tekstu, który nie uzyskuje rangi autorytatywnej wypowiedzi o istocie otaczającego człowieka świata i o kondycji człowieka, a także przemiany w dziedzinie życia społecznego, które doprowadziły do pozbawienia podmiotu spójnego, silnego autorytetu, zrodziły nowy status tego, kto poznaje świat i opowiada o nim. Ulotność jego statusu, brak możliwości wykreowania własnej tożsamości, ulotność przejawów,

⁸ O tego rodzaju procesach pisze Ryszard Nycz na przykład w artykule *Poetyka intertekstualna: tradycje i perspektywy*, w: M.P. Markowski, R. Nycz (red.), *Kulturowa teoria literatury. Podstawowe pojęcia i problemy*, Universitas, Kraków 2006.

⁹ Zob. G. Vattimo, *Koniec nowoczesności*, przeł. M. Surma-Gawłowska, wstęp A. Zawadzki, Universitas, Kraków 2007. Zwartą charakterystykę poglądów włoskiego filozofa zawiera przedmowa do tej książki napisana przez Andrzeja Zawadzkiego: A. Zawadzki, *Koniec nowoczesności: nihilizm, hermeneutyka, sztuka*, w: G. Vattimo, *Koniec nowoczesności...*

okazjonalność i przygodność przeżywanego przez mówiącego świata — wszystko to stwarza sytuację, w której dzieło literackie samo przez się, i jego podmiot w szczególności, istnieją jako „całość pozbawione niezmiennej esencji”¹⁰. Słaby podmiot późnej nowoczesności, pozbawiony koherencji i „własnej istoty”, istniejący dla innych i, co ważniejsze, dla samego siebie jedynie w pojedynczych pojawieniach, jest jak się zdaje po części rezultatem zmiany statusu tekstu, który z autorytatywnej wypowiedzi o świecie i człowieku przekształcił się w pretekst dla interpretacyjnej aktywności takiego samego pozbawionego niezmiennej istoty ponowoczesnego odbiorcy.

Odbiór tekstu przekształca się w ten sposób w częściowo niezależną od niego samego, swobodną aktywność uzyskującą status kontrsygnatury, której istotą jest nie tyle zmanifestowanie tego, jak mówiący podmiot rozumie swoją wypowiedź, lecz wyartykułowanie specyficznego rodzaju „szacunku” wobec tekstu jako istotnego elementu środowiska kulturowego. Reakcja na tekst okazuje się w większej mierze formą uznania jego kulturowej rangi niż próbą zrekonstruowania lub nadania mu określonego sensu. Tekst staje się pretekstem, bodźcem do niezależnej przyczynowo-skutkowo od tekstu aktywności odbiorcy, który pozbawia sam siebie prawa do autorytatywnego rozumienia tego, co odbiera, koncentruje się natomiast na przekazaniu świadectwa, które stymuluje, motywuje znaczenie tekstu w dialogu kultury. Reakcją na tekst nie jest więc wyartykułowanie ekwiwalentu jego zrozumienia, będącego komunikatem o jego sensie, lecz podkreślenie jego znaczącej roli w kulturze¹¹.

6. Status podmiotu jako tego, kto swoją indywidualną aktywnością zaświadcza o randze obiektu komunikacji, związany jest dodatkowo ze szczególnym statusem prawdy — takim, jaki z ogromną wyrazistością ukształtował się w myśleniu późnej nowoczesności. W naszej kulturze, szczególnie w szerokim, popularnym myśleniu, dominuje przyjęta jeszcze przez Arystotelesa i rozwinięta przez św. Tomasza z Akwinu koncepcja prawdy¹², której sedno wyraża się w stwierdzeniu, że wypowiedź jest prawdziwa, gdy odpowiada w swej treści rzeczywistości, stanowi rzeczy

¹⁰ R. Nycz, *Poetyka intertekstualna...*, s. 169. O podmiocie literackim w tym kontekście pisze w interesującym artykule Andrzej Zawadzki: A. Zawadzki, *Autor. Podmiot literacki*, w: *Poetyka kulturowa...*

¹¹ Koncepcja kontrsygnatury została wypracowana w pracach Jacques’a Derridy, zob. np.: J. Derrida, *Psyche. Odkrywanie innego*, przeł. M.P. Markowski, w: R. Nycz (red.), *Postmodernizm. Antologia przekładów*, Universitas, Kraków 1996, s. 84. Komentarz do tej kategorii można znaleźć w artykule Aldony Kopkiewicz: A. Kopkiewicz: *Bierni pisarze i wyrozumiali czytelnicy. Instytucja i interpretacja w polu badawczym antropologii literatury*, „Przestrzenie Teorii” 19. Poznań 2013, s. 25–40.

¹² Zapisana w jego *Metafizyce* IX, 10, 1051 b. 9.

w niezawisłym od myślenia świecie. Cechą szczególną tak pojętej prawdy była jej niezależność od myśli człowieka — rzeczywistość postrzegano zgodnie z tą koncepcją jako istniejącą obiektywnie, zaś tego rodzaju prawdę uznawano za absolutną. Owa, tak zwana korespondencyjna teoria prawdy, została poddana krytyce z różnych punktów widzenia, i nie tu miejsce na jej szczegółową analizę, była już zresztą w literaturze filozoficznej wielokrotnie realizowana. Wystarczy podkreślić, że jej istotne przewartościowanie zostało przeprowadzone z pozycji, którą przywykło się nazywać relatywistyczną — jej generalny sens sprowadza się do stwierdzenia, że prawda jest rezultatem konwencji przyjętej w określonym społeczeństwie.

Początek XX wieku przyniósł jednak nowe rozumienie prawdy, które uwalnia ją z jednej strony od obiektywizującego obowiązku zgodności twierdzenia o rzeczywistości z samą tą rzeczywistością, z drugiej natomiast — od przestrzegania w rozumieniu prawdy jakiegokolwiek „umowy społecznej”.

Nowe — pragmatystyczne — rozumienie prawdy, które określiło praktykę poznawczą przyjętą w naukach humanistycznych, uzyskało szczególną wagę w ostatnich dziesięcioleciach. Zakłada ono, że prawda nie wymaga metafizycznego umocowania. William James w swojej podstawowej rozprawie *Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking* (1907) napisał: „Truth happens to an idea. It becomes true, is made true by events”¹³, co jedno z polskich tłumaczeń oddaje jako „Prawdziwość przydarza się idei. Idea staje się prawdziwa [...]”.

W takim rozumieniu uniwersalna prawda posiadająca sankcję metafizyczną traci obowiązującą zawsze i wszędzie ważność, staje się co się zowie prawdą słabą, równającą się codziennym „prawdom”, świadectwom okazjonalnego kontaktu przeżywającego i myślącego podmiotu z rzeczywistością¹⁴. Uniwersalność, metafizyczność prawdy zostaje tutaj

¹³ W. James, *Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Longman Green and Co., New York 1907, s. 77–78. Polski przekład tej książki ukazał się w roku 1998 — W. James, *Pragmatyzm. Nowe imię paru starych stylów myślenia*, przeł. M. Szczubiałka, KR, Warszawa 1998. Korzystam z następującego wydania: W. James, *Pragmatyzm: nowa nazwa kilku starych metod myślenia. Popularne wykłady*, przeł. M. Filipczuk, posł. P. Gutkowski, Zielona Sowa, Kraków 2004, s. 88 (podkr. Jamesa).

Szerzej koncepcję Jamesa charakteryzuje Michał Paweł Markowski w artykule *Antropologia, humanizm, interpretacja*, w: M.P. Markowski, R. Nycz (red.), *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, Univeristas, Kraków 2006.

¹⁴ Vattimo ten sposób pojmowania metafizyki wyprowadza z refleksji Martina Heideggera: „U Heideggera rezultatem przemyślenia sensu bycia jest [...] odejście od bycia metafizycznego i jego mocnych cech [...]” (G. Vattimo, *Koniec nowoczesności...*, s. 78).

zastąpiona okazjonalnością. Prawda oddala się od uspokajającego, kojącego poczucia całości, odrywa od ukorzenia, tego, co dla Heideggera stanowiło o związku z gruntem, ugruntowaniem. Prawda o tym, czym jest świat i człowiek, przestaje być sensem stwierdzeń o uniwersalnej ważności, staje się natomiast czymś w rodzaju jednorazowego zdarzenia. Gianni Vattimo, analizując wpływ Nietzschego i idącego za nim Heideggera na myślenie późnej nowoczesności, charakteryzuje nowy status prawdy w sposób następujący:

Prawda, która może się wydarzyć, która może zostać „odłożona”, nie jest tylko prawdą metafizyki (oczywistość, obiektywna stabilność), gdzie „struktura” została zastąpiona „wydarzeniowością”¹⁵.

Zdarzeniowość prawdy, jej okazjonalność, jednorodność i oparcie na powiązaniu z podmiotem, nie zaś relacja z „obiektywną” rzeczywistością lub z jakąś konwencją społeczną, jest skontrastowana z metafizycznie uzasadnioną uniwersalnością; słabość prawdy nowych czasów wynikająca nie z typowego dla późnej nowoczesności zwątpienia (które opisał na przykład Theodor Adorno), lecz z ontologicznej jednorazowości, zdarzeniowości prawdy — oto istota rozumienia prawdy późnej nowoczesności.

7. Biorąc pod uwagę to, co powiedziano wyżej, należy dokonać istotnego zastrzeżenia, dotyczącego tytułu tego komunikatu. Umieszczając w nim słowo „konsekwencje”, sugeruję, jakoby rozumienie tekstu jako struktury dynamicznej doprowadziło do opisanych powyżej zjawisk. Oczywiście bynajmniej tak nie myślę. Obecność słabego podmiotu, rozszerzenie granic interpretacji aż do pozbawienia komentarza do faktu kulturowego statusu rekonstrukcji jego sensu, a także upowszechnienie zdarzeniowego, incydentalnego sposobu istnienia prawdy — to oczywiście nie są rezultaty wpływu określonych koncepcji, które pojawiły się w późnych badaniach semiotyków. Semiotyka, zmierzając do zrozumienia zachodzących w świecie przemian w domenie ontologii podmiotu, prawdy i interpretacji, podejmuje próbę zaadaptowania swojego aparatu pojęciowego do tych zmian, sformułowania w swoim języku zjawisk późnej nowoczesności, odchodząc od rozumienia faktów kulturowych i antropologicznych jako manifestacji myślenia binarnego. W ten sposób słowo „konsekwencje” w tytule tego szkicu należy oczywiście wzięć w cudzysłów. A może jeszcze lepiej byłoby napisać tam „O pewnych kontekstach dynamicznego rozumienia tekstu”.

¹⁵ Tamże, s. 76.

Петр Фаст

О некоторых последствиях динамического понимания текста

Резюме

В статье предпринимается попытка анализа понятия текста как динамической структуры, появившегося в поздних трудах Юрия Лотмана, в сопоставлении с проблематикой онтологии субъекта поздней современности, пониманием границ интерпретации, выработанным в рамках неопрагматистской теории и событийной концепцией истины. Семиотика, становясь перед этими новыми для нее проблемами, предпринимает попытку выработать в своем понятином аппарате соответствующие познавательные методы обработки на своем языке явлений поздней современности, отходя от понимания культурных и антропологических явлений как проявления бинарного мышления.

Piotr Fast

On certain consequences of treating text as a dynamic structure

Summary

The article attempts to analyze the concept of text as a dynamic structure, as conceived by Yuri Lotman, against the themes of late modern subject ontology, understanding of limits to interpretation developed within the neopragmatist movement, and an event-driven conception of truth. Faced with such challenges, semiotics attempts to adapt its conceptual apparatus in this changing environment, to reflect in its language the phenomena of late modernity, and to depart from understanding cultural and anthropological facts as manifestations of binary thinking.

EWA POGONOWSKA
UMCS Lublin

MĘSKI „DEFICYT” I „KOBIECA TWARZ ROSJI”

Jurij Łotman podkreślał, że „charakter kobiety w sposób szczególny wiąże się z kulturą epoki”. Ujrzał w nim „najczulszy barometr życia społecznego”¹. Polscy reportażyści próbujący rozpoznać Rosję również byli przekonani, że to kobieta właśnie „wchłania osobliwości swojego czasu” i oddziałuje na oblicze epoki². Jej sytuacja jest wobec tego probierzem kondycji całego społeczeństwa. Nic dziwnego, że po wielokroć główną bohaterką współczesnego polskiego dyskursu podróżniczego stała się Rosjanka. Dotyczy to zwłaszcza tekstów autorstwa Krystyny Kurczab-Redlich i Wacława Radziwinowicza, ale i w innych narracjach kobieta rosyjska odgrywa niepoślednią, a nieraz kluczową rolę.

Opis aktywności współczesnej kobiety rosyjskiej na tle rodziny i pracy zawodowej nie może obejść się bez odniesienia do społecznych relacji między kobietami i mężczyznami w Rosji carskiej i radzieckiej. Polscy reportażyści niejako *a priori* przyjmują założenie o najstarszych i najtrwalszych rosyjskich tradycjach patriarchalnych, określonych — *notabene* — przez reguły *Domostroju* i konserwatywnego prawosławia w państwie historycznie pozbawionym etosu rycerskiego. Więcej miejsca zajmują natomiast odwołania do nieodległych wciąż czasów, w których stosowano dość specyficzne „rozwiązania” kwestii kobiecej w ZSRR i kiedy uwolnienie od ekonomicznego uzależnienia kobiety od mężczyzny nie niwelowało „asymetrycznego porządku płciowego”³

¹ J. Łotman, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, przekł. i posł. B. Żyłko, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 1991, s. 51.

² Tamże.

³ C. Scheide: *Chłopska delegatka — bijący komunista. Role i stereotypy płciowe w polityce i indywidualnej percepcji w Związku Radzieckim okresu NEP-u (1921–1930)*, w: G. Ritz, Ch. Binswanger, C. Scheide (red.), *Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej u schyłku stulecia*, Universitas, Kraków 2000, s. 321. Na temat sytuacji kobiety sowieckiej w optyce polskich podróżników pisałam w książce: *Czytanie Nowej Rosji. Polskie spotkania*

i związane było z „zaszczepieniem nierozumnej androgynii w dziedzinie konceptualnej człowieka”⁴.

Zatem podstawowe pytanie brzmi, jak polscy obserwatorzy postrzegają status Rosjanki w podlegającym transformacji i naznaczonym nowymi doświadczeniami społeczeństwie, gdzie echa męskiego dyskursu władzy i złudne hasła „równouprawnienia” jeszcze nie ucichły.

Czy przeobrażenia systemowe zdewaluowały opresyjny porządek oparty na władzy męzowskiej czy — w najlepszym wypadku — ugodziły w związane z płcią fundamentalne dla życia społecznego stereotypy? Czy *раскрепощение женщины* osiągnęło wreszcie „wolnościowy” wymiar?

KANDYDATKI

Wskaźnikiem przeobrażeń społecznych jest jakość procesu socjalizacji, który dotyczy najmłodszego pokolenia. W Rosji dają o sobie znać niezwykle klarowne zasady: synowie i córki podlegają odmiennym regułom wychowawczym, czyli rozpieszczani chłopcy mają prawo grymasić i domagać się swego, dziewczynki zaś są przygotowywane do ciężkich życiowych przeżyć, do samodzielności, co dostrzega Waław Radziwinowicz: „Mieszkam obok szkoły i codziennie rano widzę, jak matki odprowadzają dzieci na lekcje. Niosą ciężkie tornistry chłopców, dziewczynki tornistry taszczą same”⁵.

Uwagę zwracają reportaże podejmujące temat elitarnych szkół dla dziewcząt w Rosji. Oto fundamentalnym celem, jaki przyświeca niezwykle prestiżowemu i obleganemu Krasnojarskiemu Żeńskiemu Gimnazjum Maryjskiemu (które opisał Igor Miecik), jest powrót do przedrewolucyjnych ideałów: „Błagorodna dziewica to kobieta głębokiej wiary, prawosławna. Jej powołaniem jest dbać o mężczyznę i wspierać go. Jest bohaterską matką, która dumnie niesie swój matczyzny krzyż”⁶.

Zgodnie z powyższym kobieta, aczkolwiek starannie wykształcona (języki obce, lekcje muzyki, historia sztuki, psychologia, tajniki tradycyjnej kuchni), winna definiować własne obowiązki przez pryzmat

ze *Związkiem Sowieckim lat trzydziestych XX wieku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 398–408.

⁴ I. Sandomierskaja, *Duch litery „б”*, w: A. Nasiłowska (red.), *Ciało tekst. Feminizm w literaturoznawstwie — antologia szkiców*, IBL, Warszawa 2001, s. 219.

⁵ W. Radziwinowicz, *Gogol w czasach Google’a. Korespondencje z Rosji 1998–2012*, Agora, Warszawa 2013, s. 278. Dalej oznaczane symbolem (R, G).

⁶ I.T. Miecik: *14:57 do Czyty. Reportaże z Rosji*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012, s. 114.

potrzeb innych domowników, bezwarunkowo akceptować standardową specjalizację ról w rodzinie, funkcjonować w zamkniętym „świecie niewieścim”, aprobując niedostępny dla niej zewnętrzny „świat męski”, wreszcie cierpliwie czekać na męczyznę, zajmując się domową krzątaniem. Wszystko to ku chwale ojczyzny, skoro „wychowanie rosyjskiej kobiety-matki” to zagospodarowanie jednej z najważniejszych dla dobrobytu państwa sfer⁷. Zdawać by się mogło, że opisana przez Barbarę Włodarczyk — równie popularna — moskiewska szkoła kadetek to przeciwieństwo instytucji przygotowującej do życia rosyjskie damy. Dziewczęta mieszkają w minikoszarach i uczestniczą w wojskowych ćwiczeniach, ale okazuje się, że uczą się nie tylko żołnierki, lecz także gotowania, szycia, haftowania, tańca i dobrych manier: „wzorowa obywatelka musi być wszechstronna”⁸:

Moskiewskie kadetki przygotowywane są do tego, by być wzorowymi matkami i żonami. Czyli jak najpełniej służyć Rosji. Zgodnie z zaleceniami Władimira Putina, który kilka lat temu wytyczył narodowi dwa cele. Zwiększenie liczby urodzin i wzmocnienie armii. I chyba nikt nie wykona tego zadania lepiej niż kadetki, które obok sztuki wojskowej poznają tajniki udanego życia rodzinnego. W sprawach małych i wielkich. Od lepienia pielmieni i prasowania męskich koszul począwszy, a na pełnym oddaniu partnerowi skończywszy⁹.

Obie szkoły szykują swe wychowanki do „ciężkiego, prawdziwego życia [...], a nie złudnie lekkiego, jak na reklamach...”¹⁰. Życia, w którym nadal role męskie i żeńskie są silnie zinstytucjonalizowane przez kulturę, nawet jeśli kobiecie dostępne są zajęcia zarezerwowane dotąd przede wszystkim dla mężczyzn. Wciąż rola płciowa przeznacza ją stereotypowo, choćby tylko dodatkowo, do usług domowych¹¹, a więc pracy wykonywanej poza „publiczną przestrzenią prezentacji”¹², co nie kłóci się ze spetryfikowaną strukturą patriarchalną.

Dziewczęta z elitarnych szkół myślą o zamążpójściu. Szczęśliwy wybranek nie musi być bardzo bogaty, ale dobry, kulturalny, wykształcony, szanujący żonę: „decyzję będziemy podejmować wspólnie, po omówieniu argumentów za i przeciw”¹³. Kadetki marzą o szlachetnym oficerze. Na razie jednak stykają się z grubiańskim „męskim światem”, którego

⁷ Tamże, s. 110.

⁸ B. Włodarczyk, *Nie ma jednej Rosji*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013, s. 103.

⁹ Tamże, s. 104–105.

¹⁰ Tamże, s. 106.

¹¹ Zob.: K. Millet, *Teoria polityki płciowej*, w: *Nikt nie rodzi się kobietą*, wyb., przeł., wstęp T. Hołówna, Czytelnik, Warszawa 1982, s. 62.

¹² P. Bourdieu, *Męska dominacja*, przeł. L. Kopcewicz, „Oficyna Naukowa”, Warszawa 2004, s. 60.

¹³ I.T. Miecik, *14:57 do Czyty...*, s. 117.

reprezentanci rzekomo „nie mają złych zamiarów, nie odebrali tylko właściwego wychowania”¹⁴.

Przeciętna rosyjska kobieta nie stawia tak wysokich wymagań mężczyznom, choć należałoby sprostować, również wiele wymaga — tylko jej priorytety są nieco inne. Nieco inna jest również jej oferta. Absolutna większość żeńskiej populacji marzy o czułym i opiekuńczym mężczyźnie „rozumiejącym jej kobiecą duszę”¹⁵, niemniej — wśród młodych — prymarne okazują się bardziej praktyczne cele: „Dzisiejsze Tatiany, Swietłany i Nadie, zmęczone zmęczeniem matek i babek, z rodzaju męskiego szanują przede wszystkim portfel. I obojętna jest im na ogół jego moralna zawartość [...] (K-R, P, s. 97).

Zwycięża pragmatyczne podejście do życia, co wiąże się z zapobiegliwością kobiety, niechcącej zdawać się na ślepy los. Jest o co walczyć: istnieje znaczna dysproporcja w liczbie kobiet i mężczyzn w Rosji, dlatego liczy się też matrymonialny rynek zagraniczny; a na obu giełdach, krajowej i zagranicznej, konkurencja jest ogromna. Zatem kobiety spoglądają na siebie oczami mężczyzn i stają do rywalizacji o męskie względy, *notabene*, jedynej kobiecej rywalizacji w pełni aprobowanej społecznie¹⁶. Zdesperowana młoda Rosjanka — jak konstatuje Kurczab-Redlich — uważana jest i sama się uważa przede wszystkim za towar, dlatego:

Przesadnie dba o wygląd, przesadnie się maluje, wszędzie (a zwłaszcza w pracy) epatuje przesadnym dekoltem i przesadną mini. Przesadza ze swobodą seksualną i z usuwaniem jej skutków. Czy ma jednak inne wyjście w kraju, gdzie na skutek nieustannych wojen [...] mężczyzn jest o wiele mniej niż kobiet?¹⁷

Walce o tę mniejszość warto się poświęcić. „Dziewczyny do więzienia” ze wszech miar pragną zwrócić na siebie uwagę, przyciągnąć męskie spojrzenia, dlatego demonstrują ciało wyzwolone z bezpłciowych unifikujących kombinezonów. Nie buntują się przeciwko uwłaszczeniu przez percepcję wzrokową mężczyzn, nie protestują przeciwko owemu specyficznemu rodzajowi spojrzenia, „w którym kobieta istni[uje] tylko w takim stopniu, w jakim stwarza ją męska seksualność”¹⁸. Nie boją się uprzedmiotowienia ani redukcji żeńskiego „ja”. Zatem dla Rosjanki

¹⁴ Tamże, s. 119.

¹⁵ K. Kurczab-Redlich, *Pandrioszka*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2011, s. 93. Dalej oznaczane symbolem: (K-R, P).

¹⁶ Zob.: S. Brownmiller, *Wewnętrzny wróg*, w: *Nikt nie rodzi się kobietą...*, s. 287.

¹⁷ K. Kurczab-Redlich, *Głowa o mur Kremla. Nowe fakty*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2012, s. 31. Dalej oznaczane symbolem: (K-R, G).

¹⁸ E. Komisaruk, *Od milczenia do zamknięcia. Rosyjska proza kobieca na początku XX wieku. Wybrane aspekty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 195.

ważne jest manifestowanie ciała, nieustanne podkreślanie własnej tożsamości seksualnej. Jak pisze Pierre Bourdieu: „Ciało kobiece zdaje się podlegać zarazem wystawieniu i negacji, objawiając symboliczną dostępność mężczyźnie”¹⁹.

W męskich narracjach epatowanie przez kobiety atrakcyjnością fizyczną, kuszenie wyglądem i cielesnością, traktowanie siebie jako obiektu estetycznego i erotycznego częściej zyskuje akceptację. Chociaż autorzy *Krasnojarska zero* nie omieszkają podkreślić, że to ekskluzywne piękno nie jest dostępne dla wszystkich:

Jeśli natomiast coś się rzuca w oczy to, jak zwykle w Rosji, kobiety. Mimo lodowych muld — zawsze na wysokich obcasach, mimo wiatru i chłodu — najchętniej w spódniczkach, niekiedy w obcisłych spodniach lub legginsach. I najchętniej — zwłaszcza te młodsze, w kusych kurteczkach z futerkiem [...], bądź w podkreślających talię płaszczkach, niekojarzących się raczej z syberyjską zimą. [...] Niczym u bizantyjskich księżniczek: piękno jest tu skrajnym nasyceniem, doskonałością nadmiaru, kompletnością formy oraz ekspozycji oraz precyzją olśniewającego efektu. Całymi sobą obwieszczają: „Patrzcie — oto my. Dotykajcie nas spojrzeniami, marzcie o nas, pijąc wódkę i zasypiając, wzdychajcie i piszcie smutne, piękne ballady, fantazjujcie i zróbcie wszystko, by nas zdobyć i posiadać. Całujcie myślą cynobrowe usta, soczyste, błyszczące i chłodne od mrozu...”²⁰.

„Piękne” zwykle dokonują selekcji. Szansę mają tylko młodzi, elegancy w wypastowanych butach, ci inni — w watowanych kurtkach i w poznaczonych solą trzewiakach podlegają zwykle wykluczeniu.

Nie wszystkie kobiety mierzą tak wysoko jak „bizantyjskie księżniczki”, większość jednak zdaje sobie sprawę, że prezencja się liczy. Kobiety na wsi co prawda nie mają zębów, ale chętnie zakładają buty na wysokich obcasach. Na dalekiej północy Hugo-Bader wychwytuje obrazek: „kobieta o umalowanych na karminowo ustach, w wielkich klipsach do ramion i butach na wysokich obcasach zamiata suche krowie placki na moście”²¹, pomna na potencjalnych adoratorów.

Najbardziej spektakularnym objawem kultu niewieściego ciała jest rywalizacja kobiet w konkursach piękności. Jednak polscy reporterzy nie zadowolają się odsłanianiem kulis tradycyjnego współzawodnictwa kandydatek na najurodziwsze. Miecik na przykład prezentuje wybory Miss Gułag²²; w trakcie przygotowań do nich ogólne zdumienie budzi niechęć jednej z więźniarek-pretendentek do udziału w „durnej szop-

¹⁹ P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 41.

²⁰ B. Jastrzębski, J. Morawiecki, *Krasnojarsk zero*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2012, s. 75.

²¹ J. Hugo-Bader, *Dzienniki kołymskie*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2011, s. 28.

²² Zob.: I.T. Miecik, *14:57 do Czyty...*, s. 71–81 (rozdz. *Miss Gułag 2004*).

ce”. Hugo-Bader jak zwykle interesuje się tym, co ekstremalne i przedstawia Miss HIV²³. Roztropna „królowa piękności” wykorzystuje swój tytuł w kampanii przeciwko AIDS, uświadamiając dziewczętom źródła zagrożeń:

Kobiety są ogromnie uległe, strachliwe, podporządkowane. [...] Prezerwatywa obniża ich [mężczyzn — E.P.] poczucie wartości, męskości. A seks bez to dowód miłości, sympatii. Nie mówiąc o tym, że dziewczyny często niby przypadkiem zachodzą w ciążę i tak polują na mężów. Bo wtedy musi się żenić²⁴.

Na rynku matrymonialnym — jak podkreśla Bourdieu — funkcją kobiety jest „uczestnictwo w utrwalaniu lub powiększaniu posiadanego przez mężczyzn kapitału symbolicznego”²⁵. Z kolei na rynku agencji towarzyskich tzw. kobieta lekkich obyczajów za pośrednictwem „dyspozytora” sprzedaje swoje „usługi” klientowi, a o poziomie jej egzystencji, zgodnie z regułami wymiany ekonomicznej — decyduje cena. Handel ciałem nabiera w tej transakcji znaczenia dosłownego, a dostęp do rynku zbytu nie jest utrudniony:

Wystarczy kupić „Moskiewskiego Komsomolca”. Zadzwoń pod któryś z numerów w rubryce *dosug* (czas wolny). Dyspozytor nie pyta ani o nazwisko, ani o adres. Tylko o to, pod jakim imieniem dziewczyna chce występować, i **nadaje jej numer** (R, G; s. 22 — podkr. E.P.).

Łatwa dostępność kobiety rodzi nadużycia. Mężczyźni odstępują od zasad „wymiany dóbr”. Kobiety w słabej pozycji społecznej, również nieprostitutki, np. pozbawione meldunku dziewczyny z prowincji, są bezkarnie gwałcone. Bezkarnie, bo prowodyrami tego procederu są przedstawiciele prawa — milicjanci. Komunistyczna tradycja „subbotników” — pracy społecznej znajduje smutną reaktywację we współczesnych realiach. Od czasu do czasu prostytutki muszą pracować bez wynagrodzenia. Nie sposób nie napomknąć o odmiennym potraktowaniu problemu prostytucji w przekazach różnych autorów. W ujęciu Radziwinowicza kobieta, próbując odnaleźć swoje miejsce na giełdzie zarobkowej, zaczyna od ogłoszenia o pracę z dopiskiem „интим не предлагаю”. Jedynie męska agresja seksualna i okoliczności społeczne prowadzą ją do agencji towarzyskiej. Wedle Kurczab-Redlich z kolei popularne ogłoszenia w gazetach i internecie obwieszczają „интим предлагаю”. Kobiety z łatwością i bez wstydu „zamieniają siebie w towar” (K-R, G, s. 34). Prosty-

²³ J. Hugo-Bader, *Biała gorączka*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2009, s. 97–107 (rozd. *Miss HIV*).

²⁴ Tamże, s. 106–107.

²⁵ P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 56.

MĘSKI „DEFICYT” I „KOBIECA TWARZ” ROSJI

tucja w Rosji nie stanowi problemu moralnego, „sponsoring” nie budzi wstydu: „Kobietę otacza teraz — pozbawiona wszelkich zasad — lekkość bytu”²⁶ (K-R, G, s. 34).

KANDYDACI

Tradycyjnie podwaliny męskiego świata stanowi władza. Nie ulega również wątpliwości, że istnieją związki między seksualnością a władzą:

Męskość (*virilité*), sprowadzająca się w istocie (*vir, virtus*) do aspektu etycznego: honoru (*nif*) oraz zasady jego zachowania lub wzrostu, pozostaje w nierozzerwalnym związku z męskością fizyczną — zwłaszcza tą, która potwierdza władzę seksualną oczekiwaną od prawdziwie męskiego mężczyzny [...]”²⁷.

Francuski uczyony podkreśla, że relacje między płciami współgrają z pragnieniami: „męskim jako pragnieniem posiadania — zerotyżowaną dominacją, i kobiecym jako pragnieniem męskiej dominacji — zerotyżowanym podporządkowaniem”²⁸. W kontekście tych rozważań widać wyraźnie, że seksualne zdominowanie kobiet w Rosji jest próbą wyparcia i zakamuflowania współczesnego kryzysu męskości. Starają się o tego typu „panowanie” nie tylko stróżowie prawa — gwałciciele, ale i rodzimi milionerzy niezwykle hojni wobec kobiet: „Tajemnicą poliszynela jest to, że większość rosyjskich krezusów ma kochanki. Luksusowa nałożnica stała się wręcz oznaką wysokiego statusu”²⁹. Realia scentralizowanego przez władzę mężczyzn świata podmoskiewskiej Rublowki przekonująco przedstawia Walerij Panuszkin, co warto na marginesie tych rozważań zauważyć. Różnica między płciami zasadza się na przeciwstawieniu ruchu i bezruchu, aktywności i pasywności. Mężczyzna z Rublowki w ciągu dnia wciąż jest w ruchu, „podobny w tym do rekina, który by się udusił, gdyby przestał się ruszać”³⁰. Tymczasem kobiety czekają. Czekają prostytutki, czekają te, które szukają męża lub kochan-

²⁶ Autorka, odwołując się do Custine’a, napomyka o podwyższonym libido rosyjskich kobiet, co jakoby wynika ze spożywania kiszzonej kapusty (!). „Istotę rzeczy odkryli na szczęście uczeni niemieccy, którzy niedawno udokumentowali istniejący w kapuście kiszzonej ogromny potencjał damskiego afrodyzjaku” (K-R, G, s. 35).

²⁷ P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 19.

²⁸ Tamże, s. 31. Pogląd taki potwierdza stwierdzenie z powieści Kundery: „[...] w poezji miłosnej wszystkich wieków kobieta pragnie być obciążona brzemieniem męskiego ciała”. Tenże, *Nieznosna lekkość bytu*, przeł. A. Holland, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996, s. 6.

²⁹ B. Włodarczyk, *Nie ma jednej Rosji...*, s. 35.

³⁰ W. Panuszkin, *Rublowka*, przeł. A. Sowińska, Agora, Warszawa 2013, s. 108.

ka. Żony też czekają — „tylko że na dłuższej smyczy”³¹. Te ostatnie nadrabiają brak aktywności porankami:

Nakarmić męża kolacją raczej się nie uda, nie wróci na kolację, wróci w nocy. Więc trzeba go nakarmić śniadaniem. Dlatego śniadania są obfite i bogate — co należy podkreślić — domowe: żona sama je ugotowała³².

W nowych, szybkich i wymagających czasach mężczyźni, nawet ci najbogatsi, tęsknią za dawnymi rytuałami i obrzędkami. W reportażu Włodarczyk został przedstawiony German Sterligow, ekscentryczny i kontrowersyjny „milioner z lasu”, który hoduje owce, ma sentyment do czasów Iwana Groźnego, pragnie żyć w zgodzie z naturą i religią. Dawny krezus przekonany jest, że mąż jest panem swej zajmującej się domem i dziećmi małżonki i zamierza wychować synów na prawdziwych mężczyzn.

Problem przygotowania chłopców do życia, a właściwie — ich nieprzygotowania, jest jednym z priorytetowych zagadnień nurtujących polskich reporterów. Radziwinowicz cytuje słowa Anny Politkowskiej:

Rosyjskie kobiety nie wychowują swoich mężczyzn. Nas, kiedy jeszcze jesteśmy dziewczynkami, uczą, że chłopca trzeba całe życie pieścić i pielęgnować, wycierać mu nos i nalewać wódkę, byle tylko miał spokój w duszy. A może nawet nie muszą uczyć, może mamy to w genach (R, G, s. 93).

Rosyjskie rodziny ze względu na olbrzymią liczbę rozwodów są przeważnie niepełne. Wychowaniem synów zajmują się matki, które niechętnie wypuszczają latorośle spod swoich opiekuńczych skrzydeł.

W żadnym kraju na świecie — przekonuje Kurczab-Redlich — nie ma tylu samotnych kobiet z dzieckiem, co tu. Rozpieszczają synów, a równocześnie ich straszliwie od siebie uzależniają. Są to bowiem kobiety silne, zdecydowane, które na ogół „wiedzą lepiej”. [...] i tak mężczyzna rosyjski tkwi między silną osobowością matki i podobną, lecz zakamuflowaną w „słabej kobiecie” żoną (K-R, P, s. 95).

Brak ojca pozbawia młodych Rosjan silnej struktury wewnętrznej, życionośnego kręgosłupa³³. Męska idea „żywiciela rodziny”³⁴ ulega totalnej dewaluacji, a bycie głową domu stało się tylko nieznajdującym odniesienia do rzeczywistości, czczym frazesem. Zaborczo kochające matka i matkująca żona wiktyimizują obiekt swych uczuć, „czyniąc z bez-

³¹ Tamże, s. 108.

³² Tamże, s. 105.

³³ Por.: E. Badinter, *XY. Tożsamość mężczyzny*, przeł. G. Przewłocki, wstęp M. Janion, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 1993, s. 134.

³⁴ H. Bradley, *Płec*, przeł. E. Chomicka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008, s. 117.

granicznego cierpienia dar, który trudno odwzajemnić³⁵. Nie dochodzi przeto do opisanych przez antropologów, wyznaczających dystynkcje płciowe rytuałów przejścia, gdy chłopiec opuszcza świat matki, zrywa *quasi-symbiotyczny* z nią związek i przekracza próg świata męskiego, ulegając maskulinizacji³⁶. Synowie samotnych matek nie biorą udziału w tym procesie i pozostają zakompleksieni, niedokochani, bezradni wobec wciąż żywych wyobrażeń kulturowych na temat męskiej tożsamości.

Z takim oto „wybrakowanym deficytem” — bo jak już wspomniałam, populacja męska jest ilościowo zdominowana przez populację żeńską — mają zwykle do czynienia pragnące stabilizacji Rosjanki:

Kobiety rosyjskie zaciekle walczą między sobą o ten „deficyt”. Ale arsenał mają ubogi. Z reguły wchodzi w rolę matek. I mężczyźni chętnie pozwalają się sobą opiekować. Rosjanka niańczy swego chłopaka, potem męża. A kiedy syn się żeni, to często wraca do mamy, bo żona nie okazała się dostatecznie opiekuńcza i nie pozwala [...] „siąść sobie na kark”³⁷ (R G, s. 80).

W rezultacie obie płcie nie darzą się szacunkiem. „Czy można się dziwić, że jedyny rodzaj żeński, z którym [mężczyzna — E.P.], może się dogadać to butelka?”. Mężczyźni w Rosji piją i dotyczy to nie tylko Ewenków, czy w ogóle ludów syberyjskich, dla których wódka to cyklon B, jak konstatuje Hugo-Bader³⁸. Czy Rosjanie mają genetyczne predyspozycje do alkoholizmu podobnie jak narody żyjące na Północy, trudno powiedzieć³⁹. Niewątpliwie, co podkreślają reporterzy, alkohol dziesiątkuje męską populację, skoro statystyczny Rosjanin umiera w wieku 59 lat. Kobiety są przyzwyczajone do tego, że ich mężczyźni (ojcowie, mężowie, synowie) „idą w zapoje”. Żona jest usatysfakcjonowana, jeśli mąż pije umiarkowanie: „Tu od mężczyzny więcej się nie wymaga” (R, G, s. 15). Wódka kusi Rosjan niejednokrotnie bardziej niż płeć piękna. Jak obrazowo ujął to Piotr Milewski:

Wódka jest jak ponętna, a przy tym okrutna kobieta. Uwodzi, raduje, pozwala zapomnieć i uzależnia. Przy każdym spotkaniu żąda coraz więcej i coraz mniej daje w zamian. I choćbyś nie wiem jak bardzo chciał ją rzucić, to nie pozwala⁴⁰.

³⁵ P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 44.

³⁶ Tamże, s. 35–38.

³⁷ Radziwinowicz przytacza tutaj słowa moskiewskiego socjologa Aleksieja Lewinsona.

³⁸ Por.: J. Hugo-Bader, *Biała gorączka...*, s. 153.

³⁹ Por.: tamże, s. 178.

⁴⁰ P. Milewski, *Transyberyjska. Drogą żelazną przez Rosję i dalej*, Znak, Kraków 2014, s. 104.

Alkohol nie tylko stanowi remedium na bylejakość i dojmującą nędzę życia. Kulturowo zdeterminowany wzorzec męskości wymaga od mężczyzn podłożenia określonym zadaniom i powinnościom. Dla większości mężczyzn ideał męskości jest co najmniej niewygodny i stresujący. Mityczna norma siły i sukcesu nie przystaje do kondycji wielu współczesnych Rosjan. „Dążenie do tego nieosiągalnego ideału — jak zaznacza Elizabeth Badinter, próbująca rozpoznać tożsamość mężczyzny — wywołuje w nich bolesną świadomość bycia mężczyzną niepełnym, niedoskonałym”⁴¹. Wymóg sprośnięcia „prawdziwej męskości” jest źródłem autodestrukcji i agresji, pułapką dla słabego ego. Jak powiada Bourdieu, „mężczyzn można potraktować jako więźniów i ofiary dominujących wyobrażeń kulturowych”⁴²:

Męskie przywileje to jednak pułapka, zwłaszcza kiedy towarzyszy im nieustanne napięcie i stłumienie, które potrafią osiągnąć absurdalne rozmiary, narzucając mężczyźnie obowiązek potwierdzania — w każdej chwili — własnej męskości⁴³.

Polscy obserwatorzy Rosji (mam na myśli przede wszystkim Radziwinowicza i Kurczab-Redlich) demaskują wizję świata zdominowaną przez mężczyzn, obnażają spetryfikowane archetypy, dekonstruują mitologię męskiej narracji, pokazują źródła agresji wobec kobiet — „połowa kobiet w Rosji jest bita przez swych panów, [...] [b]ogate i biedne, bez różnicy” (K-R, G, s. 28)⁴⁴.

Wedle autorki *Pandrioszki* w Rosji mamy do czynienia z mężczyznami, którzy niezdolni są do opieki nad kobietami (i nad samymi sobą) oraz samodzielnego utrzymania rodziny. Mężczyzna boi się odpowiedzialności w życiu prywatnym:

Cecha właściwa mu i wcześniej: skutek nieodmiennego przeznaczenia mężczyzn do celów wyższych — nieprzerwane wojny odciągające mężczyzn od domu i tworzące z mężczyzn wiecznych bohaterów, wokół których kręcił się cały „babi stan”. Stan, który brał na siebie wszelkie trudy codzienności (K-R, P, s. 94).

Reporterka zapytuje retorycznie, czy to nie świadomość słabości „cywilnej”, związanej z życiem rodzinnym popychała mężczyzn do walki w imię Wielkiej Sprawy (potem także dla pieniędzy): „Życie osobiste

⁴¹ E. Badinter, *XY. Tożsamość mężczyzny...*, s. 122.

⁴² P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 63.

⁴³ Tamże, s. 64.

⁴⁴ W niektórych reportażach podjęty został motyw kobiet przeciwstawiających się męskiej agresji — mężobójczyń. „W oczach sądu sytuacja domowa, rodzinna, to okoliczności łagodzące”. K. Wrubel, *Planeta Rosja, Twój Styl*, Warszawa 2005, s. 57. Zob. również: I.T. Miecik, *14:57 do Czyty...*, (rozdz.: *Miss Gulag 2004*).

nie wydaje się Rosjanom Wielką Sprawą. Czymś godnym walki” (K-R, P, s. 94). Radziwinowicz za Anną Politkowską powtarza, że wojna kaukaska jest wojną zakompleksionych, niedokochanych mężczyzn. Tutaj młodzi oficerowie czuć się mogą półbogami. Wojna, jak powiada analizująca prozę Dubravki Ugrešić Magdalena Karolczyk, jest konsekwencją relacji płciowych⁴⁵. Rzekomo daje ona mężczyźnie szansę wykazania się, pokonania (stłumienia) własnych kompleksów. Demaskowany przez Ugrešić archetyp odważnego mężczyzny — wojownika, ulega obnażeniu — w odniesieniu do Rosjan — również w polskich narracjach. Badinter podkreśla, że wojna mająca być „testem męskości”, antidotum na kryzys psychiczny mężczyzny, na degradację tradycyjnych męskich ideałów, w rzeczywistości nie wydaje się „lekarstwem na niedomagania męskości”⁴⁶. Pomimo że mężczyźni wciąż próbują chować się „za historią, za faktami”⁴⁷.

Brak pierwiastka męskiego — jak zauważa Kurczab-Redlich — mitologizuje mężczyzn „ciągle jeszcze na modłę mitów minionych, czyli bohaterskich” (K-R, P, s. 95). Stereotypowo aktywność męską odnosi się do „działań nadzwyczajnych”⁴⁸. Wciąż „w cenie” u części kobiet jest „męskość hegemonalna”: mężczyzna, który jest nastawiony na rywalizację, niezależny, twardy, opanowany i silny, „prawdziwie męski”⁴⁹. Doskonale na tę kobietę potrzebę w rosyjskim świecie słabych mężczyzn odpowiada Władimir Putin „macho na Kremlu” — jakoby „mężczyzna marzeń” większości Rosjanek:

„Izwiestia” porównują go z Jamesem Bondem, który tak samo elegancki, wysportowany, energiczny i czujny zdetronizował męski ideał epoki radzieckiej, czyli „brzuchatego, zapracowanego wujaszka — sekretarza rejonowego obwodu partii”⁵⁰ (R, G, s. 104).

⁴⁵ M. Karolczyk, *Madonny czy dziwki, bojowniczkę czy męczennicę? Wojna, nacjonalizm, płęć a „Jugo-kobiety” stereotyp własny*, W: D. Adamowicz, Y. Anisimovets, O. Taranek (red.), *„Gorsza” kobieta. Dyskursy inności, samotności, szaleństwa*, Wydawnictwo Sutoris, Wrocław 2008, s. 269.

⁴⁶ E. Badinter, *XY. Tożsamość mężczyzny...*, s. 37.

⁴⁷ S. Aleksijewicz, *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*, przeł. J. Czech, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2010, s. 17.

⁴⁸ P. Bourdieu, *Męska dominacja...*, s. 60.

⁴⁹ Por.: H. Bradley, *Płęć...*, s. 64.

⁵⁰ Taki wizerunek Putina zda się postrzegać Mariusz Wilk, który pisał: „Mimo woli porównuje sylwetki dwóch polityków [...]: kocią, sprężystą i jakby zwartą do skoku figurę rosyjskiego prezydenta Władimira Putina oraz rozlazły, beczułkowaty kształt prezydenta Rzeczypospolitej Aleksandra Kwaśniewskiego. [...] Wszak dżudo to nie tylko chwyt i rzucanie przeciwnikiem na matę. To — przede wszystkim — praca nad samym sobą. Szkoła samodyscypliny i koncentracji”. Tenże: *Dom nad Oniego. Dziennik północny*, Noir sur Blanc, Warszawa 2006, s.114–115.

Dziewczęta z entuzjazmem śpiewają, że „chcą takiego jak Putin”: „pełnego sił” i „żeby nie pił”⁵¹. Rosyjski prezydent/premier nie ma sobie równych: trzeźwy, „sprężysty jak żbik”⁵², bystry, zdecydowany i niepozobawiony uroku osobistego. Autorka *Głową o mur Kremla* postrzega Putina jako uosobienie marzeń „wiecznie babskiej” Rosji o mężczyźnie: „Dla Rosji — na tle Jelcyna — jest jak młody kochanek na tle schorowanego, obmierzłego męża” (K-R, G, s. 479).

Wedle Politkowskiej Putin — mimo wszystko — dołącza do legionu rosyjskich niedokochanych i zakompleksionych mężczyzn (por.: R, G, s. 100). Choć należy on do tych, którzy spektakularnie dowodzą, że są w stanie sprostać imaginacyjnej normie władzy i sukcesu. Jak powiada Badinter, ostentacyjne okazywanie „supermęskości” mści się na „herosach”, którzy „W rezultacie stają się jednak więźniami męskości obsesyjnej i przymusowej, która nigdy nie daje im wytchnienia. Przeciwnie, jest ona źródłem autodestrukcji i agresji wobec tych wszystkich, którzy grożą im zerwaniem maski”⁵³.

Maskę z twarzy Putina próbuje zerwać Kurczab-Redlich, która opisuje fenomen Wielkiego Hipnotyzera i podejmuje się rewizji biografii rosyjskiego męża stanu, niczym psychoanalityk w dzieciństwie dopatrując się wytłumaczenia dla wielu zachowań przyszłego prezydenta.

DZIEŃ KOBIET

Trudne, nieraz dramatyczne relacje męsko-damskie w Rosji zdają się mieć krótkie interwały w czasie niezwykle popularnych i lubianych tutejszych świąt. Chodzi o Dzień Mężczyzny, w rzeczywistości Dzień Obrońcy Ojczyzny (wcześniej Dzień Armii Czerwonej), bo „w rosyjskiej tradycji mężczyzna to istota zbrojna i umundurowana” (R, G, s. 164) i Dzień Kobiet, jedno z największych świąt w roku, według Radziwinowicza, o wiele ważniejsze niż Boże Narodzenie i Wielkanoc. 8 Marca, „sztuczne i nadęte w innych *socstranach*, tu jest jak krew z krwi, kość z kości” (K-R, P, s. 96). Na ileż sposobów można powiedzieć „matka” i „babcia”. „Rosyjski, jeśli chodzi o czułość jest niedościgniony”⁵⁴ — stwierdza autor *Dzienników kołymskich*. Choć ta czułość niekoniecznie przekłada się na nieświęteczną powszednią egzystencję.

⁵¹ Włodarczyk pokazuje inną opcję. Zob. Włodarczyk, *Nie ma jednej Rosji...*, s. 291 i n. (rozdz. *Żenia i Rosja bez Putina*).

⁵² Kurczab-Redlich próbuje zdemaskować spektakularne wyczyny Putina-Rambo, odnosząc się do ironicznych głosów rosyjskich internautów (K-R, G, s. 578–588).

⁵³ E. Badinter, *XY. Tożsamość mężczyzny...*, s. 122.

⁵⁴ J. Hugo-Bader, *Dzienniki...*, s. 41.

„To święto i te kwiaty należą się Rosjankom — konstatuje Radziwinowicz. — Bo kobietom w ich kraju nie żyje się słodko” (R, G, s. 278). Rosyjska kobieta postponowana w czasach carskich, boleśnie „równouprawniona” i „uwolniona” w czasach radzieckich, skazana na bycie silną — w reakcji na słabość męczyzny — po transformacji, bierze na siebie wszelkie trudy codzienności. Czerwona Rosja zafundowała płci żeńskiej maskulinizację, dewaluując szczytne hasła rewolucji. Jak pisała polska międzywojenna reporterka: „Kobieta w Sowietach ciężką pracą okupiła swoją wolność”⁵⁵, państwo bowiem cierpiało na deficyt rąk do pracy.

„*Ja korowa, ja i byk, ja i baba, i muzyk*” (K-R, P, s. 93) — to zawołanie pozostało aktualne w nowych czasach, gdy kobiety nie tylko taszczy ciężkie torby z zakupami czy wyczerpane próbują upolować tańszy towar na bazarach, ale też — jak mówi bohaterka reportażu *Marzenie Walentyny* — wykonują ciężką pracę pod kierownictwem męczyzny (R, G, s. 81). Rosyjskie społeczeństwo jest w istocie matrycentryczne (choć nie matriarchalne), a kobieta to „odwieczna ostoja rosyjsko-radzieckiego domu” (K-R, P, s. 95), o której mawia się, że „i do chaty płonącej wejdzie, i konia w galopie zatrzyma” (R, G, s. 305).

W jednym z reportaży przytoczona została powiastka o bobrach przesiedlonych ze swych nor w odległe miejsce. Samce, przepłacając to życiem, uciekają z nowej siedziby. „A samice, szczególnie te ciężarne, na nowym miejscu od razu zaczynają gromadzić zapasy na zimę. Tęsknią, na pewno, ale one nie mają czasu na głupstwa”⁵⁶ (R, G, s. 139). Do zastanej sytuacji przystosowują się też zdeterminowane sytuacją życiową Rosjanki, które nie mogą sobie pozwolić na słabość i niemoc. Niestrudzone fizycznie i nieludzko odporne psychicznie są kobiety, które założyły Komitet Matek Żołnierzy Rosji. Temat ten powraca w wielu reportażach.

⁵⁵ J. Miedzińska, *Sowieckie państwo pracy. Wrażenia z podróży inspektora pracy*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1935 s. 83. Zob. również E. Pogonowska, *Czytanie Nowej Rosji...*, s. 402.

⁵⁶ Uniwersalność tej alegorii, ukazującej przystosowanie się kobiet do ekstremalnych sytuacji, potwierdza sytuacja Czeczenek. Nie chodzi tu o „czarne wdowy” (opisane np. przez Radziwinowicza), ale o czeczeńską codzienność wyrwconą do góry nogami przez wojnę. Gdy kobiety zdolne są do największych poświęceń (głównie do wyczerpującej pracy) dla ocalenia domu i rodziny, mężczyźni przede wszystkim myślą o sobie. Jedna z interlokuterek czeskiej korespondentki mówi: „Wojna zmieniła charakter związków między kobietą i mężczyzną głównie dlatego, że my, słaba płeć, bardziej przejmujemy się naszymi silnymi partnerami niż oni nami”. Inna przekonuje: „Nauczyłam się wiele, nie trzęsę się jak mysz za plecami mego wpływowego pana i opiekuna. Dałam sobie bez niego radę nawet w najtrudniejszych chwilach — zapewniłam rodzinie opiekę i ochronę. Tyle we mnie chłopca, ile w nim”. P. Prochádzková, *Ani życie, ani wojna. Czeczenia oczami kobiet*, wstęp W. Jagielski, przeł. G. Sowula, Świat Książki, Warszawa 2005, s. 50, 120.

Na ironię zakrawa akcja „Urodzić patriotę w Dniu Niepodległości Rosji” (Kurczab-Redlich, Radziwinowicz), wobec faktu, że matki gotowe są bez żenady chronić nekanych w wojsku synów dezenterów, a „babskie krucjaty” (określenie Hugo-Badera) „mężnie” poszukują zaginionych czy zabitych żołnierzy-dzieci. Nawet wobec życiowych tragedii kobiety dalej mimo wszystko borykają się z życiem, walczą o codzienność, nie zapominając zanieść papierosów na grób zabitych lub zapitych na śmierć synów. Poruszające są opisy Golgoty eszelonów śmierci, przedstawienie udreki matki oficera z Kurska, ukazanie goryczy „matki szeregowego świętego” sceptycznej wobec prób kanonizacji Żeni: „Jedni go zabili, drudzy go posłali na wojnę i porzucili. Bóg jeden wie, którzy zgrzeszyli bardziej”⁵⁷. Cierpiące matki masują spuchnięte nogi, oglądają „guzoły żyłaków”⁵⁸, co potraktować można jako znak ich udreczenia, wycieńczenia, bowiem cierpienie — i to duchowe, i to somatyczne — jest „sygnaturą kobiecości”⁵⁹: „Myślę o cierpieniu jako o najwyższej formie informacji — pisze Aleksiejewicz — mającej bezpośredni związek z tajemnicą. Tajemnicą życia”⁶⁰.

Wyrazem kobiecej siły są akcje podejmowane przez słynne dziennikarki i obrończynie praw człowieka, które nie wyrażają zgody — nieraz za cenę życia — na szerzące się, niepohamowane zło.

„Mężczyźni to u nas od dawna słaba pleć”; „Bo nasz kraj dźwiga na swoim karku kobieta. Traktorzystka, murarka za czasów ZSRR. A teraz my jesteśmy przodownicami pracy kapitalistycznej” — przekonują bohaterki reportażu Radziwinowicza (R, G, s. 17, 130)⁶¹. Kobiety sprawdzają się doskonale w pracy zawodowej jako menedżerowie i właścicielki firm, niejednokrotnie zatrudniając u siebie żony nieudaczników i matki samotnie wychowujące dzieci. „To gospodarka rynkowa zrobiła z kobiet, wiecznych służek mężczyzn i ustroju, niezależne właścicielki choćby małych przedsiębiorstw” (K-R, G, s. 22). Niektóre z nich zaczynały jako „walzkowe handlarki”, niektóre wykonywały pracę nieadekwatną do swoich kwalifikacji i wykształcenia. Nic dziwnego, że nawet „błagrodne dziewice”, wychowane bez ojców, marzą o własnej firmie, samodziel-

⁵⁷ P. Reszka, *Miejsce po imperium*, Świat Książki, Warszawa 2007 s. 76.

⁵⁸ J. Hugo-Bader, *W rajskiej dolinie wśród zielska*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec s. 60.

⁵⁹ Posłużyłam się określeniem E. Komisaruk — *Cierpienie jako sygnatura kobiecości w prozie pisarek rosyjskich początku XX wieku*, w: M. Cymborska-Leboda, A. Gozdek (red.), *Kobieta i/jako inny. Mit i figury kobiecości w literaturze i kulturze rosyjskiej XX–XXI wieku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 97.

⁶⁰ S. Aleksiejewicz, *Wojna nie ma...*, s. 19.

⁶¹ Jak pisze Badinter: „Od kiedy ukazane zostały trudności związane z męską tożsamością, nikt już nie upiera się przy twierdzeniu, że mężczyzna jest płcią silną”, E. Badinter, *XY. Tożsamość mężczyzny...*, s. 49.

ności, spełnieniu i stabilizacji⁶², tym bardziej zawczasu planują karierę rosyjskie uczennice-kadetki. Wszystko jest możliwe w kraju, w którym kobieta może być bodyguardem⁶³.

Zdaniem Radziwinowicza lepszą żeńską twarz Rosji i siłę kobiety rosyjskiej pokazują żywołowe Babcie Buranowskie, wybrane przez jury i społeczeństwo na festiwal Eurowizji. Kobiety odsuwają w cień słabych, niewydarzonych, agresywnych i autodestruktywnych mężczyzn. „Kto wie, może kiedyś... Może kiedyś Rosja objawi światu swą kobietą, lepszą od męskiej naturę. Mocniejszą, spokojniejszą, weselszą” (R, G, s. 305) — mówi polski reporter, bezwiednie nawiązując do przekonań głoszonych przez Dostojewskiego, że w kobiecie rosyjskiej „tkwi pewna nasza doniosła nadzieja, jedna z rękojmi naszej odnowy”⁶⁴.

Wobec powyższego polscy reporterzy donoszą — rzecz można — o nadziei: że wreszcie spełniona, aktywna Rosja-kobieta przestanie, jak powiada Bierdajew, „rwać się do zameścia, oczekiwać oblubieńca”⁶⁵, marzyć o męskiej dominacji, ale w sobie samej odnajdzie niewyczerpane pokłady siły i zdolność do samodzielności.

Эва Погоновска

Мужской «дефицит» и «женское лицо России»

Резюме

Статья посвящена восприятию женщины и её отношениям с мужчиной в польских репортажных рассказах о России. Автор статьи особенно заинтересовалась проблемой восприятия статуса русской женщины в преобразованном и наученном новым историческим опытом обществе. Привилегирование мужского пола уже на уровне семейной социализации и зависимость сыновей от матери отражается в девальвации идеи мужчины — кормильца семьи. В современной России именно женщина берет на себя роль «сильного пола», более умело справляется с вызовами времени и маргинализирует слабого автодеструктивного мужчину.

Ewa Pogonowska

The “deficit of man” and “the feminine face of Russia”

Summary

The paper is about the perception of woman and her relationships with man in Polish reportage narratives about Russia. The author’s main interest is the status of Russian

⁶² I.T. Miecik, *14:57 do Czyty...*, s. 117–118.

⁶³ Por.: B. Włodarczyk, *Nie ma jednej Rosji...*, rozdz. *Nadia-bodyguard VIP-ów*, s. 171–188.

⁶⁴ F. Dostojewski, *Dziennik pisarza 1876*, t. II, przeł. M. Leśniewska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982, s. 165.

⁶⁵ M. Bierdajew, *Dusza Rosji (I)*, przeł. J. Gazda, „Przegląd Powszechny” 1990, nr 7/8, s. 133.

women which undergoes various transformations, part of which are the historical experiences of the society. Both the preferences and privileges for men on the level of family socialization and their strong dependence on their own mothers contributes to devaluation of traditional idea of a man, who supports his family. In modern Russia it is the woman who serves as “the stronger sex” and deals with the challenges of everyday life better than the man — weaker, self-destructive and more and more marginalized.

EDYTA MANASTERSKA-WIĄCEK
UMCS Lublin

BARWY SNU W KOŁYSANKACH POLSKICH I ROSYJSKICH

Zmysły są dla człowieka elementem łączącym go z otoczeniem. To one pozwalają odbierać bodźce ze świata zewnętrznego oraz je analizować. Wyobraźmy sobie, że jesteśmy dzieckiem leżącym w ciepłym łóżeczku, w półmroku naszego pokoju, a przy boku czujemy bliską osobę, widzimy jej kontury, dotykamy jej ręki i słyszymy płynącą z jej ust... kołysankę.

Nad tym właśnie gatunkiem zatrzymam się w niniejszych rozważaniach. Spojrzymy na te krótkie, często nieskomplikowane utwory przez pryzmat odbioru ich za pośrednictwem zmysłów. Czy tylko słyszymy je jako proste ciągi słów, czy może słowa te wyrażają coś więcej, podświadomie kojącego, wpływającego na określony odbiór przez słuchacza? Jak pisze Katarzyna Krasoń, „warunkiem konstytutywnym poezji dziecięcej jest wywołanie obrazów związanych ze światem kilkulatka, mieszczące się w obrębie jego doznań i wyobrażeń, apelowanie do sfery jego zainteresowań i emocji”¹. Materiałem analiz uczyniłam kołysanki polskie i rosyjskie (61 polskich i 62 rosyjskie), które zostaną porównane w kilku aspektach sensorycznych.

KOŁYSANKI SĄ KOLOROWE

Teofas z Lesbos (372–287 p.n.e.) wyróżniał kolory proste, zaliczając do nich biel, żółć i czerń. Liczni przyrodnicy, opierając się na nauce Arystotelesa (384–322 p.n.e.) o elementach świata (materii), wymieniali cztery kolory podstawowe — czerwony, żółty, niebieski i zielony².

¹ K. Krasoń, *Dziecięce odkrywanie tekstu literackiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 40.

² Pierwszym, najobszerniejszym opracowaniem tematu barw jest słynna teoria kolorów Johanna Wolfganga Goethego. „Światło i kolor uważał on za fenomeny natury, zjawiska nierozdzielnie ze sobą połączone, tożsame. Jasność-światło i biel były dla

Starożytni Grecy z kolei wyróżniali barwy „sztuczne”, czyli powstałe w wyniku wymieszania kolorów prostych³. Już od starożytności praktykowano chromoterapię — leczenie kolorami, odkryto bowiem, że barwy wpływają na nasze życie i zdrowie. Kolory mogą zatem pobudzać i uspokajać, podniecać lub usypiać, drażnić lub koić, oziębiać albo ogrzewać. Kolor jest jednym z najlepiej rozpoznawalnych dla nas źródeł energii⁴. Stanowi, jak pisze Joanna Szczęk, „nieodłączny element opisu naszego świata, co nie pozostaje bez wpływu na język, który jest przecież narzędziem służącym do opisywania rzeczywistości”⁵. Barwy, które wybrzmiewają w kołysankach, docierają do odbiorcy w sposób nie zawsze do końca uświadomiony, stanowiąc często bodziec do przyjemnych wyobrażeń czy skojarzeń. Czasami przynoszą zasadniczą charakterystykę opisywanych historyjek czy bohaterów, innym razem są tylko ich tłem.

Kołysanki polskie:

- Słońko już traci **srebrny** blask (13a)
 Księżyc błądy na niebie **srebrnym** światłem drga (32a)
 Lecą śnieżynki małe jak **srebrny** gwiazdny puch (19a)
 Liść się ruszył i noc brzękła rosy **srebrnym** kluczem (36a)
 Noc koszyczek **srebrny** niesie, a w nim niespodzianki
 Gwiazdki z nieba, róg księżycy, sen i kołysanki (12a)
 Skrzypeczki **srebrne**, ciemny las (50a)
 Na ciemnym niebie już tysiąc **srebrnych** gwiazdeczek łśni (33a)
 W polu, w sadzie brzmi piosenka wskroś **srebrzystych** roś, siwy dziad pod krzyżem klęka [...] (23a)
 Czarna Nocka złote oczka, **srebrną** buzię ma, i po ciemku lubi spacerować (45a)
- Kotki **szare** obydwaj (1a)
 Zasnął w studni **siwy** koń (40a)
 Idzie też **szara** godzina (15a)
Siwa chmurka po niebie płynie, **siwy** ptaszek za oknem śpi (9a)
Były sobie kotki dwa szarobure, szarobure obydwaj (2a)
- A w koło **biało, biało** welony **śnieżnej** mgły (19a)
 Buzia niby wisienka, szyjka **biała** i cienka (34a)
 Dobrej nocy i sza do **białego** śpij dnia (21a)
 Na niebie **jasny** księżyc (19a)

niego jednym i tym samym, tak jak czerń i ciemność. Uwzględniając ten pogląd, można wykreślić drogę od światła ku ciemności (lub odwrotną) wiodącą przez 6 kolorów podstawowych: czarny — niebieski — czerwony — zielony — żółty — biały. Pozostałe kolory powstają w wyniku wymieszania barw podstawowych” — zob. <http://jasnowidz-santi.pl/tl/O-kolorach-naukowo.htm> (07.05.2011).

³ <http://jasnowidz-santi.pl/tl/O-kolorach-naukowo.htm> (07.05.2011).

⁴ <http://ekologia-zdrowie.pl/chromoterapia.html> (15.07.2015)

⁵ J. Szczęk, *O postrzeganiu świata przez pryzmat barw w języku niemieckim i polskim*, w: Z. Mocarcka-Tycowa, J. Bielska-Krawczyk (red.), *Kolor w kulturze*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2010, s. 23.

BARWY SNU W KOŁYSANKACH...

Kiedy gwiazdy się na niebie **złocą** (2a)
Czy ty o tym wiesz, że nocą-północą chodzi **złoty** jeź? (53a)
U kaczora srebrne pióra, u kaczuszki **złote** nóżki (55a)
A tam z kuźni od kowala lecą **złote** skry (23a)
Uplotę **złoty** sen z róż pieszczoty (48a)
Złotowłosa królowna cudny miała sen (44a)

Nocka wkłada **czarne** butki (15a)
Nie, bo widzę **czarne** chrapki i okropnie brudne łapki (51a)
Czarna Nocka złote oczka, srebrną buzię ma, i po ciemku lubi spacerować.
Czarna Nocka boi się białego dnia [...] (45a)
Noc **czarna** stanęła u drzwi (48a)
Na **ciemnym** niebie już tysiąc srebrnych gwiazdeczek lśni (33a)

I śpi **bury** miś (16a)

Niedługo gwiazdy zgasną, **różowy** wstanie świt (19a)
Malańki mój, syneczku mój, malańki i **różowy** (50a)
Ustroję w bratki, lilie, bławatki mego synusia **różowego** (48a)
Teraz śpi już w kolebusi na **różowej** swej podusi (11a)

Niech wiedzie cię bajeczka przez **zielony** gaj (20a)
I tak siedzą do jesieni, póki liść się mój **zieleni** (46a)
To już trzeba tylko spać, płynąć w **kolorowym** niebie (54a)

Kołysanki rosyjskie:

Мчится, мчится в вышине, в **серебристой** тишине (17)
Спят твои соседи — **белые** медведи (18)
Мчит тебя **белоснежный** конь (3)

Мы плывем на льдине [...] по **седым** суровым морям (19)
Серый волк не нужен (25)
Серый козленок, желтый утенок (1)
Как нас с тобою **серый** кот [...] увезет (32)
Ночь показывает сказки и легенды старины — непослушным в **серых**
красках, милым — розовые сны (7)
Придет **серенький** волчок (57)

Шелк твоих **светлых** кудрей (24)
Пусть тебе приснится **светлый** добрый сон (25)
Светлая ночка звездная (55)
Завтра проснешся — и **ясное** солнце снова взойдет над тобой (22)

Спи, мой сынок **золотой** (24)
У кота колыбелька **золота** (57)
Будешь в **золоте** зодить (57)
Чистые, лучистые нити **золотистые** (35)
По бокам конфеточки, **золотые** веточки (57)
Золотых звезд не считал (59)

И тебя согревает, малыш, море **солнечного** тепла (3)

Там, на Луне, не Луне, на **голубом** валуне (27)

Я хочу увидеть небо (море... Землю...) **голубое-голубое** (8)

Над Луной шар **голубой** (27)

И **голубые** Озера [...] потонули (54)

Сон свалил страну **синеглазую** (30)

На запятках — **черный** грач (17)

Ночь укрылась **черным** пледом, согреваясь в свете звезд (7)

В **темной** комнате — ни звука (11)

Ночка **темная** уйдет, снова утро будет (21)

Ночь показывает сказки и легенды старины — непослушным в серых красках, милым — **розовые** сны (7)

Жил в зверинце папугай **зеленый** и гладкий, на **желтой** подкладке (12)

Серый козленок, **желтый** утенок (1)

И **желтым** цыпленком по небу плывет (41)

Вы коты, коты, коты, у вас **желтые** хвосты (50)

Шесть коней разгоряченных в шляпах **алых** и **зеленых** (17)

Там, где шиповник рос **аленький**, гномы нашли колпачки (23)

Чтобы мог увидеть [...] **красенький** грибок (25)

Joanna Szczęk podkreśla, że kolory stanowią nieodłączny element każdej kultury językowej, wskazują różnice, służą jako znaki rozpoznawcze, symbole⁶. Kolor jako zjawisko optyczne, jest obiektywny. Kolory nie są jednak odbierane jednakowo przez różne społeczności. Wrażenie, które powstaje w mózgu pod wpływem barwy, jest subiektywne, kolor jest zatem zjawiskiem społecznym⁷.

Jak widzimy, w kołysankach polskich najczęściej pojawiają się kolory jasne — srebrny, srebrzysty, biały, szary, siwy, jasny, oraz śnieżny. Waler srebro czyni tekst, jak pisze Alicja Ungeheuer-Gołąb, tajemniczym i lirycznym⁸. W drugiej grupie znajdziemy biegunowo przeciwstawne barwy — kolory czarny, ciemny, bury. Obie grupy kolorów zaliczane są do tzw. barw achromatycznych, czyli niekolorowych, „bezbarnych”, nieposiadających dominanty barwnej. Wywołują one u obserwatora wrażenie braku odcienia któregośkolwiek z kolorów. Jak oddziałują one na człowieka? Nie będziemy tu przytaczać psychologicznych czy horoskopowych znaczeń poszczególnych barw. Czerń bezspornie symboli-

⁶ J. Szczęk, *O postrzeganiu świata...*, s. 23.

⁷ J. Rydzkowska, *Pstrokacizna czy świętość zamknięta między kartami*, w: *Kolor w kulturze...*, s. 81. O kolorze i jego znaczeniu dla tożsamości jednostki zob. K. Grabowska-Graczyńska, *Kolor a tożsamość — o społecznym konstruowaniu siebie*, w: *Kolor w kulturze...*, s. 293–303.

⁸ A. Ungeheuer-Gołąb, *Poezja dzieciństwa czyli droga ku wrażliwości*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1999, s. 36.

zuje w obu kulturach noc. Srebro i biel poprzez swoją „bezbarwność” uspokajają usypiane dziecko i przyjemnie kojarzą się z symbolami nocy — księżycem czy gwiazdami. Podobnie jest z kolorem złotym — jasnym i słonecznym. Przywoływanie tych barw wpływa kojąco na dziecko, przyjemnie wprowadzając je w świat snu. Sporą częstotliwością w kołysankach polskich odznacza się i kolor różowy, który oprócz oczywistego łagodzącego działania na nasze zmysły kojarzyć się może dziecku z nim samym — różowym bobasem usypianym w łóżeczku. W zgromadzonym korpusie pojawia się również kolor zielony, który, jak powszechnie wiadomo, uspokaja. Widać zatem, że zapewne nie poprzez dogłębną analizę chromoterapeutyczną, ale poprzez naturalną mądrość ludową w kołysankach wykorzystane zostały barwy spokojne, pomagające dziecku zasnąć. W jednym tylko przypadku w kołysankach polskich pojawia się kolorowe niebo. W kołysankach rosyjskich, podobnie jak w polskich, najliczniejszą grupę stanowi kolor серебистый, серый, светлый i pochodne. Kolejna grupa — to kolor золотой. Podobnie liczną grupą jest jednak голубой kojarzący się z niebem i spokojem, a nie występujący w kołysankach polskich. Kolor черный jako symbol nocy występuje również w kilku kołysankach. Co ciekawe, w odróżnieniu od kołysanek polskich w tekstach rosyjskich występują barwy ciepłe — желтый, алый czy красненький. Z jednej strony działają one na człowieka pobudzająco, z drugiej doskonale się wpisują w świat dziecka, w świat, który lubi i który jest mu bliski — w kolor jego zabawek, książek. Po takie barwy nie sięgają kołysanki polskie.

O znaczeniu kolorów wykorzystywanych w kołysankach czytamy i na jednym z portali rosyjskich, który przytacza liczne teksty kołysanek oraz bajek:

[...] часто в **текстах колыбельных песен** используются цвета. Важно, чтобы эти цвета были спокойными, чистыми, нежными, успокаивающими. Ребенок пока не знает их названий, но они сохраняются в его памяти. Их представляет мама, а значит, они звучат по-особому. Голубой, сиреневый, зеленый цвета — все их нужно петь ребенку. Считается, что такие образные **колыбельные песни** способствуют умственному развитию малыша, его памяти, вниманию, мышлению, и, конечно же, воображению. Это происходит благодаря тому, что звучание колыбельных песен совпадает с ритмом мозга, с физиологическими процессами ребенка. Тихие ритмичные колыбельные песни повышают уровень интеллекта ребенка, способствуют его развитию, а главное, закладывают в сознание малыша основы морали и нравственного поведения. Особенно эффективно, когда, качая ребенка на руках и исполняя ему колыбельную, Вы гладите его по голове, стимулируя тем самым его «умственные рецепторы». Украсьте спальню ребенка нежными, пастельными цветами, пойте колыбельные о чистых светлых цветах, пусть они запечатлеются в сознании малыша. Ведь недаром ученые выявили, что только одно представление голубого цвета успокаивает нервную систему, зеленого — повышает жиз-

ненный тонус и стимулирует интеллектуальную деятельность, а на желтом цвете глаз отдыхает и поднимается настроение. Ведь желтый цвет так похож на солнышко! А в колыбельных он символизирует ночные светила: звезды, луну, планету, месяц, млечный путь⁹.

KOŁYSANKI SĄ SŁODKIE

Dziecko od pierwszych dni życia lubi smak słodki. Jest to uwarunkowane fizjologicznie i na długie lata określa preferencje smakowe. Nic zatem dziwnego, że przymiotnik słodki, przez wieki kojarzony z przyjemnością, zyskał rozmaite znaczenia przenośne. Słodki jest przecież nie tylko smak, ale i zapach — „miły, przyjemny, czasem mdławy”¹⁰, słodkie bywają dźwięki — „łagodne, bez ostrych tonów”. Słodkie mamy wspomnienia, słodko się uśmiechamy, a wreszcie życzymy sobie wzajemnie i w Polsce, i w Rosji słodkich snów. Słodycz w swych znaczeniach przenośnych pojawia się także w kołysankach — w obu kulturach.

Człowiek, tworząc kolejne utulanki (mówimy tu o prostych utworach ludowych), nie sięgał zapewne do mądrych ksiąg, ale próbował ukołysać dziecko do snu, spontanicznie starając się wyśpiewywać jak najmiłsze dla ucha dźwięki i słowa. Przy okazji próbowano też przywołać w wyobraźni przyjemne doznania smakowe.

Spójrzmy, jak prezentuje tę kwestię zebrany materiał:

Oczęta zamknij, przyjdzie **słodki** sen (16a)
 Jak **słodko** się uśmiechasz, kiedy śniesz (10a)
 Tylko słowik śpiewa swoje **słodkie** trele (28a)
 Dobranoc, zmrzż oczęta, sny **słodkie** spłyną (32a)
 Śpij **słodko**, dzieciно (32a)
 Śnij **słodko**, gwiazdek grono na niebie się żarzy (32a)
 Na twe czołko, o fiołku, spuszczam **słodką** łzę (60a)

Ты уже так **сладко** спишь (9)
 Спи, мой мишка, **сладко-сладко** (14)
 Спи, мой мальчик мирно, **сладко** (45)
Сладко спит в полночной мгле (46)
 Спи, дочурка, **сладко** (47)
 Скоро мальчик мой уснет на кровати **сладко** (21)
Сладко мой птенчик живет (31)
Сладко до утра спи, дитя, закрывши глазки (48)
Сладкий сон к себе мани (44)
 Будут орехи, **сладости** (32)

⁹ http://papalapa.ru/view_lesson_bai.php?id=16 (14.08.2011).

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.

BARWY SNU W KOŁYSANKACH...

W obu grupach kulturowych jest sporo przykładów świadczących o tym, że teksty kołysanek mają utulić dziecko do snu w jak najprzyjemniejszym, słodkim nastroju. Słodkie jest zatem i dziecko, i sen, i trele słowika, i nawet łza. Jedna z kołysanek rosyjskich przywołuje nawet słodycze do zjedzenia, obiecując je dziecku w zamian za zaśnięcie.

Ale czy zawsze dziecko jest wprowadzane przez analizowane teksty w błogi stan?

KOŁYSANKI STRASZĄ

Czy powinno się straszyć dzieci? Odpowiedź na to pytanie zna każdy z nas. Bardzo istotną rolę w życiu dziecka pełni potrzeba kontaktu. Jest to, jak twierdzi Katarzyna Krasoń, jedno z pierwszych dążeń psychicznych, które trwa do ostatnich dni ludzkiego życia¹¹. Jak w tym świetle ocenić osobę, która jest najbliższym usypianego dziecka, ma z nim bliski kontakt emocjonalny, a zarazem budzi w nim lęk? Pewna doza niepokoju, niepewności nie zniszczy przecież zapewne psychiki dziecka, zwłaszcza kiedy o stworach i smutnych historiach śpiewa kochana mama, a przy tym — na miłą dla ucha melodię. Alicja Ungeheuer-Gołąb pisze wręcz, że kołysanki, w których przewijają się motyw straszenia, pomagają określić granice dziecięcej wolności.

Wolność, rozumiana jako możliwość nieskrępowanego działania i poruszania się, inaczej przedstawia się w świecie ludzi dorosłych i w świecie dzieci. Dla okresu dzieciństwa staje się prawdziwe paradoksalne stwierdzenie, że dziecko jest wolne, gdy porusza się w określonych granicach. Dzieciństwo bez ograniczeń prowadzi do negatywnych konsekwencji¹².

Spójrzmy, o kim śpiewa zniecierpliwiony opiekun dziecka, które nie chce zasnąć, w kołysankach polskich i rosyjskich, jakie „straszne historie” i odpychających bohaterów przywołują obie kultury?

Była sobie Baba Jaga (7a)

Okrutny los i straszna śmierć w udziale im przypadła — króla zjadł pies, pазia zjadł kot, królową myszka zjadła (8a)

Bo gdy zjeść nie zechcesz za nic, przyśnią ci się dwaj Cyganie (51a)

Gwiazdki nie są do zabawy, tożby nocka była zła! Ej! Usłyszysz kot kulawy! Cicho bądźcie!... A, a, a... (53a)

Nie chodź nigdy nocą w owocowy sad. I nie szukaj jeża, co pod drzewem śpi, bo gdy go obudzisz, będzie bardzo zły! (53a)

¹¹ K. Krasoń, *Dziecięce odkrywanie tekstu literackiego...*, s. 46. Zob. też W. Brejnak, *Kocham i wychowuję. Poradnik dla rodziców i nauczycieli*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna i Reklamowo-Handlowa „Adam”, Warszawa 1993, s. 39.

¹² A. Ungeheuer-Gołąb, *Poezja dzieciństwa...*, s. 47.

Cyt — bobusiu! Nie płacz — cyt! Płakać wstyd! Bo tu przyjdzie dziad ludojad, co już dziewczynkom dużo lalek zjadł — lalek zjadł (50a)

Жил в зверинце попугай [...]. все кричал он и кричал, все не спал он и не спал.
 Прибежал вдруг котик, прыгнул на животик, баю-баю-баю и съел попугая (12)
 Бом-тилибом, бом-тилибом, будешь упрямитесь — стукнешься лбом (20)
 Взгляни, Дрема, на народ, бери, Дрема, кого хошь (56)
 Придет серенький волчок, схватит детку за бочок и потащит за лесок (58)
 Под окошком попугай кричит: «Детку нам отдай!» (57)
 Поди, бука, на сарай, мою детку не пугай (62)

Z punktu widzenia dorosłego przestrogi, które często są zawarte w kołysankach, nie są tożsame ze straszaniem. Dla zasypiającego dziecka wygląda to jednak nieco inaczej. Zwróćmy uwagę, że postaci, którymi w polskiej kulturze straszy się dzieci, pokrywają się z tymi, które występują w kołysankach — to Baba Jaga i Cyganie. Dziecko boi się również wszelkiej ułomności — kot kulawy może przestraszyć, „pełnosprawny” jest miłą przytulanką. Złość innych kojarzyć się może z krzykiem, nie jest w każdym razie emocją, którą dziecko lubi — może zatem się bać jeża, który robi się zły. I nieważne, że właściwie w piosence Baba Jaga ma tylko chatkę z masła, że ludojad jest — w dalszej części kołysanki — pokonany przez „tatusiowy miecz”, a z „cukru był król, z piernika paż, królowa z marcepana”. Dziecko nie lubi samego brzmienia wyrazów „Baba Jaga” czy „ludojad”. Również w kołysankach rosyjskich występują elementy grozy. Kolorowa papuga zostaje zjedzona przez kota, po ciemnej nocy krąży rosyjski odpowiednik Drzemoty czy też dziecku grozi jakieś niebezpieczeństwo, np. w postaci porwania przez wilka. To wszystko jest równie niemiłe, jak w kołysankach polskich, ale ich celem jest przecież uspienie dziecka. Postraszone w ten sposób — jest ciągle bezpieczne. Do elementów straszących włączam także fragment, w którym pojawia się zdanie, „by Buca nie straszyl(a)”. Wymienienie kogoś/czegoś w tej formie i tak powoduje, że dziecko się boi — wie bowiem, że, skoro mama mówi — idź i nie strasz, to tego straszyla potencjalnie trzeba się bać. Ungeheuer-Gołąb twierdzi nawet, że wplecione do kołysanki obrazki wzbudzające lęk odbiorcy spełniają funkcję nadawania tekstowi znaczenia.

Lęk to po prostu uczucie, dlatego obrazy i słowa, które go wywołują, odwołują się do uczuciowości dziecka, do jego sfery emocjonalnej. W tym wypadku kołysanka staje się namiastką wzbudzającej bojaźń opowieści [...]. Może jest to pierwszy tekst, który niesie tajemnicę, może otworzy wyobraźnię dziecka na literaturę o tematyce przygodowej, podróżniczej czy fantastycznej¹³.

¹³ Tamże, s. 47.

Jakie są zatem „barwy” kołysanek? Jak starałam się wykazać — wielowymiarowe. Kołysanki polskie i rosyjskie, to teksty, w których dominują barwy nocy — srebro, czerń ale i błękit, utwory, które są „słodkie”, kojarzą się z czymś bardzo przyjemnym, a niepokorne dzieci czasami postraszą. Zważywszy na fakt, że każdy z nas — również dziecko — żyje nie tylko w świecie naturalnym, ale też w świecie symbolicznym¹⁴, kwestie te wydają się tym bardziej istotne. W ich konsekwencji dzieci mają przecież sny „dobre” lub „złe”¹⁵. Co istotne, kołysanka jest głównie foniczną formą utworu, pobudza zatem „nie tyle słuch, co wyobraźnię dźwiękową słuchacza [...], implikuje szerokie możliwości ewokowania wrażeń o charakterze innym niż słuchowy jako efekt wtórnego działania odbiorczego”¹⁶. Pośrednikiem w procesie nadawczo-odbiorczym między tekstem a dzieckiem jest osoba usypiająca je do snu. Dzięki nadaniu odpowiedniego wyrażenia treści — zróżnicowaniem fonicznym — pobudza bowiem wyobraźnię odbiorcy, umożliwiając dziecku różnorodną interpretację. Ta wielowyróżnieniowość potęgowana jest podmiotowym, typowo subiektywnym charakterem percepcji, wpływając na sytuację odbiorczą.

Możliwości interpretacyjne są zatem, jak barwy, które, zgodnie z konstatacją Mirosławy Rocheckiej „przybierają często subtelnie zróżnicowane odcienie semantyczne i stopniują swoje zabarwienia emocjonalne”¹⁷.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

W podsumowaniu przytoczmy słowa Anny Brody, muzyka z kapeli Brodów:

Kołysanki, jak powszechnie wiadomo, to sanki szczęśliwych snów. Krótkie melodyjne teksty, dźwiękonaśladowcze sylaby, słowne rekwizyty, jak księżyc, okienko, ptak czy chmurka, szybko i prosto działają na wyobraźnię słuchacza. Zatrzymują cudowną chwilę między dniem a snem, kiedy można bezkarnie zanurzyć się w świat wyobraźni. Nie oznacza to wcale, że dziecko zaśnie szybciej, ale na pewno zaśnie przyjemniej. Moje dzieci rzadko zasypiały przy kołysankach. Ten wieczorny, co-

¹⁴ E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, Czytelnik, Warszawa 1998, s. 69.

¹⁵ B. Szmigielska, *Marzenia senne dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 164–171.

¹⁶ Obserwacje te czynią autorki w związku ze słuchowiskami radiowymi. Przekładają się one jednak, moim zdaniem, na sytuację odbiorczą kołysanek. Por. J. Bachura, A. Mucha, *Wtórna wizualność sztuki radiowej. Na przykładzie wybranych słuchowisk dramatycznych*, w: *Kolor w kulturze...*, s. 245.

¹⁷ Tamże, s. 246.

dzienny rytuał śpiewania przed snem, otwierał im tajemną furtkę do ogrodu poezji i pozwalał bujać na huśtawce z obłoków i dźwięków¹⁸.

Bibliografia:

Źródła:

A. Jeziorkowska-Polakowska, *Pieśni zaklęte w dwa języki... O kołysankach polskich, żydowskich i polsko-żydowskich (1864–1939)*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2010.

<http://www.klapouszek.pl/kolysanki> (10.05.2011).

http://babyonline.pl/maluch_sen_arttykul,1445.html (10.05.2011).

<http://www.forum.nostalgia.pl> (13.09.2011).

<http://www.magicchild.ru/St/musicbaby.htm> (10.05.2011).

<http://papalapa.ru> (10.05.2011).

<http://lel.khv.ru> (10.05.2011).

Kolysanki polskie:

- 1a – *Kotki* (Aaa, kotki dwa, szare, bure obydwu...)
- 2a – *Aaaa, były sobie kotki dwa* (Ach, śpij, kochanie...)
- 3a – *Chodzi sen na palcach*
- 4a – *Idzie niebo*, Ewa Szelburg-Zarembina
- 5a – *Lulajże, lulajże, maleńki*
- 6a – *Chodził Senek i Drzemota*, Tadeusz Lenartowicz
- 7a – *Z popielnika na Wojtusia*
- 8a – *Już gwiazdy lśnią* (Był sobie król...)
- 9a – *Małe dzieci mrużą już oczka*
- 10a – *Lulaj, lulaj, lu* (Bo sen może spełnić marzenia twe...)
- 11a – *Dorotka*, Janina Porazińska
- 12a – *Noc koszyczek srebrny niesie*
- 13a – *Słoneczko już traci srebrny blask*
- 14a – *Śpij, dziecino moja mała*
- 15a – *Zaśnij, zaśnij, śpij, maleńki*
- 16a – *Dobranoc, już czas*
- 17a – *Dawno już ucichł złoty kogucik*
- 18a – *Zamknij oczka, mój Robaczku*
- 19a – *Na niebie jasny księżyc*
- 20a – *Noc już, dzień poszedł spać na dno mórz*
- 21a – *Kolysanka Johannes Brahmsa* (Dobrej nocy i sza...)
- 22a – *Piosenka przy kołysce*, Teofil Nowosielski
- 23a – *Co dzieci widziały w drodze*, Maria Konopnicka
- 24a – *Kolysanka o słuchaniu*, Joanna Papuzińska
- 25a – *Uśnijże mi, uśnij, albo mi urośnij*
- 26a – *Wieczór*, Władysław L. Anczyc
- 27a – *Kolysanka I*, Franciszka Arnsztajowa
- 28a – *Zaśnij już kochanie*
- 29a – *Synku, śnieg pada*

¹⁸ http://www.warsztatykultury.pl/Anna_Broda_o_kolysankach-1-168-8.html (11.08.2011).

BARWY SNU W KOŁYSANKACH...

- 30a – *Uśnijże mi, uśnij, bajka ci się przyśni*
31a – *Dżdżysta i pochmurna już nastala jesień*
32a – *Kołysanka II*, Franciszka Arnsztajowa
33a – *Dobranoc ci, Aniele*, Władysław Bełza
34a – *Kołysanka dla braciszka*, Władysław Bełza
35a – *Kołysanka domowa*, Ernest Bryll
36a – *Kołysanka*, Maria Czerkawska
37a – *Śpiąca dziewczynka*, Konstanty Ildefons Gałczyński
38a – *Kołysanka*, Jerzy Harasymowicz
39a – *Piosenka dla niegrzecznego chłopca*, Marian Hemar
40a – *Anioł i dziecię*, Stanisław Jachowicz
41a – *Dobranoc*, Stanisław Jachowicz
42a – *Kołysanki. Wiersze przed snem i inne wiersze*, Ludwik Janion
43a – *Zaśnij w kropli bursztynowej*, Anna Kamińska
44a – *Złotowłosa królowna*
45a – *Kołysanka*, Joanna Papuzińska
46a – *Baj-baj-baju*, Janina Porazińska
47a – *Dorotka*, Janina Porazińska
48a – *Kołysanka Stasia*, Zofia Rogoszówna
49a – *Mamusia*, Zofia Rogoszówna
50a – *Kołysanka zimowa*, Aleksander Rymkiewicz
51a – *Kołysanka*, Magdalena Samozwaniec
52a – *Szumi woda*
53a – *Złoty jeź*, Ewa Szelburg-Zarembina
54a – *Pora dobrej nocy*, Magda Umer
55a – *U kaczora srebrne pióra*, Jerzy K. Weintraub
56a – *Jak szło słonko spać*
57a – *Nie chce mi się spać*
58a – *Pieśń (Kołysanka)*, Krzysztof Kamil Baczyński
59a – *Kołysanka grudniowa*, Tadeusz Kubiak
60a – *Kołysanka*, Kornel Ujejski
61a – *Dobranoc... Niech ci się śni*, Kazimierz Przerwa-Tetmajer

Kołysanki rosyjskie:

- 1 – *Огоньки не светятся*, Владимир Попов
2 – *Колыбельная песенка*, Мария Пожарова
3 – *За окном затих городок*
4 – *Баюшки, баюшки*
5 – *Баю, баю, баю, баю...*
6 – *Баю баю за рекой*
7 – *Ночь укрылась черным пледом*
8 – *Журавлик*
9 – *Баю баю, спи, дружок*
10 – *Я сейчас начну считать*, Александр Введенский
11 – *В темной комнате ни звука*, Татьяна Пивоварова
12 – *Колыбельная для маленького брата*, Саша Черный
13 – *Баю, баюшки баю*
14 – *Спать не хочет бурый мишка*
15 – *Крошка Вилли-Винки*

- 16 — *Спи, котенок*, Андрей Богатырев
- 17 — *Зеленая карета*, Овсей Дриз
- 18 — *Ночь бросает звезды на пески*, Владислав Крапивин
- 19 — *Колыбельная медведицы*, Юрий Яковлев
- 20 — *Бом-тилибом*, Алексей Иващенко, Григорий Васильев
- 21 — *Котик песенку поет*, Глафира Галина
- 22 — *Месяц над нашей крышею светит*, Михаил Исаковский
- 23 — *У кроватки*, Марина Цветаева
- 24 — *Колыбельная сыну*, Чертихина Л.
- 25 — *Пусть тебе приснится*, Геннадий Кротов
- 26 — *Тишину стерегут фонари*, Леонид Дербенев
- 27 — *Песня о звездах*, Юрий Михайлов
- 28 — *Колыбельная Светлане*, Александр Гладков
- 29 — *Спят усталые игрушки*, Зоя Петрова
- 30 — *Носики-курносики*, Ангелина Булычева
- 31 — *Спи, моя радость, усни*, София Свириденко
- 32 — *За печкою поет сверчок*, Аспазия
- 33 — *Таенька-Тая*, Александр Кондратьев
- 34 — *Спать пора*, Леонид Дербенев
- 35 — *Тихая песня*, Яков Аким
- 36 — *Усни-трава*, Ирина Токмакова
- 37 — *Колыбельная реке*, Ирина Токмакова
- 38 — *Сонный слон*, Ирина Токмакова
- 39 — *Сон приходит на порог*, Василий Лебедев-Кумач
- 40 — *Колыбельная*, Юрий Устинов
- 41 — *Зимний вечер*, Сергей Крылов
- 42 — *Огни погасли в доме*, Юрий Плешеев
- 43 — *Медвежья колыбельная песня*, Алексей Ремизов
- 44 — *Спи, дитя мое, усни*, Аполлон Майков
- 45 — *Спи, мой мальчик*, Валерий Брюсов
- 46 — *Легкий ветер присмирел*, Константин Бальмонт
- 47 — *Ночка*
- 48 — *Поздно. Свечка догорела*, Дмитрий Минаев
- 49 — *Да прискакали баюшки*
- 50 — *Колыбельные про котов*
- 51 — *Люли, люли, люленьки*
- 52 — *Баю-баюшки-баю, не ложися на краю*
- 53 — *Вы коты, коты*
- 54 — *Солнце, зевнув, закатилось*
- 55 — *У кота ли*
- 56 — *Сидит Дрема*
- 57 — *Бай — бай — бай поскорей ты засытай*
- 58 — *Серенький волчок*
- 59 — *Ветер, солнце и орел*
- 60 — *Со вечера дождик*
- 61 — *Спи, сыночек мой, усни*
- 62 — *Бука*

Эдыта Манастерска-Вёнецк

Цвета сна в польских и русских колыбельных

Резюме

В статье дается рассмотрение польских и русских колыбельных в нескольких смысловых аспектах. Одна из групп, к которой относятся исследуемые тексты, — это цвета. Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что в русских колыбельных, кроме типичных и для польских текстов серебристого, черного и золотого цветов выступает также голубой, алый и желтый. Другим вопросом для сравнения является вкус. В текстах обеих культур появляется *сладкий сон* ребенка, который ассоциируется уже со вкусовыми ощущениями. Кроме того, польские и русские колыбельные «пугают» детей. Но, все-таки, они всегда являются особенным мостом между сном и явью.

Edyta Mansaterska-Wiącek

Dream colours in Polish and Russian lullabies

Summary

The author of this article analyses Polish and Russian lullabies in a few sensoric aspects. One of the groups are colours referred to in the studied texts. As it appears, Russian lullabies, except the colours of silver, black and gold so numerous in Polish lullabies, also engage the colours of blue, purple and yellow. Another comparison is made as for taste. In both cultures there is this sweet sleep of a child that has a direct taste connection. Also, in both cultures the lullabies seem 'spooky'. Despite that they are always a unique bridge between reality and dream.

IZABELA KOZERA
Uniwersytet Jagielloński

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ВТОРИЧНОЙ ИМПЕРФЕКТИВАЦИИ РУССКОГО ГЛАГОЛА (НА ОСНОВАНИИ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРОСА)

1. ВВЕДЕНИЕ

Проблема видовых троек, вновь ставших в последнее время предметом интереса лингвистов, остается спорным вопросом славянской аспектологии. Однако *видовые тройки*, т.е. глагол несовершенного вида, глагол совершенного вида и образованный от него *вторичный имперфектив* (напр. *есть — съестъ — съедать, пить — выпить — выпивать, читать — прочитать — прочитывать*) «представляют собой не периферийное, а в высшей степени регулярное явление»¹, поскольку они возникают в результате действия того же механизма, который обеспечивает образование видовых пар. В ходе формальной операции, путём прибавления суффикса *-ива-/-ыва-/-ва-/-а-* к основе глагола совершенного вида, возникает сложный глагол несовершенного вида — вторичный имперфектив. Видовым тройкам посвящена обширная литература, следует упомянуть в частности работы Юрия Д. Апресяна, Лашло Ясаи, Елены Петрухиной, Виктора С. Храковского, Анны А. Зализняк и Ирины Л. Микаэлян². Традиционная аспектология,

¹ А.А. Зализняк, И.Л. Микаэлян, «Видовые тройки» в русской аспектуальной системе, // *Русский язык: исторические судьбы и современность. III Международный конгресс исследователей русского языка. Сб. тезисов, секция XV. Русистика и когнитивная наука*, МАКС Пресс, Москва 2007, с. 463.

² Ю.Д. Апресян, *Трактовка избыточных аспектуальных парадигм в толковом словаре*. // тот же, *Избранные труды*, т. II: *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа «Языки русской культуры», Москва 1995, с. 103–114; Л. Ясаи, *О специфике вторичных имперфективов видовых корреляций*, // *Исследования по языкознанию: К 70-летию чл.-кор. РАН А.В. Бондарко*, СПбГУ, Санкт-Петербург 2001, с. 106–118; Е.В. Петрухина,

которая сводит категорию вида к бинарной оппозиции совершенного вида к несовершенному, приписывает вторичному имперфективу грамматический несовершенный вид — это *глагол несовершенного вида 2³* или *глагол 2-ой ступени*⁴. Исходя из этого глаголы типа *пить* и *выпивать* являются тождественными с точки зрения видовой принадлежности. Указанный подход слишком упрощает семантическую характеристику вторичного имперфектива. Следует заметить, что вторичный имперфектив выражает действие, которое является одновременно дуративным и законченным. Показателями дуративности являются суффиксы *-ива-/-ыва-/-ва-/-а-*. Однако с точки зрения морфологического уровня вторичный имперфектив мотивирован приставочным глаголом совершенного вида, который выражает законченное действие.

По словам знаменитого польского аспектолога, Станислава Кароляка, на семантическом уровне вторичный имперфектив представляет собой видовую конфигурацию (сложную аспектуальную структуру)⁵, т.е. соединение длительности с моментальностью. Причем оба понятия в авторском понимании во многом отличаются от традиционно принятых в аспектологии терминов. Длительный вид не соответствует традиционному несовершенному виду. Это «понятие временного континуума [...], открытого временного интервала»⁶. Моментальный вид не соответствует совершенному виду. Это «понятие момента, являющееся семантическим компонентом специфических моментальных понятий [...], которые не допускают измерения продолжительности обозначаемых ими по-

Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками, Изд. Московского университета, Москва 2000; В.С. Храковский, *Аспектуальные тройки и видовые пары*, «Русский язык в научном освещении» 2005, № 9, с. 46–59; А.А. Зализняк, И.Л. Микаэлян, «Видовые тройки» в русской аспектуальной системе, // *Русский язык: исторические судьбы и современность. III Международный конгресс исследователей русского языка. Сб. тезисов, секция XV. Русистика и когнитивная наука*, МАКС Пресс, Москва 2007, с. 463–464; А.А. Зализняк, И.Л. Микаэлян, *О месте видовых троек в аспектуальной системе русского языка*, // *Труды международной конференции «Диалог 2010»*. Изд. РГГУ, Москва 2010, с. 130–136.

³ А.А. Зализняк, И.Л. Микаэлян, *О месте видовых троек ...*, с. 131.

⁴ «Теоретически каждому приставочному глаголу соответствует глагол 2-й ступени, идентичный с ним в отношении приставки и значения, но противопоставленный ему как глагол несовершенного вида. Именно так формируются пары типа *выиграть/выигрывать*». С. Карцевский, *Вопросы глагольного вида*, Изд. иностранной литературы, Москва 1962, с. 221.

⁵ С. Кароляк (ред.), *Семантика и структура славянского вида 1*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1995, с. 102.

⁶ Там же, с. 107.

ложений вещей (событий)»⁷. В результате умножения простых понятий образуется видовая конфигурация. Вторичный имперфектив является результатом семантической деривации, представляя собой так называемую итеративно-потенциальную конфигурацию⁸.

Указанная семантическая характеристика влияет на употребление вторичного имперфектива, которое частично совпадает как с использованием простого глагола несовершенного вида, так и с дистрибуцией глагола совершенного вида, которые входят с ним в видовую тройку. Существенной проблемой являются соотношения простого (непроизводного) глагола и вторичного имперфектива (суффиксально производного от глагола совершенного вида), так как они являются ключевыми для определения видовой принадлежности последнего и указания его понятийной сложности.

2. ИССЛЕДОВАНИЕ АСПЕКТУАЛЬНЫХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ

В настоящей статье предпринимается попытка осветить вопрос вторичной имперфективации глагола с точки зрения носителя русского языка и его аспектуальных предпочтений.

2.1. СТРУКТУРА АНКЕТЫ

Предпочтения носителей русского языка по выбору видовой формы глагола исследовались методом анкетирования. Объектом анализа стали нижеуказанные видовые тройки:

вянуть — увянуть — увядать
греть — обогреть — обогревать
есть — съесть — съедать
жечь — сжечь — сжигать
клеить — склеить — склеивать
копать — выкопать — выкапывать
кроить — выкроить — выкраивать
лечиться — излечиться — излечиваться
паковать — упаковать — упаковывать
пахать — вспахать — вспахивать
пить — выпить — выпивать
плести — сплести — сплести
расти — вырасти — вырастать

⁷ Там же.

⁸ См. подробнее — S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki: wybór rozpraw*, Sławi-
 styczny Ośrodek Wydawniczy przy IS PAN, Warszawa 2001, с. 512–513.

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА...

слабеть — ослабеть — ослабевать
слушать — прослушать — прослушивать
строить — выстроить — выстраивать
стыть — остыть — остывать
фильтровать — профильтровать — профильтровывать
читать — прочитать — прочитывать

Опрос состоял из двадцати шести предложений, которые опирались на примеры, приведенные Еленой В. Петрухиной в работе *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*⁹:

1. Он сейчас курицу.
2. Я долго обед.
3. Она сейчас бумаги.
4. Каждый день она так долго газеты, что мы опаздывали.
5. Он молча свой обед и уходит, не попрощавшись.
6. Он начал дом.
7. Он целый вечер одну чашку чая.
8. За год он три-четыре курса лекций.
9. За вечер она несколько венков.
10. За сутки удивительное растение на несколько сантиметров.
11. Маленькая девочка аккуратно коробочку.
12. Это поле он с пяти часов утра.
13. Я не умею
14. Соседка что-то в печи.
15. Здесь он после ранения.
16. Сегодня эта печь весь дом.
17. Лаборант раствор.
18. Мы вещи.
19. Обед
20. Больной начинает
21. Всю картошку мы к середине сентября.
22. Собранные листья мы полностью к его приходу.
23. К вечеру цветы
24. Утром я лишь чашку чая.
25. Свежий номер газеты он с большим вниманием.
26. Каждое утро она яблоко.

Опрошенным пришлось сделать выбор между тремя возможными ответами. Выбор между А и Б обозначал отбор между двумя глаголами — простым глаголом несовершенного вида и вторичным имперфективом. Ответ В — т.е. «обе глагольные формы возможны» требовал комментария, являются ли предложения с обоими глаголами тождественными.

⁹ Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*, Изд. Московского университета, Москва 2000.

Информантами были участники *XLII Международной Филологической конференции*, которая состоялась 11–16 марта 2013 г. в Санкт-петербургском государственном университете, т.е. аспиранты и научные сотрудники с филологическим образованием. Было заполнено ровно 100 анкет¹⁰.

2.2. АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ АНКЕТИРОВАНИЯ

Вопреки мнениям многих аспектологов, утверждающим, что употребление вторичного имперфектива в качестве заместителя (коррелята) простого глагола несовершенного вида зависит от значения префикса и глагольной основы, оказывается, что предпочтения носителей языка по выбору видовой формы глагола в некоторых случаях независимы от семантического фактора. Интересно, что много результатов лишь частично совпадает с «правильным» ответом по мнению знаменитого аспектолога Еленой В. Петрухиной¹¹. Очень редки случаи, когда ответы опрошенных совпадали полностью с ответом исследовательницы (предложения № 2, 15 совпадают в 100% — см. Таб. 1).

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
2	Я долго обед.	0 % съела	100 % ела	0 %	Б	— <i>правильная конструкция обедать</i>
15	Здесь он после ранения.	100 % лечился	0 % излечивался	0 %	А	

Таб. 1

В случае, если для данного предложения подходящими оказывались обе глагольные формы, большинство опрошенных предпочитало одну из них (предложения № 3, 8, 9, 12, 16, 17, 20 — см. Таб. 2).

¹⁰ Образец анкеты приложен в конце статьи.

¹¹ Ср. Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*, Изд. Московского университета, Москва 2000.

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА...

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
3	Она сейчас бумаги.	45 % сжигает	17 % жжет	38 %	В	<i>тожд. (3) не тожд.: А – цель: уничтожение сжигаемого объекта Б – главное: процесс, не обязательно доводит до полного сгорания</i>
8	За год он три-четыре курса лекций.	48 % прослушивает	21 % слушает	31 %	В	<i>тожд. (3) не тожд. А – курсы завершены А – более результативный Б – значит не до конца</i>
9	За вечер она несколько венков.	76 % сплетает	0 % плетет	24 %	В	<i>не тожд. (2) А – более результативный</i>
12	Это поле он с пяти часов утра.	21 % вспахивает	52 % пашет	27 %	В	<i>тожд. не тожд. А – более интенсивный, подчеркивается результат</i>
16	Сегодня эта печь весь дом.	7 % греет	79 % обогревает	14 %	В А=Б (синонимы)	<i>тожд. (2)</i>
17	Лаборант раствор.	62 % фильтрует	4 % профильтровывает	31 %	В А=Б (синонимы)	<i>– не тожд. – тожд. (2) – стилистическая дифференциация б – более длительный процесс</i>
20	Больной начинает	62 % слабеть	14 % ослабевать	24 %	В А=Б (синонимы)	<i>не тожд. тожд. (3)</i>

Таб. 2

Сравнение предложений, обладающих теми же дистрибуционными показателями, позволяет выявить различия между двумя глаголами несовершенного вида.

№	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
1	Он сейчас курицу.	0 % съедает	93 % ест	7 %	Б (ответ А маловероятный)	А — подчеркивается результат, целиком поглощает Б — процесс
3	Она сейчас бумаги	45 % сжигает	17 % жжет	38 %	В	тожд. (3) не тожд.: А — цель: уничтожение сжигаемого объекта Б — главное: процесс, не обязательно доводит до полного сгорания

Таб. 3

Оба предложения (см. Таб. 3) требуют глагола несовершенного вида в актуально-длительном значении, т.е. в значении действия, протекающего в ряд последовательных моментов наблюдения¹². Ответы респондентов доказали, что способность употребляться в указанном значении зависит от семантики самого глагола. Вторичный имперфектив *съедать* не подходит для предложения № 1, так как эксплицитно выражает результативность, непроцессуальность. В предложении № 3 допускается вторичный имперфектив *сжигать*, как и его простой коррелят, так как глаголам, содержащим в своей понятийной структуре сему *разрушения, уничтожения*, чисто результативная семантика приставки *с-* не препятствует употреблению в актуально-длительном значении¹³. Интересно, что для этого предложения опрошенные больше всего предпочитали вторичный имперфектив.

¹² М.Я. Гловинская, *Проблемы структурной лингвистики*, Наука, Москва 1989, с. 83.

¹³ Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола ...*, с. 92.

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА...

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
26	Каждое утро она яблоко.	10 % ела	45 % съедала	45 %	В А=Б (синонимы)	<i>тожд. нетожд. (2): А — действие не доведено до конца, яблоко съедается частично, по желанию, Б — доведено, яблоко съедается полностью, целиком (2) и потому что нужно, без остатка, более результативный и интенсивный</i>

Таб. 4

Трактовка предложений с показателями узуальности действия типа *каждый день* или наречиями обычности, регулярности и т.п. — *всегда, часто* и др.¹⁴ имеет существенное значение для употребления вторичного имперфектива.

Хабитуальные предложения описывают свойство индивида, которым тот обладает на достаточно длительном временном интервале [...] они требуют, чтобы в актуальном мире имело место неограниченное количество повторений отдельных эпизодических ситуаций, из которых складывается описываемое свойство¹⁵.

Несмотря на то, что в данном предложении (см. Таб. 4) обе глагольные формы являются синонимичными, информанты больше всего предпочитали вторичный имперфектив, что обосновывается потребностью выразить регулярность и повторяемость действия, состоящего из законченных ситуаций. Предложение *Каждое утро она съедала яблоко* воспринималось носителями как выражение действия, которое было доведено до конца несколько раз.

¹⁴ С.А. Карпухин, *Семантика русского глагольного вида*, Самара 2011, <http://dosamara.ru/docs/ofernio/diss-karpuhin.htm> (15.03.2012).

¹⁵ С.Г. Татевосов, *Первичное и вторичное в структуре имперфективов*, «Труды ИЛИ РАН» т. VI, ч. 2, Санкт-Петербург 2010, с. 311.

Кроме предложений с показателями хабитуальности аналогичные возможности создают и нарративы в настоящем историческом (см. Таб. 5).

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
5	Он молча свой обед и уходит, не попрощавшись.	45 % съедает	24 % ест	31 %	А	<i>тожд. (4) А —обед доеден до конца А — подчеркивается результат Б — процесс, повторяющееся действие</i>

Таб. 5

Для указанного предложения больше всего предпочитается вторичный имперфектив, что подтверждается информантами и Петрухиной. Разница между предложением, содержащим вторичный имперфектив и высказыванием с простым глаголом заключается лишь в результативности. Предложение *Он молча **ест** свой обед и уходит, не попрощавшись* обозначает по-мнению респондентов, что возможно обед не доеден до конца.

Предложения с адвербиальным показателем дуративности *долго* требуют употребления простого глагола несовершенного вида (см. Таб. 6).

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
2	Я долго обед.	0 % съела	100 % ела	0 %	Б	<i>— правильная конструкция обедать</i>

Таб. 6

Предложение № 4 вводит дополнительную характеристику действия. Рядом с дуративным значением появляются показатели хабитуальности, но подходящей формой является простой глагол (см. Таб. 7). Выбор формы *прочитывать* следует признать спорным, что подтверждается слишком маленьким процентным резуль-

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА...

татом (при общем объеме проанализированных данных 7% можно рассматривать в рамках статистической ошибки), а также сомнениями Петрухиной.

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной
4	Каждый день она так долго газеты, что мы опаздывали.	7 % прочитывала	93 % читала	0 %	Б (? А)

Таб. 7

Похожие сомнения вызывает предложение № 7, содержащее показатель длительности типа *целый вечер* (см. Таб. 8).

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной
7	Он целый вечеродну чашку чая.	4 % вышивал	96 % пил	0 %	Б

Таб. 8

Петрухина утверждает, что при отсутствии или слабой выраженности пространственной семантики у префикса и глагольной основы, вторичный имперфектив не может обозначать единичный длящийся процесс и употребляться с фазисными глаголами¹⁶. Данное мнение следует признать слишком интуитивным, эмпирически недоказанным выводом, требующим подробного анализа. Оно является неправильным, если признать теорию о нулевом семантическом эффекте, возникающем при присоединении приставки к глагольной основе, которая совпадает с ней по значению (так наз. эффект Вея-Схоневелда)¹⁷.

Предложения с фазисными глаголами (см. Таб. 9 и 10) доказали неоднозначные результаты опроса:

¹⁶ Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола...*, с. 93.

¹⁷ М.А. Кронгауз, *Приставки и глаголы в русском языке: Семантическая грамматика*, Языки русской культуры, Москва 1998, с. 80–82. См. также: M. Vey, *Les préverbes 'vides' en tchèque moderne*. „Revue des études slaves“ 1952, № 29, с. 82–107.

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
6	Он начал дом.	0 % выстраивать	96 % строить	4 %	Б	А — более конкретно

Таб. 9

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
20	Больной начинает	62 % слабеть	14 % ослабевать	24 %	В А=Б (синонимы)	не тожд. тожд. (3)

Таб. 10

Несмотря на семантику глагольной приставки, в предложениях, указывающих на результивную длительность — типа *за какое время?* — предпочитается вторичный имперфектив (см. Таб. 11).

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
8	За год он три-четыре курса лекций.	48 % прослушивает	21 % слушает	31 %	В	тожд. (3) не тожд. А — курсы завершены А — более результивный Б — значит не до конца
9	За вечер она несколько венков.	76 % сплетает	0 % плетет	24 %	В	не тожд. (2) А — более результивный
10	За сутки удивительное растение на несколько сантиметров.	96 % вырастает	0 % растет	4 %	А	

Таб. 11

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА...

В предложениях, содержащих назначенный предел действия, возможны разные результаты:

— при выражении терминативности употребляются обе глагольные формы (см. Таб. 12)

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
12	Это поле он с пяти часов утра.	21 % вспахивает	52 % пашет	27 %	В	<i>тожд. не тожд. А — более интенсивный, подчеркивается результат</i>

Таб. 12

— выражение кратного действия, даже с обстоятельствами типа *к вечеру, полностью*, сигнализирующими его конечный предел, осуществляется лишь с помощью вторичного имперфектива.

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
21	Всю картошку мы к середине сентября.	86 % выкапывали	7 % копали	4 %	А	<i>не тожд. должно быть выкопали</i>
22	Собранные листья мы полностью к его приходу.	93 % сжигали	4% жгли	0 %	А	<i>сожгли</i>

Таб. 13

Самые интересные результаты анкетирования касаются семантики вторичного имперфектива по сравнению с простым глаголом несовершенного вида, которые выражены самими опрошенными. Опрошенные определяли действие, выраженное с помощью вторичного имперфектива как *более результативное, длительное, интенсивное, тщательное, регулярное*, как действие, в котором *подчеркивается результат, которое доведено до конца/результат*

tata. Объект действия считался *более конкретным*, подлежал действию *целиком, без остатка, полностью*. Указанное замечание подтверждается и синтаксическим условием: вторичный имперфектив, в отличие от простого глагола несовершенного вида, требует заполнения второй аргументной позиции, которая соответствует дополнению¹⁸.

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
25	Свежий номер газеты он с большим вниманием.	10 % прочитывал	41 % читал	48 %	Б (замена на первичный имперфектив ведет к неоднозначности высказывания)	<i>не тожд. (6)</i> А — <i>завершенность</i> , газета прочитана от начала до конца (3), <i>регулярно и полностью, процесс (2)</i> Б — газета прочитана выборочно. Он <i>знакомился</i>

Таб. 14

Для предложения № 25 носители следующим образом определяли свой выбор:

— *прочитывал* — «газета прочитана от начала до конца, полностью»,

— *читал* — «знакомился, газета прочитана выборочно».

Интересно, что некоторые комментарии опрошенных вопреки поставленной в анкете задаче подсказывали для определенных предложений глагол совершенного вида в прошедшем времени. При возможности выбора между глаголами *выкапывали* и *копали* (см. Таб. 13) респонденты предлагали глагол *выкопать*, ср.:

№ 21 Всю картошку мы **выкопали** к середине сентября.

В свою очередь для предложения №22 вместо *сжигали/жгли* появляется форма глагола совершенного вида *сжечь*, ср.:

¹⁸ В.С. Храковский, *Аспектуальные тройки и видовые пары*, „Русский язык в научном освещении“ 2005, № 9, с. 55.

№ 22 Собранные листья мы полностью **сожгли** к его приходу.

Если в указанных предложениях возможно употребление как вторичного имперфектива (86% преобладание для предложения № 21 и 93% для предложения № 22 — см. Таб. 14) так и глагола совершенного вида, то их общей характеристикой является выражение результативности. Эта результативность в случае вторичного имперфектива сочетается с кратностью.

Респонденты обращали внимание на разное лексическое значение обеих глаголов, считая их нетождественными (см. Таб. 15), ср.:

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
11	Маленькая девочка аккуратно коробочку.	38 % склеивает	17 % клеит	45 %	В	не тожд. (5) тожд. (2) А – процесс склеивания Б – «делает» Б – клеит с одной стороны
14	Соседка что-то в печи.	31 % жгла	17 % сжигала	52 %	А	тожд. не тожд. (3) процесс А – с целью отопления Б- больше преднамеренности с целью уничтожения более конкретный объект, доведение до результата

Таб. 15

Несмотря на то, что в предложении № 11 оба глагола обладают той же семьей пространственного значения соединения¹⁹, глагол **склеивать** ассоциировался у опрошенных со значением *полностью, с каждой стороны*, **клеить** — лишь *с одной стороны*. В свою очередь глаголы **жечь** и **сжигать** (предложение № 14) обладают общим лексическим значением «подвергать действию огня», но различаются целевым направлением, зафиксированным словарями русского языка: **жечь** — «подвергать действию огня

¹⁹ Ср. Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола...*, с. 91.

с целью отопления»²⁰, вторичный имперфектив **сжигать** — «подвергать действию огня с целью уничтожения»²¹.

На основании результатов опроса и вопреки выводам Петрухиной глаголы *греть* — *обогревать*, *фильтровать* — *профильтровывать*, *паковать* — *упаковывать*, *стыть* — *остывать*, *слабеть* — *ослабевать* не воспринимаются носителями языка как синонимы (см. Таб. 16):

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
16	Сегодня эта печь весь дом.	7 % греет	79 % обогревает	14 %	В А=Б (синонимы)	<i>тожд. (2)</i>
17	Лаборант раствор.	62 % фильтрует	4 % профильтровывает	31 %	В А=Б (синонимы)	— <i>не тожд.</i> — <i>тожд. (2)</i> — <i>стилистическая дифференциация</i> <i>б</i> — <i>более длительный процесс</i>
18	Мы вещи.	24 % пакуем	21 % упаковываем	55 %	В А=Б (синонимы)	<i>А</i> — <i>пакуем</i> — <i>«собираем»</i> <i>в наст. момент, в дорогу собираемся,</i> <i>не тожд. (3)</i> <i>Б</i> <i>более интенсивный, глагол более многозначен, напр. подарки, более конкретно, тщательно</i> <i>тожд. (3)</i>
19	Обед	27 % стынет	10 % остывает	62 %	В А=Б (синонимы)	<i>тожд. (7)</i> <i>А</i> — <i>разговорное стилистическая разница, противоречие</i> <i>Б</i> — <i>более конкретно</i>
20	Больной начинает	62 % слабеет	14 % ослабевать	24 %	В А=Б (синонимы)	<i>не тожд.</i> <i>тожд. (3)</i>

Таб. 16

²⁰ Д.В. Дмитриев (ред.), *Толковый словарь русского языка*, Изд. АСТ, Москва 2003.

²¹ Там же.

Следующим признаком, отличающим оба глагола, является их употребление на уровне разных функциональных стилей речи. Замечания опрошенных (см. Таб. 17) частично подтверждаются словарями.

№ предложения	Предложение	количество ответов А	количество ответов Б	количество ответов В	правильный ответ по Петрухиной	комментарии опрошенных
19	Обед	27 % стынет	10 % остывает	62 %	В А=Б (синонимы)	<i>тожд. (7)</i> А — разговорное стилистическая разница, просторечие Б — более конкретно
23	К вечеру цветы	21 % вянут	31 % увядают	48 %	В	<i>тожд. (4)</i> <i>не тожд. (2)</i> А — разговорное Б — более интенсивный, до конца, стил. окрашено

Таб. 17

Итак, глагол **стыть** выступает с пометой *разговорное*²²/*просторечное*²³. Аналогично **вянуть** как разговорное слово²⁴, **увядать** как стилистически окрашенное.

3. ВЫВОДЫ

На основании представленных результатов следует сделать вывод, что вторичный имперфектив дает уникальную возможность одновременно выразить семантику несовершенного вида (длительность) и семантику совершенного вида (предельность). Таким образом совместимы событийность, наследуемая от приставочного перфектива и процессное значение, привнесенное имперфективацией. Вторичный имперфектив является имперфек-

²² Т.Ф.Ефремова, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный, Русский язык, Москва 2000.*

²³ Д.Н. Ушаков, *Толковый словарь русского языка*, Астрель, Аст, Москва 2000.

²⁴ Т.Ф. Ефремова, *Новый словарь русского языка...*

тивно-перфективной комбинацией, соединением длительности с моментальностью, что порождает вопрос о его видовой принадлежности. Результаты опроса доказали, что нельзя признавать глаголы типа *пить–выпивать* тождественными по отношению к категории вида, как это делает традиционная аспектология. Оба глагола различаются понятийным содержанием и поэтому не находятся на одном уровне несовершенности. Лишь в определенных предложениях вторичный имперфектив может заменить простой глагол несовершенного вида, что во многих случаях мотивируется узусом и коммуникативными предпочтениями носителей языка. Традиционная трактовка категории вида и теория видовой парности требуют пересмотра. Анализ вторичной имперфективации с точки зрения понятийного уровня открывает дальнейшие перспективы исследования.

Izabela Kozera

*Semantyka i pragmatyka wtórnej imperfektywizacji
czasownika rosyjskiego (w oparciu o badanie ankietowe)*

Streszczenie

Zjawisko tzw. wtórnej imperfektywizacji czasownika należy do aktualnych zagadnień aspektologii słowiańskiej. Charakterystyka semantyczna wtórnego imperfektywu wpływa na jego dystrybucję, która częściowo pokrywa się z dystrybucją czasownika niedokonanego prostego, częściowo z dystrybucją czasownika dokonanego

Niniejsze zagadnienie zostało zanalizowane w oparciu o wyniki ankiety przeprowadzonej na grupie respondentów (uczestników *XLII Międzynarodowej Konferencji Filologicznej*, która miała miejsce na Wydziale Filologicznym Państwowego Uniwersytetu w Sankt-Petersburgu w dniach 11–16 marca 2013 r.). Badanie to pozwoliło określić wpływ właściwości semantycznych wtórnego imperfektywu na jego dystrybucję z uwzględnieniem komunikacyjnych preferencji użytkowników języka.

Izabela Kozera

*Semantics and pragmatics of secondary imperfectivization
of the Russian verb (based on survey results)*

Summary

The phenomenon of so-called secondary imperfectivization of the Russian verb has become the subject of recent interest of aspectology. The semantic characteristics of the secondary imperfective determine its specific distribution, which coincides with the distribution of the primary imperfective verb and partly with the distribution of the perfective verb.

Secondary imperfectivization of Russian verb has been analyzed on the results of a survey on a group of respondents (participants of the *XLII International Philological Conference* on the Philological Faculty of Saint-Petersburg State University — 11–16th March 2013). The results show the impact of aspectual semantic properties of secondary imperfective on its distribution considering the communication preferences of native-speakers.

АЛЕКСАНДР ЦОЙ
Лодзинский университет

СЕМИОЗИС РУССКИХ ЧАСТИЦ И КОММУНИКАТИВНЫЙ КОНТЕКСТ

Предметом семиотики является сравнение, сопоставление и обобщение результатов частных семиотик; рассмотрение того, как абстрактные языковые отношения проявляются в различных знаковых системах; формулирование выясняющихся при этом общих семиотических законов¹. Различные знаковые системы как модели детерминированных фрагментов окружающей действительности познаются и изучаются с помощью ощущения, реакции и размышления. Размышление — это «третье состояние сознания, или мысль, является чувством научения, а научение является средством, с помощью которого мы переходим от незнания к знанию»². Представим наши размышления на заявленную тему и определим функциональные компоненты русских частиц как субзнаков.

Начнем с того, что язык является важной знаковой системой, которой люди пользуются в различных коммуникативных целях. «Мир есть все, что происходит, а все происходящее, факт, — существование событий»³, а задача языка заключается в отражении этого мира в «вербальных знаках всех типов»⁴. Нильс Э. Энквист

¹ И.В. Арзамасцева, *Семиотика*, УлГТУ, Ульяновск 2009, с. 7.

² Ч.С. Пирс, *Что такое знак?*, пер. А.А. Аргамаковой, «Вестник Томского государственного университета». Философия. Социология. Политология» 2009, № 3 (7), с. 89.

³ Л. Витгенштейн, *Философские работы*, часть I, пер. с нем. М.С. Козловой и Ю.А. Асеева, Гнозис, Москва 1994, с. 5.

⁴ Семиотика выделяет следующие языковые единицы: знаки, субзнаки, полузнаки и элементы знаков. Знаменательные слова являются знаками, к субзнакам традиционно относят служебные слова. Полузнаки — это словообразовательные и словоизменительные морфемы. К элементам знаков (фигурам) относят фонемы с их дифференциальными признаками, способствующими осуществлению перцептивной и дистинктивной функций. Знаки, субзнаки, полузнаки

по этому поводу отмечает следующее: «Всестороннее исследование языка должно считаться с тем, что язык используется людьми, живущими в сложной окружающей обстановке»⁵.

Семиозис⁶ (означивание, знаковое представление информации и использования знаков; семиотическая функция знаков) как процесс или процедура порождения/означивания, интерпретации/представления информации и использования/функционирования знаков различной величины, отражает функционирование языковой системы в социуме и, шире, в социальной жизни людей. Семиозис одновременно отражает функционирование языковой системы. Чарлз С. Пирс применяет понятие «семиозиса» для характеристики элементарной триады знакового отношения: *объекта — знака — интерпретанты*. Он полагает, что знак не является знаком до тех пор, пока он не осмысливается как знак. Иными словами, знаки должны быть объяснены, истолкованы интерпретантой.

Согласно одному из постулатов теоретической лингвистики произвольность языкового знака означает произвольность связи между означающим и означаемым.

Не существует никакой закономерной или сущностной связи между произносимой, согласно правилам языка, последовательностью звуков и обозначаемым этой последовательностью понятием. Полноценный знак, как и субзнак, не содержит в себе ничего, что могло бы указывать на обозначаемую им реальность. Значение субзнака определяется совокупностью его реляционных свойств, то есть его местом в системе высказывания/предложения⁷.

Постулат произвольности объясняет, что обособленный знак/субзнак не обладает никакими значимыми свойствами. Знак/субзнак наделяется смыслом в совокупности связей с другими единицами высказывания/предложения в рамках целого.

Считается, что функция частиц как субзнаков с точки зрения семиозиса заключена в актуализации прагматической части высказывания/предложения. Прагматика, как известно, занимает

и элементы знаков (фигуры) образуют терминологическое понятие «вербальные знаки всех типов». См.: Н.Б. Мечковская, *Семиотика: Язык. Природа. Культура*, Академия, Москва 2007, с. 27–28.

⁵ Н.Э. Энkvист, *Параметры контекста*, пер. с англ. Н.М. Разинкиной, // «Новое в зарубежной лингвистике», вып. 9: *Лингвостилистика*, Прогресс, Москва 1980, с. 255.

⁶ В семиотике выделяют три составляющих знака: синтактику, семантику и прагматику.

⁷ Г.Б. Гутнер, *Теоретической лингвистики постулаты*, // И.Т. Красавин (ред.), *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*, «Канон+»–«Реабилитация», Москва 2009, с. 971–972.

СЕМИОЗИС РУССКИХ ЧАСТИЦ...

ся изучением значения высказывания в конкретных контекстах и изучением отношения знаков и субзнаков к субъектам, которые их производят и интерпретируют.

Пирс полагает, что прагматическая часть высказывания является основой для определения сущности знака. *Знак* становится таковым не благодаря своим физическим свойствам, а вследствие определенного употребления его в социуме.

Поэтому как способ построения знаковых конструкций (синтаксис), так и отношение знаков к обозначаемым объектам (семантика) являются лишь средством для выполнения знаками их основной функции: обеспечивать коммуникацию между людьми⁸.

В связи с этим возникает вопрос: что входит в прагматическую составляющую *субзнака*, то есть служебного слова?

Нина Д. Аругюнова считает, что

[...] в синхронной системе языка противоречия возникают вследствие неравномерности развития разных его уровней и сохранности прежних систем, а в языке, функционирующем как средство коммуникации, противоречия возникают вследствие полифункциональности языка⁹.

Здесь добавим, что полифункциональность языка основывается на полифункциональности лексических единиц. На наш взгляд, например, уровень полифункциональности знаменательных слов значительно ниже уровня полифункциональности служебных слов, поскольку последние в большей степени служат для отражения экстралингвистической информации.

Эта полифункциональность частиц, диффузность их семантики, сосуществование синонимичности и оригинальности влекут за собой еще два феномена, также всеми признаваемые: частицы должны подкреплять друг друга (или могут подкрепляться) и их значение во многом определяется контекстом¹⁰.

Отсюда вытекает вывод, что субзнаки наделены бинарной сущностью: с одной стороны, они эвидентно фиксируют сопряженность языка с ментальностью, с языковой структурой, а с другой, как представляется нам, в большей степени, соотносят их с реаль-

⁸ Ч.С. Пирс, *Избранные философские произведения*, пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева, «Канон+»–«Реабилитация», Москва 2000, с. 301–321.

⁹ Н.Д. Аругюнова, *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт*, Наука, Москва 1988, с. 4.

¹⁰ Т.М. Николаева, *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Наука, Москва 1985, с. 9.

ными коммуникативными ситуациями. Не случайно служебные слова обладают высокой частотностью употребления¹¹.

В свою очередь, связь языка с жизнедеятельностью языковой личности и его психофизиологией отражается в выборе знаков, наиболее приспособленных для выражения эмоциональных, модальных, усилительных, акцентирующих и т.д. значений. Для этих целей наиболее пригодными оказываются русские частицы, лишенные предметной соотнесенности, обладающие полифункциональностью и, в определенной степени, выполняющие роль субзнака, призванного (или наделенного) функцией отражать и передавать все сопутствующие человеку многообразные жизненные ситуации. Это отмечает Нина Д. Арутюнова следующим образом: «Язык постоянно балансирует между упорядоченностью мышления и хаосом жизненных ситуаций, индивидуальных психологий и невзвешенных (нематериальных) ценностей»¹².

В отличие от знаменательных слов для частиц характерна размытость семантики: они одновременно и многозначны, и синонимичны, функциональная семантика частиц налагается одна на другую. Еще одним специфическим свойством частиц является «их способность выступать в качестве синонимов по отношению друг к другу»¹³.

Рассмотрим семиозис частицы *хоть* в следующих трех высказываниях: *Хоть сын второй год учится в Турции*, *Сын хоть учится*, и *Хоть сын учится*. Анализируемые высказывания нами представлены в виде следующих трех графических рисунков-деревьев, в которых субъект (S — subject), предикат (P — predicate), отношение (R — relation) указаны стрелками, отходящими от «узла события», которые передают суть утверждения. Здесь отметим, что данные предложения можно дополнить такими составляющими высказывания/предложения как идея-факт (F — fact-idea), время (T — time), место (L — location) и контекст (C — context).

Ветви этого дерева соединяются в концептуальных узлах, предположительно существующих в памяти до кодирования предложения. Узлы изображают идеи и прямые ассоциации между ними; таким образом, понимание конкретного факта зависит от его связей с другими понятийными фактами¹⁴.

¹¹ О.Н. Ляшевская, С.А. Шаров, *Частотный список лемм служебных частей речи*. Электронная версия издания: *Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка)*, Азбуковник, Москва 2009.

¹² Н.Д. Арутюнова, *Типы языковых значений...*, с. 4.

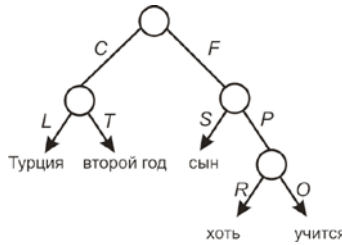
¹³ Т.М. Николаева, *Функции частиц...*, с. 8.

¹⁴ Р. Солсо: *Когнитивная психология*, [Серия «Мастера психологии»], 6-е изд., Питер, Санкт-Петербург 2006, с. 311.

СЕМИОЗИС РУССКИХ ЧАСТИЦ...

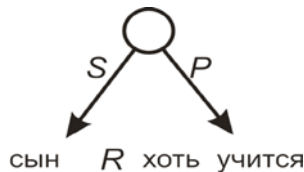
В высказываниях *Хоть сын второй год учится в Турции*, *Сын хоть учится* и *Хоть сын учится* у частицы *хоть* выделим такое модусное значение «положительной оценки», которое, наряду с описанием действительности событий, передает отношение, мнение говорящего об этом факте действительности.

I) *Хоть сын второй год учится в Турции.*

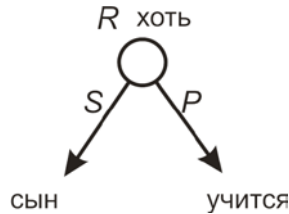
Высказывание *Хоть сын второй год учится в Турции* осложнено такими составляющими как время (T — time) и место (L — location). По цели высказывания, как представляется, оно незакончено, требуется еще дополнительная оценка описываемого события с точки зрения адресанта высказывания, а именно, качество обучения, с последующим выводом. Напрашивается как положительная, так и отрицательная характеристика описываемого события; сын может учиться отлично/неудовлетворительно, но реакция может быть парадоксально-каузальной: *Хоть сын второй год на отлично учится в Турции, но я все равно беспокоюсь/не рад.*

II) *Сын хоть учится.*

В высказывании *Сын хоть учится* частица *хоть*, в зависимости от контекста, может быть наделена следующими смыслами: а) никто не учится, кроме него; б) успевает в учебе только он; в) хорошо, что он учится¹⁵.

¹⁵ А.С. Цой, *Служебные слова как поверхностные субзнаки глубинных структур*, «Вестник Бурятского государственного университета», Издательство Бурятского государственного университета, Улан-Удэ 2008, с. 83.

III. *Хоть сын учится.*

В третьем высказывании частица *хоть* может быть наделена следующими смыслами: а) сын ничем другим не занимается; б) он только учится; в) сын, по крайней мере, учится, и это уже хорошо; г) сын, по крайней мере, учится, а другие дети и этого не делают¹⁶.

Как видно, в третьем высказывании частица «хоть» может наполняться большим количеством смыслов, чем в предыдущих высказываниях. Общее количество таких смыслов, следовательно, четыре, которые, как представляется, одновременно выступают в качестве интерпретант, то есть каждый смысл может быть актуализирован реципиентом аутентично, если он соответствует одному из четырех коммуникативных контекстов данного высказывания. По этому поводу можно привести следующие слова Татьяны М. Николаевой:

[...] свойство — как бы приписывать к сказанному некоторое не обязательно где-то высказанное, но обязательное для данного социума дополнение, столь же явное и коммуникативно общее, хотя бы и имплицитное, — можно считать основным функциональным свойством частиц¹⁷.

Частицы не только отражают ситуацию, но и отражают ее с определенной точки отсчета. Включаясь «в пространственную или временную ориентацию, высказывания с частицами, отражая ситуацию, объединяют, таким образом, мир реальности с миром дополнительной, скрытой семантики»¹⁸. Людвиг Витгенштейн по этому поводу вполне определенно высказался следующим образом:

Как пространственные объекты вообще немислимы вне пространства, временные — вне времени, так ни один объект немислим вне возможности

¹⁶ К.С. Акопян, *К проблеме толкования логико-модальных частиц (на примере анализа семантики и прагматики частицы хоть)*, // *Материалы II Международного конгресса: «Русский язык: исторические судьбы и современность»*, 18–21 марта 2004 г., МГУ, Москва 2004, с. 209.

¹⁷ Т.М. Николаева, *Семантика акцентного выделения*, Наука, Москва 1982, с. 58.

¹⁸ Т.М. Николаева, *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Наука, Москва 1985, с. 32.

СЕМИОЗИС РУССКИХ ЧАСТИЦ...

его сочетаний с другими. Если можно представить себе объект в контексте события, то вообразить его вне возможности этого контекста нельзя¹⁹.

Следовательно, источником коммуникативного акта, который имел место в определенной коммуникативной ситуации, следует считать коммуникативный контекст.

Вышесказанное позволяет сделать следующие выводы. Коммуникативный контекст, включая определенный набор значимых компонентов коммуникативной ситуации, детерминирующих выбор вербальных и невербальных форм выражения речевого акта, находит выражение в завершенном фрагменте высказывания/предложения, общий смысл которого позволяет уточнить значение входящих в него отдельных знаков и субзнаков. То есть контекст является материальной (остенсивной) основой языкового коммуникативного акта со всеми его структурными составляющими. Таким образом, смысл законченного высказывания/предложения определяется значением входящих в него отдельных лексических единиц, а также включает определенный набор значимых компонентов коммуникативной ситуации, обуславливающих выбор вербальных форм и невербальных средств коммуникации в целях продуцирования высказывания/предложения для отражения различных коммуникативных тактик. Можно утверждать, что коммуникативный контекст выполняет суггестивную функцию, которая позволяет аутентично декодировать смысл русской частицы и помогает выделить соответствующую интерпретанту.

Коммуникативный контекст (CC — communicative context) предопределяет именно тот смысл (S — Sense) и ту интерпретанту (I — interpretation), которые вкладываются говорящим в частицу как субзнак (S-m — sub-mark). Графически это можно отобразить следующим образом:

$$CC \rightarrow S-m (S \leftrightarrow I)$$

Одновременно можно утверждать, что *смысл* и *интерпретанта* суть синонимичные термины. В свою очередь, уникальность частицы русского языка как вербальной языковой единицы, используемой в коммуникативном акте, заключается в том, что она используется для маркирования коммуникативных контекстов. В определенной степени русская частица выполняет контекстную дистинктивную (смыслоразличительную) функцию в рамках все-

¹⁹ Л. Витгенштейн, *Философские работы*, часть I..., с. 5.

го высказывания/предложения. Актуализация нового смысла ведет не только к активизации частицы в системе служебных слов, но и к ее модификации и абстрагированию в когнитивном плане, влиянию на характер языковых связей и отношений между вербальными знаками.

Значение частицы, тесно связанное со структурой всего высказывания, может быть актуализировано только в соответствующем коммуникативном контексте. Являясь вербальным средством выражения актуализации, частица дополнительно наделяется также ассоциативной функцией, которая заключается в обращении внимания реципиента на информацию, значимую с точки зрения продуцирующего высказывание, подчеркивании ее важности, которая в явном виде, вербально, в высказывании не выражена. Следовательно, прагматическими составляющими русской частицы как субзнака являются дистинктивная и ассоциативная функции.

Aleksandr Tsoi

*Tworzenie i funkcjonowanie partykuł rosyjskich
a kontekst komunikacyjny*

Streszczenie

Uważa się, że funkcja partykuł jako subznaków zawarta jest w pragmatycznej aktualizacji części wypowiedzi (zdania). Słowo funkcjonuje w społeczeństwie jako znak w wyniku określonego użycia: pragmatyczna część wypowiedzi jest podstawą do określenia istoty znaku. W związku z tym pojawia się pytanie: co stanowi pragmatyczny składnik subznaku, czyli wyrazu współznaczącego (synsemantycznego)? Z naszych analiz wynika, że pragmatycznymi składnikami rosyjskiej partykuły jako subznaku są funkcje dystynktywna i asocjacyjna, zaś kontekst komunikacyjny pełni funkcję sugestywną.

Aleksandr Tsoi

Semiosis of Russian particles and communicative kontekst

Summary

It is known that the function of particles as sub-marks lies in the actualization of the pragmatic part of an utterance or a sentence. The mark becomes a mark owing to its definite usage in the society: the pragmatic part of an utterance is the basis for determining the essence of the mark. In this connection in this connection question: what does the pragmatic component of a sub-mark or a syncategorematic word include? The analysis we have conducted shows that the pragmatic components of that has been Russian particle as a sub-mark are the distinctive and associative functions, but the communicative context performs the suggestive function.

LUDMIŁA FIODOROWA

Rosyjski Państwowy Uniwersytet Humanistyczny, Moskwa

EWA BIAŁEK

UMCS Lublin

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ» В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Цель работы состоит в том, чтобы, отталкиваясь от словарных определений лексемы *честь*, описать концепт ЧЕСТЬ в сознании современных носителей русского языка на основании анализа контекстов его употребления и анкетного опроса молодежи о сути понятия Честь¹.

АКТУАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА И ЛЕКСЕМЫ ЧЕСТЬ

Концепт ЧЕСТЬ в сознании современных носителей русской культуры чаще соотносится с прошлым, чем с настоящим, — с представлениями о воинской чести защитников родины в Отечественной войне (1941–1945), об офицерской чести белогвардейцев или красных командиров в годы гражданской войны (1918–1921), даже о средневековой рыцарской чести. Это слово отмечено некоторой долей пафоса, поэтому актуализируется в специальных контекстах (в высокой поэзии: «Иди в огонь за честь Отчизны, за убежденье, за любовь...» Николай Некрасов) и в ситуациях, когда обостряется гражданское самосознание. Тем самым обнажается воинская суть чести. Так, осенью-зимой 2013–2014 гг. в СМИ и сетях появляется текст 1904 г. — *Кодекс чести русского офицера* с его ключевой фразой: «Сердце — женщине, душа — Богу, долг — Отечеству, честь — никому». Патриотические ноты провоцируют тревожность: «Оте-

¹ Анализ концепта ЧЕСТЬ проводится в рамках проекта EUROJOS — *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* (0132/NPRH2/H12/81/2012).

чество в опасности», лозунг делается актуальным, «идет в народ» (см. фотографию 2).

Собственно гражданский аспект ЧЕСТИ проявляется в совместных выступлениях и демонстрациях протеста или в защиту кого-л./чего-л. В периоды внутренних смут и обострения внешней напряженности вопросы чести могут разделить общество. Раскол общественного мнения граждан России в вопросе о Крыме вызвал острое противостояние; демонстрации шли под лозунгами противоположного содержания, где слово «позор» — антоним к «честь» — клеймило Россию с обеих позиций:

«Оккупация Крыма — позор России!»

«Севастополь — святыня России, потеря его — национальный позор!»

1: Фотография с сайта «Мы против вмешательства во внутренние дела Украины» (февраль 2014 г.)

2. Фотография из еженедельника «Polityka» (февраль 2014 г.) (12.03.2014)

То, что отчасти объединяет российское общество, — это понятие спортивной чести, которую завоевывают в спортивных сражени-

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

ях. Именно спортивная тематика в наибольшей степени актуализирует слово *честь* в современной прессе: спортсмены отстаивают честь команды, защищают в спортивных турнирах честь страны. Олимпиада представляет собой арену борьбы, которая рождает своих героев — им воздают почести, их победами гордятся как национальным достоянием («В Москве завершилось мировое первенство атлетов, принесшее России очередной и заслуженный триумф. Российские легкоатлеты **защитили честь страны** и показали мировому спортивному сообществу, что есть еще порох в пороховницах», АиФ, 19.08.2013). Чувства вполне понятные, но само слово *честь* как будто лишается остроты смысла в устойчивых формулах (*сражаться/биться за честь, отстаивать честь* и проч.), имитирующих агрессию, войну, но, по сути, представляющих лишь ее слабую метафору в отношении игры, какой является спорт («[...] очень много пустой псевдопатриотической риторики. Вот сегодня — с этим спортом идиотским. Когда проигрывали, впали в отчаяние, а потом выиграли сколько-то медалей, и опять напыжились: **отстояли честь России**. Как будто когда проиграли, то и честь России проиграли. Эта политизация спорта напоминает весьма советский агитпроп», Итоги, 01.03.2010).

В плане житейском, в обыденной жизни представление о чести заменяется понятиями простой порядочности, воспитанности, а о чести как о личной доблести и бескорыстии вспоминают в исключительных случаях. Это слово, как и другие «старомодные» слова, оказывается невостребованным, так как современное общество ориентировано на ценности другого рода — деловитость, предприимчивость, честолюбие, компромиссность, терпимость («Нынче **в чести заработанные деньги, умелая работа и здоровый драйв**, то есть способность получать удовольствие от того, что делаешь», Итоги, 25.02.2003).

Анализируя тексты на интернет-сайтах и форумах, в современной публицистике и литературе, Людмила В. Зубова отмечает:

В рассуждениях о немодных словах часто упоминаются слова, обозначающие утраченные ценности: *идеал, святыня, принципы, идея, мораль, долг, ответственность, энтузиазм, честь, альтруизм, преданность, гуманизм, целомудрие, верность, солидарность, благородство, нестяжатель, просветление, призвание, милосердие, патриотизм*. И это пишут не старики, а молодые, критикуя современную действительность².

Одну из причин такого отношения писатель Виктория Токарева видит в избытке пафоса, который «лечится» иронией и пред-

² Л.В. Зубова, *Слова, которые называют немодными*, // Л.Л. Федорова (ред.), *Мода в языке и коммуникации*, РГГУ, Москва 2014, с. 101.

почтением сниженной лексики; она объясняет это тем, что раньше пафоса было слишком много в нашей жизни, потому ему на смену пришел цинизм — хронический юмор; с ним удобно жить, потому что человек все недооценивает, всему назначает низкую цену³. Но молодежь не отмечает вопросы нравственного выбора («[...] что сидит за партами поколение NEXТ — грамотное, информированное, ироничное, прагматичное, у которого есть собственный 'рейтинг вранья' и собственное мнение о том, **что важнее — честь мундира или жизнь человека**», Новая газета, 31.08.2000).

Рассмотрение «вопросов чести» все чаще переходит в узкую юридическую плоскость — говорят о «защите чести и достоинства граждан», которую отстаивают в суде, отсуживая денежную компенсацию «за моральный ущерб»; нередко это частные дела о словесном оскорблении («[...] российский министр, в прошлом руководящий работник в двух американских компаниях, обиделся на построение фраз в одной из наших первых публикаций [остальные материалы оспорить невозможно] и озаботил Басманный суд **иском о защите чести и достоинства**», Новая газета, 14.02.2000). И это опять застывшие формулы, невозможные в повседневной речи. О неактуальности слова *честь* говорит и его отсутствие в гнездовом словаре, где представлен лишь дериват *честолюбивый*⁴.

Однако всплеск политической активности порождает другие настроения. Общество поворачивается к переосмыслению этих немодных понятий: на улицах Москвы появляются рекламные щиты: «Честность — что это такое?», «Сочувствие — что это такое?», «Деньги не главное. Есть Честь» (реклама строительной компании).

АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Исследованию концепта ЧЕСТЬ и близких ему понятий и концептов в русском языкознании последних десятилетий посвящен ряд работ. Часть из них опирается на классические работы Юрия Лотмана об исторической семантике чести и Юрия С. Степанова, рассматривавшего духовные концепты — константы русской культуры⁵. Находят отражение в исследованиях фольклорные прак-

³ В. Токарева, *Инструктор по плаванию*, // В. Токарева, *Банкетный зал*, АСТ, Москва 1999.

⁴ А.А. Шушков, *Толково-понятийный словарь русского языка*, АСТ, Астрель: Хранитель, Москва 2008, с. 841.

⁵ Ю.М. Лотман, *Об оппозиции «честь—слава» в светских текстах киевского периода*, // Ю.М. Лотман, *Статьи по семиотике искусства*, Академический проект, Санкт-Петербург 2002 (1967), с. 439–455; Ю.М. Лотман, *Еще раз о по-*

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

тики, ориентированные на соблюдение чести, например ритуал гостеприимства (Кабакова 2013)⁶. Ряд работ строится как сопоставление концепта ЧЕСТИ в разных языковых культурах в сравнении с русской: в английской, французской, немецкой, испанской, а также адыгейской, казахской⁷. Исследование и сопоставление близких концептов в русской культурной семантике и изменение систем ценностей отражены в работах Андрея В. Санникова (2006), Светланы М. Толстой (2013), Елены Л. Березович (2013), Ирины А. Седаковой (2013)⁸. Концепты «честь» и «достоинство» в юридическом аспекте рассматриваются в книге Александра В. и Михаила А. Осташевских (2011)⁹.

СЛОВАРНЫЕ ОПИСАНИЯ

В лексикографических описаниях слово *честь* имеет ряд значений, в этом ряду противопоставлены два основных аспекта: «внешняя» семантика (*честь-слава кому-л.*) и «внутренняя»

нениях «слава» и «честь» в текстах киевского периода, // Ю.М. Лотман, *Статьи по семиотике искусства...*, с. 456–465; Ю.С. Степанов, *Табель о рангах*, // Ю.С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры*, Языки русской культуры, Москва 1997, с. 592–598; Ю.С. Степанов, *Совесть, нравственный закон. Мораль*, // Ю.С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры...*, 1997, с. 635–647.

⁶ Г.И. Кабакова, *Концепт ЧЕСТИ в ритуале гостеприимства*, // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 25, UMCS, Lublin 2013, с. 39–52.

⁷ Т.В. Ананина, *Эмоции и языковая картина мира*, // «Вестник КАСУ» № 2, 2006, с. 92–99; Д.А. Ачмиз, *Характеристика концепта ЧЕСТЬ в русской, адыгейской и английской лингвокультурах и его модальные аспекты*, // «Известия Российского педагогического университета им. А.И. Герцена», № 114, 2009, с. 182–185; С.А. Гучешокова, *Архетипический концепт «лицо/честь/совесть»: когнитивный и лингвокультурный аспекты: на материале русского, адыгейского, английского и французского языков*, дисс. [...] канд. филол. н. Краснодар 2011.

⁸ Е.Л. Березович, *Как меняются оценки ценностей (на примере русского САМОЛЮБИЕ)*, // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 25, UMCS, Lublin 2013, с. 181–199; А.В. Санников, *Понятия достоинства и смирения*, // Ю.Д. Апресян (ред.), *Языковая картина мира и системная лексикография*, Языки славянских культур, Москва 2006, с. 405–468; И.А. Седакова, *Смена ценностных парадигм в России в 2011–2013 гг.: От ЧЕСТИНОСТИ к СВОБОДЕ*, // *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. 25, UMCS, Lublin 2013, с. 53–68; С.М. Толстая, *Русская ЧЕСТЬ и польский HONOR*, // *Etnolingwistyka...*, с. 9–21.

⁹ А.В. Осташевский, М.А. Осташевский, *Закон и журналистика: территория конфликта* [Раздел: *Концепты честь и достоинство*], Традиция, Краснодар 2011, с. 169–180.

(*честь-совесть чья-л.*)¹⁰. Лексема *честь* (др-рус. *чьсть*, косв. падежи — *чти*) отмечена уже в *Материалах для Словаря древнерусского языка* Измаила И. Срезневского по примерам в текстах с начала XI в.¹¹. Автор отметил ряд значений (7), причем первое — «внешнее»: ‘честь, почет’ (другие — ‘уважение’; ‘почитание, чествование’; ‘прославление’; ‘благоговение’; ‘преимущество’), а ‘достоинство’ — последнее значение. Именно внешнее значение актуализовано в примере из *Слова о полку Игореве*: «Ищучи себе чти, а князю славы». Честь и слава — понятия сопряженные, часто встречаются вместе в древнерусских примерах как устойчивая формула начиная с XI в., но изначально это не синонимы, а параллелизм, как отмечает Юрий Лотман¹². Понятие чести изначально предполагает иерархию, в которой высшим честь-почет полагается по статусу, а те, кто рангом ниже, могут заслужить ее (честь) своими деяниями, подвигами. Высшим же за подвиги подобает слава.

В *Словаре Академии Российской* (1794) ‘почтение, уважение’ также выделены как первое значение лексемы *честь*, далее отмечены ‘слава, достопочтенное имя’, ‘чин, достоинство’, а в качестве последнего — ‘честность’¹³.

Честь связана с глаголами *честь/чтить, почитать, читать, считать*. Глагол *чтить* имеет значение ‘преклоняться перед кем-н.’, ‘чувствовать и проявлять к кому-н. глубокое уважение’ («Чти отца своего»). Его производным и является существительное *честь* — т.е. это первоначально знаки уважения и почитания, «внешнее» значение.

Однако уже в словаре Владимира Даля (1867) происходит переосмысление общей схемы: для существительного *честь* первым выделено «внутреннее» значение: «внутреннее нравственное достоинство человека, доблесть, честность, благородство души и чистая совесть», вторым — «условное, светское житейское благородство, нередко ложное, мнимое» («Не платить долгов можно, но честь требует уплаты картежных долгов»), а «внешние» значения — 3. «высокое звание, сан, чин, должность» и 4. «внешнее доказательство отличия; почет, почесть, почтение, чествование, изъявление уважения, признание чьего-л. превосходства» — оказываются

¹⁰ С.М. Толстая, *Русская ЧЕСТЬ...*

¹¹ И.И. Срезневский, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, т. III, Типография Императорской Академии наук, Санкт-Петербург 1903, с. 1571–1573.

¹² Ю.М. Лотман, *Статьи по семиотике...*, с. 439–455, 456–465.

¹³ *Словарь Академии Российской 1794*, <http://www.runivers.ru/lib/book3173/10112/> (2015.02.10).

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

в конце¹⁴. Такой расклад показывает, во-первых, пересмотр иерархии ценностей и, во-вторых, осмысление «условного житейского благородства» и «изъявлений учтивости» как составляющих светского кодекса чести. Очевидно, эти изменения отражают более ранние процессы, происходившие в дворянской среде:

В рационалистической культуре классицизма честь становилась одним из основных пунктов сословной дворянской морали. [...] Основа чести — бескорыстность, материальная невыраженность¹⁵.

Современные словари также исходят из «внутреннего» значения как основного, а условное светское понимание чести уже не фиксируют.

В словаре Наталии Ю. Шведовой приводятся следующие значения слова *честь*:

1) Достойные уважения и гордости моральные качества человека; его соответствующие принципы.

2) Хорошая, незапятнанная репутация, доброе имя.

3) Целомудрие, непорочность.

4) Почет, уважение¹⁶.

Большой толковый словарь Сергея А. Кузнецова, объединяя 2-е и 3-е, добавляет еще одно значение:

4) О том, кем или чем гордятся. «Писатели — честь и слава нашей родины». *«Кобылица молодая, честь кавказского тавра» (Пушкин)¹⁷.

Словарь Дмитрия Н. Ушакова отмечает еще одно значение как устаревшее: 'почести, почетные звания и чины' — т.е. компоненты «внешнего» значения¹⁸.

Таким образом, современная структура значения в словарях предполагает некие качества и принципы человека как исходную базу для развития значения: наличие этих качеств создает репутацию, доброе имя, которое и оценивается по достоинству — т.е. требует уважения, почета, почестей; и далее предмет/субъект этого почета также метонимически может обозначаться этим словом (*честь*).

¹⁴ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. IV, Прогресс, Москва 1994 (по изд. 1903–1909), с. 1327–1329.

¹⁵ Ю.М. Лотман, *Статьи по семиотике...*, с. 452.

¹⁶ Н.Ю. Шведова (отв. ред.), *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, ИРЯ РАН, Москва 2007.

¹⁷ С.А. Кузнецов (отв. ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, Норинт, Санкт-Петербург 2003.

¹⁸ Д.Н. Ушаков (отв. ред.), *Толковый словарь русского языка*, Государственный институт «Советская энциклопедия», Москва 1935–1940.

В историческом же развитии основное значение идет в противоположном направлении: от «внешнего» к «внутреннему». Лотман прослеживает ход этого изменения: восстанавливает знаковую функцию понятия «честь» в феодальных отношениях сюзерена — вассала, где честь была связана с войной, заслужена подвигами в битве, князь одаривал воинов трофеями, которые они же завоевали и преподнесли ему. Честь прежде всего понималась как награда, почести, признание заслуг и почет. Честь требует ритуала¹⁹.

Интересно, что и в латинском слове *honor*, как отмечает Светлана М. Толстая²⁰, также изначально преобладали «внешние» значения, т.е. исходная модель близка. Но не менее интересным, чем отмеченная смена иерархии, представляется и утрата значения «условного житейского благородства», отмеченного Далем. Можно предположить, что поскольку оно принадлежало дворянской среде, которая была ликвидирована в годы Советской власти, то и значение ушло вместе с «контингентом его носителей» (по выражению Евгения Д. Поливанова). Но так ли это? Ответ на этот вопрос можно получить только на основе анализа современного употребления.

ТЕЗАУРУСНОЕ ОПИСАНИЕ

Современное представление о ЧЕСТИ как культурно-языковом концепте может быть представлено в виде тезаурусного описания, по примеру предложенного Серафимой Е. Никитиной и Еленой Ю. Кукушкиной для слова-концепта Дом²¹, или при помощи фасет, соответствующих вопросам об объекте описания, как это принято в польской этнолингвистике²². Представляется, что оба подхода дополняют друг друга, различаясь формой; попытаемся свести оба метода в едином описании. Прежде, однако, имеет смысл оговорить разные перспективы этого представления, связанные с точкой зрения говорящего на его объект. Для представления ЧЕСТИ возможны несколько разных перспектив, задающих профили/проекции понятия: честь с точки зрения воина или спортсмена, с гражданской или юридической позиции, с общечеловеческой, этической точки зрения. При этом для каждой проекции актуализируется собственный набор характеристик, или фасет, соотносимый либо

¹⁹ Ю.М. Лотман, *Статьи по семиотике...*, с. 442, 445, 452.

²⁰ С.М. Толстая, *Русская ЧЕСТЬ...*, с. 16.

²¹ С.Е. Никитина, Е.Ю. Кукушкина, *Дом в свадебных причитаниях и духовных стихах. Опыт тезаурусного описания*, ИЯ РАН, Москва 2000.

²² J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, UMCS, Lublin 2007, с. 42–51.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

с группой «внутренних» значений Чести, либо с «внешними» ее значениями: первый, «внутренний», объединяет внутренние качества, формирующие «доброе имя», — нематериальное содержание понятия (1-е, 2-е и 3-е значения по Шведовой: *честь-1*), второй, «внешний» — его внешние проявления: материальные ценности или знаки (почет, почести: *честь-2*). Тезаурусное описание составляется по данным текстовых корпусов (об их составе см. ниже).

СИНОНИМЫ

честь-1: 1) достоинство ('высокая ценность'); благородство, совесть, порядочность, честность, справедливость, самоуважение, доблесть; 2) доброе имя, репутация; 3) непорочность, невинность, девственность;

честь-2: слава, почет, почести²³.

АНТОНИМЫ

честь-1: ничтожность ('низкая ценность'); низость, предательство;

Здесь переплелось все: страх и мужество, предательство и честь, любовь и ненависть... (КП, об.11.2002).

честь-2: бесчестье, позор:

Честь идет по дороге, а бесчестье — по сторонке; Лучше умереть с честью, чем жить с позором (пословицы)²⁴.

ДЕРИВАТЫ: *честь/читать* (глагол.) => *честь* (сущ.); *честь-1* => *честный* => *честность*²⁵; *честь-2* => *честной*²⁶.

Честь/читать связаны со словами *считать*, *счет* через иерархию и порядок (ср. фразеологизм *по гамбургскому счету*).

От *читать* происходят не только глаголы *почитать*, *читать*, *считать*, но и наречие *почти* (ср. *почти что*, *почитай* — 'считай, что (так)'), прилагательное *учтивый*²⁷.

Почитать => *почет* => *почетный*; *честь/читать* (глагол.) => *почести*.

²³ З.Е. Александрова, *Словарь синонимов русского языка*, Русский язык, Москва 1986; Н. Абрамов, *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*, Русские словари, Москва 1999.

²⁴ М.Р. Львов, *Словарь антонимов русского языка*, Русский язык, Москва 1984.

²⁵ Интересно, что *честность* отсутствует как отдельная статья в словарях Шведовой и Кузнецова.

²⁶ Устаревшее *честной* (в устойчивом обороте *честной народ*) — 'заслуживающий чести, достойный, уважаемый'.

²⁷ А.Н. Тихонов, *Словообразовательный словарь русского языка в двух томах*, т. II, Русский язык, Москва 1985.

Почтить => почтенный.

Честь-1 => обесчестить ('лишить чести'), бесчестье.

Честь-2 => честить. Честь-2 => чествовать. Честь-2 => благочестие => благочестивый. Честь-2 => честолюбие²⁸.

АССОЦИАТИВНЫЕ РЯДЫ

— социально-значимые ценности: **долг, честь, гражданская позиция, патриотизм, героизм, мужество;**

— общечеловеческие ценности: **честь, совесть, верность, любовь, свобода, счастье, жизнь:**

Хотелось бы передать по наследству все то, что так яростно пытаются уничтожить на наших голубых экранах: **любовь к родине, честь и совесть**, порядочность и скромность (КП, 03.09.2007);

— правовые ценности: **права, честь и достоинство, деловая репутация, здоровье и жизнь каждого гражданина:**

Закон «О полиции», я уверена, — это только начало непростого пути трансформации нынешних правоохранительных органов в охранительную структуру, защищающую **права, честь, здоровье и жизнь каждого гражданина** (Известия, 26.08.2010);

— номинации, награды, а также девизы и лозунги: номинации **«Честь и достоинство»**, **«За честь и достоинство»**, **«За честь, достоинство и доблесть»**; награда **«За честь и достоинство»**, орден **«За честь и доблесть»**, орден **«За гражданскую честь и доблесть»**, девиз **«Мужество, честь и сила»**, движение **«Честь и Родина»**.

При этом устойчивыми сочетаниями в языке являются: *честь и совесть, ни совести, ни чести, честь и слава, честь и хвала.*

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ СОЧЕТАЕМОСТИ

— воинская, офицерская, спортивная, фамильная, дворянская, рыцарская, девичья честь;

— честь рода, семьи, Отчизны, родины, страны, полка, завода, команды, сборной; солдата, воина, офицера, спортсмена, честь и достоинство гражданина;

— вопрос, дело, долг, законы, Кодекс, правила, слово, человек чести;

— беречь, блюсти, задеть, оскорбить честь кого-л./ чего-л., потерять, уронить, хранить честь;

²⁸ Производные слова могут резко менять оценочные коннотации: *честить* — означает 'позорить' в отличие от *чествовать*; *честолюбие* до недавнего времени расценивалось как осуждаемое качество.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

— дорожить, ручаться, клясться честью;
— бороться, сражаться, умереть, отдать жизнь за честь кого-л./
чего-л.

— честь по чести; не в чести; честь честью; честь мундира; честь имею; честь и слава кому-л.; честь и хвала кому-л.; Ваша честь; ни совести, ни чести; что-л. делает честь кому-л.

— пора/надо и честь знать, ум, честь и совесть нашей эпохи²⁹.

Разнообразные словосочетания, в том числе коллокации, можно рассмотреть в плане семантики синтаксиса — как фрагменты тезаурусного описания с отмеченными семантическими позициями в бинарном (или более сложном) словосочетании³⁰.

КАТЕГОРИИ ПО ПОСЕССОРУ

АТРИБУТИВНЫЕ (честь X-ская/-ая: 'честь-1, достоинство образцового X-а'):

честь воинская, гражданская, дворянская, девичья, депутатская, женская, офицерская, профессиональная, рабочая, рыцарская, семейная, солдатская, спортивная, фамильная, человеческая;

СУБСТАНТИВНЫЕ

ПОСЕССОР, неодуш. (честь X-а: 'X обладает высокой ценностью, репутацией'):

— **знаковый**: *честь мундира, честь погон (и синих мундиров), (российского) флага, бренда, марки;*

— **локус** (территория): *честь (нашей) страны, Родины, (нашего) Отечества, (нашего) края, города, (целой) области, России, Воронежа;*

— **коллектив**, в том числе спортивный: *честь «Амкара», клуба, депутатского корпуса, партии, полка, руководства, московского правительства, сборной (России по футболу), семьи, человечества;*

— **отрасль, учреждение**: *честь вуза, компании, отечественного образования, российской гимнастики, российского кинематографа, южноуральских исправительных учреждений.*

ПОСЕССОР, одуш. (честь X-а: 'X обладает честью, репутацией, добрым именем'):

²⁹ А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский, *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*, Мир энциклопедий Аванта+, Москва 2007; В.И. Даль, *Пословицы русского народа*, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1957; П.Н. Денисов, В.В. Морковкин (ред.), *Словарь сочетаемости слов русского языка*, Астрель, АСТ, Москва 2002; Н.Ю. Шведова (отв. ред.), *Толковый словарь...*

³⁰ Примеры контекстов взяты из корпусов (тексты СМИ и художественные тексты 1990–2014 гг.); большинство из них отражают типичное употребление слова *честь* и его сочетаемость.

честь главы региона, каждого гражданина, лица (честь и достоинство), насельниц и игуменьи (честь и достоинство), (русского) офицера, офицеров и прапорщиков, полковника милиции, полководцев, президента, сестры, жены, женщины, руководителя (муниципального учреждения), сотрудника, южноуральских заключенных.

Если рассматривать *честь-1* как некое обобщенное качество или признак, определяющий суть объекта или субъекта (в отличие от прилагательного *честный*, характеризующего одну из его сторон), то можно выделить фасету, задающую ограниченный круг устойчивых оборотов, иногда допускающих уточняющее расширение:

НОСИТЕЛЬ ПРИЗНАКА (X чести: 'X имеет содержанием признак чести'): *вопросы чести, дело ч., долг ч., законы ч., Кодекс ч., правила ч., слово ч.; человек ч.*³¹:

Будет ли этот **кодекс литературной чести** востребован читателями и в дальнейшем — покажет время («Октябрь», 2003).

В ряде устойчивых номинативных словосочетаний отслеживается *честь-2* — «внешнее» значение Чести.

АДРЕСАТ (X — бенефициар, тот, кому воздается *честь-2* = 'почести, почет'):

— *честь (и хвала) кому-л.: (всемирно любимому) герою, ребятам (в «Металлурге»), (своему преданному) болельщику, дорожному братству;*

— *в честь кого-л.: в честь деда, ветеранов, земляков, погибших, героев, лауреатов Нобелевской премии, генерала, Михаила Архангела и т.д.*³²;

— *в честь чего-л. (события, даты или феномена): годовщины чего-л., тысячелетия крещения Руси, 20-летия СНГ, Дня молодежи, открытия арены, победы России над турецкой армией, победы над фашизмом, материнской мудрости и женской добродетели, бухты на Аляске и т.д.;*

— *к чести кого-л./чего-л.: человечества, русской интеллигенции, офицерства, американской сборной, режима, королевского суда, организаторов, адресата.*

³¹ Одушевленный носитель признака встречается только в одном устойчивом обороте — *человек чести*; пример из Лермонтова «невольник чести» (*Смерть поэта*, о Пушкине, погибшем на дуэли) показывает, однако, возможность такой сочетаемости.

³² *В честь* — очень частый контекст и форма слова в НКРЯ — 4887 примеров (по запросу «в честь», «в» на расстоянии 1 от «честь»), или 5921 («в» на расстоянии 1–2 от «честь», В.п.) к 27 360 употреблением «честь» в любой форме.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

Тезаурусное описание позволяет также отметить стандартные семантические позиции в атрибутивных и предикативных словосочетаниях.

АТТРИБУТЫ (признаки):

к *честь-1*: *незапятнанная, попранная, поруганная;*

к *честь-2*: *большая, великая, высокая, двойная, небывалая, огромная* (оценка меры).

Честь-1 как ОБЪЕКТ:

— *честь* (свою, или близкого человека, или сообщества/страны): *беречь/оберегать, блюсти, замарать, запятнать, защитит/защищать, омыть свою ч. (поединком), отстоять/отстаивать, поддержать, (не) позорить/опозорить, порочить/опорочить, посрамить, потерять, реабилитировать, сохранить, спасти, утратить;*

— за *честь*: *выступить, биться, стоять насмерть, отдать жизнь, постоять, играть;*

— на чью-л. *честь* *положиться;*

— чью-л. *честь*: *задеть, затронуть, оскорбить, осквернить, попрасть, унижить, уязвить, отдать на поругание, покушаться на ч., посягать на ч. лишить ч. кого-л.;*

— *честью* *клясться, ручаться; дорожить.*

В примерах сочетаемости *честь-1* на основе метафор и коллокаций выстраивается образ Чести: она предстает как высокая ценность, как нечто чистое, твердое, вертикально ориентированное, это некая внутренняя, но отчуждаемая сущность, которой обладает личность или коллектив; она существует в сознании как внутренний стержень и проявляется в принципиальном (негибком) поведении субъекта; ее надо поддерживать, ею нельзя поступиться, но ее можно потерять или уронить. На нее может покушаться враг или недоброжелатель, стремясь ее унижить или задеть, поэтому ее надо защищать, уметь за нее постоять — не только за свою, но и за *честь* своих близких. Они, в свою очередь, могут положиться на *честь* защитника.

Честь-2 как ОБЪЕКТ: *воздать ч., завоевать ч., заслужить ч., удостоиться/быть достойным чести, отдать ч., предоставить/предоставлена ч., оказать/оказана ч., иметь ч. сделать что-то, иметь ч. быть/оставаться кем-л., отвергнуть ч., почитать за честь, нечто делает ч./не делает чести кому-л.*

Здесь *Честь* осмысливается как материальная, знаковая ценность, воплощенная в наградах или действиях — хвалы, почита-

ния, признания, возвеличивания — или в предпочтении выбора, в личном преимуществе. Она существует вне личности, но может быть передана, оказана ей за ее заслуги.

Честь-2 как СУБЪЕКТ:

— *честь выпала кому-л.*;

— *для меня/нас большая честь + инфинитив.*

ОБРАЗ ДЕЙСТВИЯ

Честь-1:

— с честью ('достойно, как подобает'): *справиться с заданием/задачей, выполнить/исполнить свой долг, защищать что-то, нести службу/вахту, служить народу, выйти из положения/ситуации, выдержать испытания/экзамен, уйти;*

Честь-2 (примеров мало, в основном старые):

— с честью ('торжественно, на высоком уровне'): *быть принятым/принять, праздновать, похоронить кого-л., встречать, проводить кого-л.* (также *честь честью*).

ОСНОВНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ:

Честь-1: честь и достоинство; ни совести, ни чести; человек чести; слово чести; незапятнанная честь;

Честь-2: честь и слава; честь и хвала; Ваша честь! (обращение к судьбе); *Честь имею!* (воинское приветствие); *отдать честь* (воинский жест приветствия); *к чести X, в честь X; имею честь + инфинитив; С кем имею честь?; честь честью; по чести сказать; честь по чести* ('правильно, почет по заслугам'); *быть в чести у кого-л.* ('пользоваться успехом'); *много чести кому-л.* ('не стоит таких усилий, забот'); *невелика честь.*

РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОФИЛИРОВАНИЯ — СЦЕНАРИИ И АСПЕКТЫ

Итак, слово *честь* выступает в разных синтагматических связях, на основе которых можно воссоздать прототипическую картину бытования в языке концепта ЧЕСТЬ и очертить его когнитивные рамки, или концептуальные сценарии³³.

Во многих устойчивых связях используется *честь-2* (почет, уважение, знаки внимания): она может *выпасть кому-л.* как бы случайно (как жребий, с точки зрения говорящего); на самом деле

³³ Е. Бартмицкий, *Профили и субъективная интерпретация мира*, // Е. Бартмицкий, *Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике*, Индрик, Москва 2005, с. 105–114.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

вышестоящий *удостаивает чести кого-л., оказывает честь, предоставляет кому-л. честь* для каких-то действий, *воздает честь* за заслуги. Адресат должен быть достоин оказанной свыше чести:

Раз Господь дал нам возможность жить и действовать, а нашей Родине — владеть Кавказом, так тому и быть. Всем нам нужно **быть достойными этой высокой чести**, благодарными Богу за нее, а не задаваться абсурдными вопросами. Иначе мы скоро начнем спрашивать: «А зачем нам вообще Россия?» (Русская православная церковь, 02.04.2014).

Принимая знаки внимания, которые ему оказаны, нижестоящий почитает за честь, имеет честь нечто сделать: представить кого-то, приветствовать, принимать высшее лицо, преподнести дар, прощаться с ним или хотя бы оставаться в своем положении, т.е. эти действия представляются как бы санкционированными свыше, приподнятыми над обычными действиями, перформативно обозначенными. Отсюда и ныне устаревшая эпистолярная формула прощания: «Имею честь оставаться Вашим покорным слугой, имярек» (до сих пор в официально-церемонном стиле употребляется формула с отрицанием: «Не имею чести быть знакомым/быть представленным» или в вопросе: «С кем имею честь?»). Здесь подчеркивается иерархическая основа ритуала. Подобная формула действует и в современной армии при приветствии: «Честь имею!» И сам акт — жест воинского приветствия — называется «отдать честь», т.е. приветствием военный как бы возвращает предоставленную ему честь равноценным знаком внимания.

Обычные формулы воздания чести — «честь и слава героям! честь ему и хвала». Они имеют ритуально-традиционный характер; в современной жизни заслуги отмечаются (почетными) званиями, наградами, помещением портрета на доске почета.

Необходимо отметить, что одна из самых употребляемых формул *в честь кого-л./чего-л.* активно используется в социально-культурной сфере, выделяя культурно и исторически значимые даты, явления, события, лица, память и честь которых поддерживается ритуальными действиями посвящения, присвоения имени. Это и есть способ почитания, посмертной славы. Эта же формула используется и в общечеловеческой сфере в частных действиях:

И мою бабушку Ольгой звали — в честь какой-то тургеневской девушки (Домовой, 04.06.2002);

Комета, по существующей традиции, **получила название в честь** первооткрывателей (АиФ, 21.01.2014);

Орден Даниила Московского был утвержден в **1988 году в честь 1000-летия** крещения Руси (Русская православная церковь, 27.04.2006).

Все эти употребления воплощают то, что можно назвать «ритуальным» концептуальным сценарием; ему соответствует большая часть фразеологических оборотов.

Другая группа связей выстраивается в рамках иного концептуального сценария, который условно назовем «акциональным» (вернее, это группа сценариев, развивающихся в разных жизненных сферах). Он предполагает активные действия субъекта в защиту кого/чего-л. или образ действий, соответствующий поддержанию престижа.

Честь надо *заслужить*, за нее надо *бороться, биться, сражаться*, за нее *отдают жизнь*, честь даже ценится дороже жизни. В этом проявляется доблесть воина, верность долгу, присяге, клятве. Это уже *честь-1* в современном понимании. За всем этим стоит картина битвы, сражения, в котором подвигом *завоевается честь* — почет, доброе имя, высокая репутация, награда (ранее, как показывает Лотман, прежде всего материальные знаки, трофеи). Это и есть прототипическая сфера действия концепта ЧЕСТЬ — воинская. Она состоит в защите родины, подвергающейся опасности.

В современном восприятии чести прототипический воинский контекст во многом теряется. Но представление о связи с военной сферой, с доблестью остается. Усиливается роль общегражданского контекста, в котором человек отстаивает справедливость и доброе имя сообщества, страны вопреки общепринятой позиции. Это требует сопротивления, активных политических выступлений:

Как раз сейчас мы с друзьями составляем книгу памяти Наташи Горбаневской. Человека, который вышел на площадь и сказал нет, когда ввели войска в Прагу. И тогда таких людей нашлось 7. И это **честь нации**. Могло сложиться у всего мира, что русский народ поддерживает введение русских войск (Л. Улицкая, Эхо Москвы, 16.03.2014).

Спортивный контекст по характеру синтагматических связей похож на воинский: он присущ соревнованиям, конкурсам, в которых победитель получает награды, отстаивая спортивную честь сообщества — команды, страны.

При переходе в общечеловеческие, нравственно-этические сферы воинская доблесть оборачивается самоотверженностью, бескорыстием, верностью, порядочностью, порой просто воспитанностью; актуализируется образ рыцаря-защитника:

Для нас Марат — **воплощение достоинства и чести кавказского мужчины**. Он ни минуты не думал о себе (АиФ, 10.07.2013).

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

Понятие женской/девичьей чести, хотя и делается все менее актуальным, сохраняется как предмет рыцарской защиты:

Получается, мужики пострадали из-за того, что **оберегали честь женщины?** (КП, 03.08.2004).

В частной жизни человек (не военный) отстаивает свою гражданскую и профессиональную честь юридическими способами, обращаясь за помощью в суд, функцией которого и является защита справедливости (о чем свидетельствует титульное обращение к судье *Ваша честь*); при этом устойчивая юридическая формула «иск о защите чести и достоинства» становится распространенной в прессе:

Беглый бизнесмен Сергей Полонский **подал иск о защите чести и достоинства** к журналисту Аркадию Мамонтову и одному из создателей передачи «Специальный корреспондент» (РГ, 03.28.2014).

Понятия верности профессиональному долгу, высокого мастерства лежат в основе профессиональной чести, для которой могут вырабатываться корпоративные кодексы чести («кодекс литературной чести», Кодекс чести строителя, Кодекс чести государственного служащего, Кодекс чести предпринимателей, Кодекс чести судьи РФ и т.д.):

Ведь затронуты **профессиональные честь и достоинство** тысячи историков и преподавателей, которые в одночасье оказались как бы в роли глупцов и лжецов (Труд-7, 18.05.2000).

Я полагаю, что каждый судья, осознавая важность своей миссии, старается вести себя соответственно **судейской чести** (Русский репортер, 21.05.2013).

Наконец, сфера понятия может сужаться до самосознания: честь понимается как самоуважение, верность идеалам, принципам:

Сергей Мирошниченко, автор документального фильма «Георгий Жженев. Русский крест», надеется, что будущим поколениям удастся **унаследовать честь и достоинство** этого удивительного **человека** (Итоги, 12.05.2012).

Итак, в результате анализа основных контекстов, в которых реализуется концепт ЧЕСТЬ, выделяются два основных концептуальных сценария ЧЕСТИ: «ритуальный» и «акциональный»; они реализуют следующие его профили (проекции): 1) воинский; 2) гражданский; 3) спортивный; 4) юридический; 5) рыцарский; 6) профессиональный; 7) культурно-исторический; 8) общечело-

веческий, нравственно-этический. Некоторые профили пересекаются: воинский и гражданский, юридический и профессиональный, рыцарский и общечеловеческий. При этом к «ритуальному» сценарию принадлежит культурно-исторический профиль, остальные же профили очерчиваются преимущественно в рамках «акционального» сценария, хотя воинская, спортивная, профессиональная ЧЕСТЬ могут предполагать иерархию и связанную с ней ритуализацию — награды, кубки, медали, звания. Сложность концепта Честь как раз заключается во взаимосвязи обоих сценариев.

ЧЕСТЬ В СВЕТЕ АНКЕТНЫХ ДАННЫХ

Экспериментальное исследование ставило задачей выяснить, что же думает про честь современная молодежь. Анкета распространялась среди студентов разных специальностей в возрасте от 18 до 30 лет в период октября 2013–февраля 2014.

Главный вопрос анкеты: «В чем, по Вашему мнению, суть понятия ЧЕСТЬ?».

Эта постановка вопроса, общая для исследований в рамках проекта EUROJOS, предполагает сосредоточиться на главном, и главное, как показал опрос, это «внутреннее» значение понятия ЧЕСТЬ, его морально-этическое содержание.

Всего было собрано 142 анкеты (55 от мужчин, остальные 87 от женщин). Ответы в анкетах соотносят честь с нравственно-этическими категориями и с социальными нормами, отмечая их зависимость от времени. Главное различие проводится по двум шкалам: 1) социальное — личное, 2) статическое — динамическое. «Социальное» толкование отсылает к «своду правил, принципов», «кодексу», установленному в обществе; «личное» — просто указание качеств личности (благородство, достоинство, верность, честность и т.д.). «Статическое» определяет качества, принципы, способности человека, «динамическое» толкует *честь* через поведение, поступки человека.

Распределить ответы однозначно по признаку «социальное — личное» не удастся, нередко в одном ответе сочетаются оба аспекта. Выделяются два общих класса толкований: 1) ориентированные только на личные качества, которые могут мыслиться и как отвлеченные понятия, и 2) учитывающие социальные нормы (здесь могут приводиться и личные качества, но в соотношении с социальными требованиями). Интересным оказалось, что ответы мужчин и женщин обнаруживают некоторые различия.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

Для сравнения были взяты 55 мужских и 55 женских анкет, в результате были получены следующие показатели по этому признаку:

Определения	Мужчины	Женщины	Суммарное
С учетом социальных норм	40% (22)	33 % (18)	36% (40)
Через личные качества или отвлеченные понятия	57% (31)	67% (37)	62% (68)
Отказ от ответа	3% (2)	0	2% (2)

Табл. 1. Соотношение толкований по шкале «социальное — личное».

Как видно из сравнения, мужчины несколько более ориентированы на социальные нормы и установления, для женщин более существенны личные качества, их содержательное наполнение.

Приведем примеры толкований через социальные нормы:

Честь — набор социальных признаков, отвечающих ожиданиям социума в наибольшей степени, этическим ожиданиям социума и/или социальной группы/некоторый моральный кодекс;

Набор нравственных принципов, сформулированный отдельно в каждом конкретном обществе.

Нередко социальный кодекс соотносится с личной позицией:

В первую очередь это внутренняя осознанность человеком собственных действий и видение их сквозь призму этических устоев и моральных принципов, установленных норм в обществе. Это то, что большинство людей связывают с правильными, с точки зрения общественного мнения, справедливыми поступками.

Суть понятия Честь — набор принципов, наиболее способствующий сохранению и процветанию человечества в целом, как личный выбор.

Честь, по моему мнению, это форма самоуважения личности, обращенная в социально-нравственную ценность.

Определения ЧЕСТИ по личным качествам содержат, как правило, по несколько наименований. Мужчины и женщины отдают предпочтение разным качествам (отмечен процент назвавших данное качество):

Качества	Мужчины	Женщины	Суммарное
Достоинство	20%	33%	26,5%
Принципиальность	40%	10%	25%
Благородство	13%	14%	13,5%
Уважение	22%	5%	13,5%
Порядочность, совесть	5%	18%	11,5%
Справедливость	7%	15%	11%
Верность	11%	5%	8%
Честность	7%	7%	7%

Табл. 2. Выбор качеств, раскрывающих суть понятия ЧЕСТЬ

Основными качествами, определяющими ЧЕСТЬ как качество личности, оказываются достоинство и принципиальность. И здесь тоже наблюдаются различия между выбором у мужчин и женщин: для мужчин наибольшим весом обладает принципиальность (называли *наличие принципов, следование принципам, соблюдение принципов, верность принципам, принципиальность*); для женщин — достоинство; мужчины отмечают как существенные характеристики ЧЕСТИ уважение и самоуважение, затем достоинство; женщины — справедливость и благородство; значимы с точки зрения мужчин также благородство и верность, а для женщин — порядочность и принципиальность. Конечно, некоторые из этих обобщенных признаков весьма близки по сути, однако их распределение все же показательно. Принципиальность (мужской выбор) ближе остальных качеств к социальной перспективе ЧЕСТИ; достоинство (женское предпочтение) — к личной.

Еще труднее развести определения по признаку «статическое — динамическое»; во многих случаях развернутые толкования сочетали оба аспекта.

Вот примеры «динамических» толкований:

Суть этого понятия в том, что человек всегда **говорит правду** и понимает ее;

Суть понятия Честь — **во взаимопомощи**, поддержке и выручке, а также в умении признавать ошибки и **помогать другим** это сделать, в том, чтобы помогать друзьям и близким.

Не опускаться в глазах людей, держать марку, **заступаться за своих родных**.

Интересно то, что формулировка принципов поведения нередко включает запреты и отрицания, акциональность предполагает сдержанность, меру:

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

Честь — это умение держать данное слово, как другим, так и себе. Честь — это осознание своего статуса в обществе или ситуации, осознание прав и возможностей и умение подобающе вести себя. Так на поле боя честь — это **не стрелять** в спину убегающих, а в жизни — **не скандалить** при увольнении. Даже вор, который сознательно **не обкрадывает** малообеспеченных людей, отчасти имеет честь.

В основном толкования были сосредоточены на раскрытии социально значимых качеств личности (1-е значение *чести* по Шведовой и Кузнецову), но иногда появлялись отсылки к другим аспектам внутренней семантики ЧЕСТИ:

Честь — **качество человека**, свод некоторых моральных правил, которые человек неукоснительно соблюдает, что вызывает **уважение**.

Суть понятия Честь — **жизненные правила**, доблесть, **доброе имя**.

Воспитанность, ум, **репутация**.

Это двойственное понятие. Для девушек, по моему мнению, это **девичья честь**. Для мужского пола это равнозначно достоинству (преданность своим близким и своему делу) и т.д.

На основании анализа анкет выстраивается логическая структура концепта ЧЕСТЬ, которая может подразумевать градацию — в основе норму, присущую большинству («Честь — это стержень, на котором должна держаться личность человека»), далее ее осознанное поддержание в поведении, в частности — в соблюдении моральных запретов, и наконец — высшее проявление ЧЕСТИ:

1) Честность и нравственность — это качества нормального человека.

2) Достоинство и благородство — это осознание и поддержание этих внутренних качеств и принципов.

3) Храбрость и доблесть — это готовность защищать их активно.

Подобная структура концепта иллюстрируется, например, следующим толкованием:

Для меня честь это способность из любой передрыги выйти с незапятнанной душой, не нарушив никаких моральных законов и не поступившись своими принципами. Но главное — честь это способность в эту передрыгу влезть, если на твоих глазах эти принципы и законы нарушают. Потому что синяки, ссадины, слова какие-то плохие, нервы и прочее, прочее — это все пройдет, заживет, вылечится. А честь это навсегда. Это твое личное душевное резюме, ты можешь его никому не показывать, но что в нем написано ты знаешь всегда. Там прописаны все твои законы и принципы и там же отмечено, следуешь ты им или нет.

Ответы на главный вопрос анкеты, однако, не дают возможности соотнести содержание толкований с различными аспекта-

ми/проекциями ЧЕСТИ, которые были намечены в тезаурусном описании. Но отчасти подобное профилирование оказалось возможным провести на основе ответа на другой вопрос анкеты: «Приведите пример персонажа или реального человека, который является для вас образцом в отношении этого качества». Кто-то выбирает Робин Гуда или Дон Кихота как пример «рыцарского образа», кто-то академика Андрея Н. Сахарова или Януша Корчака — как образец гражданской чести, кто-то спортсмена или генерала. Выбор проецируется на одну из сфер деятельности; если можно определить, в какой сфере герой пользуется славой, то можно предположить ориентированность информанта на какую-то проекцию ЧЕСТИ.

Распределение персонажей показало следующие профили (проекции) понятия ЧЕСТЬ: 1) воинский (защита и прославление Родины, воинская доблесть); 2) гражданский (защита достоинства и прав личности и общества); 3) рыцарский (защита слабых, женщины, борьба со злом); 4) общечеловеческий (следование внутренним моральным нормам, порядочность, поддержание справедливости; сюда входит и религиозный аспект); 5) профессиональный (поддержание высокой профессиональной репутации).

Образцами воинской чести для мужчин послужили: полководец XVIII в. Александр Суворов, генералы Белой армии Антон И. Деникин, Александр Колчак (20-е гг. XX в.), генерал Александр Лебедь (конец XX в.) и др., для женщин — генерал Михаил Барклай де Толли и гусар Денис Давыдов (война с Наполеоном), адмирал Петр Врангель (20-е гг. XX в.). Из литературных персонажей многие называли Андрея Болконского (*Война и мир*).

Как образцы гражданской чести квалифицированы названные мужчинами реальные исторические и общественные деятели: Петр I, Александр II, Авраам Линкольн, Нельсон Мандела, Махатма Ганди, Вацлав Гавел, Имам Шамиль, Михаил Ходорковский, Алексей Гаскаров (активист оппозиции) и др., а также названные женщинами: Томас Мор, Януш Корчак, философ Александр Пятигорский.

Рыцарский образ у мужчин представляют Дон Кихот, Ричард Львиное сердце, капитан Блад и др., у женщин — Александр Пушкин, король Артур, граф Монте-Кристо, Гарри Поттер и др., общие для всех — Атос и д'Артаньян, Робин Гуд, Эраст Фандорин (персонаж Бориса Акунина).

Профессиональный аспект можно предположить для Билла Гейтса, для креативного продюсера Олимпиады-2014 в Сочи Конс-

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

тантина Эрнста³⁴; женщины называли артистов кино Вячеслава Тихонова, Юрия Яковлева, Олега Янковского. Впрочем, здесь можно предположить и общечеловеческий аспект — внутреннюю порядочность, честность. В этом отношении характерны ответы «мой отец», «дед», которых достаточно много и у мужчин, и у женщин. Мужчины отмечали также религиозных персонажей: Христа, Мухаммеда, Будду, Пресвятую Деву.

Выбранные персонажи были расклассифицированы как представляющие один из профилей. В результате получились следующие распределения:

Профили понятия ЧЕСТЬ	Мужчины	Женщины
Воинский	22,5%	22%
Гражданский	20%	7%
Рыцарский	22,5%	34%
Общечеловеческий	21%	22%
Профессиональный	9%	4%
Отказ от ответа	5%	11%

Табл. 3. Соотношение профилей понятия ЧЕСТЬ по персонажам у мужчин и женщин.

Можно заметить, что у мужчин первые четыре профиля примерно равнозначны, у женщин рыцарский профиль явно превалирует за счет гражданского.

Профили понятия ЧЕСТЬ	Мужчины	Женщины
Воинский	15%	10%
Гражданский	20%	4%
Рыцарский	2,5%	4%
Общечеловеческий	12,5%	12%
Профессиональный	9%	4%
Всего	59%	34%

Табл. 4. Доля реальных личностей среди выбранных персонажей.

³⁴ Константин Эрнст — генеральный директор «Первого канала» телевидения, ответственный за церемонию закрытия Олимпиады в Сочи, обыграл эпизод с нераскрывшимся олимпийским кольцом, тем самым поддержав честь коллегива технических организаторов Олимпиады.

По отношению к общему числу выбранных мужчинами персонажей преобладают реальные личности (59% к 41% литературных), у женщин, напротив, преобладают вымышленные персонажи (66% к 34%). Мужчины склонны ориентироваться на реальные гражданские образцы, женщины — на литературные рыцарские образы.

Таким образом, рыцарский профиль ЧЕСТИ отчетливо выделяется в литературной проекции, которая не совпадает с общечеловеческим профилем ЧЕСТИ, поддерживаемым преимущественно реальными образцами.

Интересно привести наиболее частые ответы: *мой отец, Андрей Болконский, Атос, д'Артатьян, Чацкий, Пушкин, Робин Гуд, Эраст Фандорин, Пьер Безухов, Гарри Поттер, три мушкетера (+д'Артатьян), Гринев.*

В целом, эти разбиения лишь очень приблизительно указывают те сферы, в которых молодежь выбирает нравственные ориентиры. Причем девушки ищут идеальные литературные образы, юношей привлекают реальные гражданские и исторические личности. И юноши, и девушки находят образцы чести в своих близких — членах семьи, друзьях. Слабо представлены профессиональные образцы. Практически вне фокуса внимания оказываются юридический и спортивный аспекты ЧЕСТИ.

ЧЕСТЬ В РАЗНЫХ ТИПАХ ДИСКУРСА

В анализе концепта ЧЕСТЬ были использованы разные типы дискурса: фольклорный (поговорки и пословицы), художественно-публицистический, а также отмечены так называемые «тексты культуры», роль которых в анализе близка к роли фольклорных текстов: в них сформулированы основные идеи, согласно которым общество живет в настоящее время и которые составляют некую общую культурную платформу. Эти тексты формируют мировоззрение молодежи, причем они не обязательно являются современными, но могут осознаваться как сохраняющие важный для современности посыл, нередко в афористичной форме, которая продолжает жить уже независимо от текста. В качестве таких текстов культуры для понятия Честь могут быть названы:

— повесть Пушкина *Капитанская дочка* — во многом по ней формируется у школьников понятие о чести, из нее всем известен эпитафия-пословица: **«Береги платье снову, а честь смолоду»;**

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

— роман Валентина Пикуля *Честь имею* о деятельности русско-го разведчика в I-ой мировой войне, закрепляющий офицерскую формулу «Честь имею» как девиз;

— фильм *Офицеры* (реж. Владимир Рогов, 1971 г.) — о русских офицерах на службе Отечества в годы революции, войны и мира, откуда активно используется фраза: «Есть такая профессия — Родину защищать!».

В последние годы появилось достаточно много произведений как в литературе, так и в кино, которые также развивают тему чести — воинской, гражданской, профессиональной, — однако должно пройти время, чтобы из «культовых» событий какие-то из них стали культурными текстами — т.е. носителями стереотипов и общих ценностных смыслов.

Фольклорные тексты, представляющие концепт ЧЕСТЬ, могут быть найдены в словарях пословиц и поговорок, фразеологических и толковых словарях. Например, у Владимира Даля отмечены такие пословицы: «Честь чести и на слово верит»; «Честь добра, да сесть (съесть) нельзя»; «Дадут дураку честь, так не знает, где и сесть»; «На дурака чести (почету) не напасешься»; «За честь голова гинет»; «Честь головою оберегают»; «Чести дворянин не покинет, хоть головушка погинет», «Чести к коже не пришьешь»³⁵.

Для всех этих примеров характерно то, что они не являются активным пластом фольклорных паремий. Зато примеры, приведенные студентами в анкетах, часто обладают этим свойством, хотя среди них есть и окказиональные, явно игровые варианты:

Береги платье снову, а честь смолоду (*знают практически все*);
Пора и честь знать (*вспоминают многие*);
Долг — дело чести;
Не в бороде честь, борода и у козла есть;
Честь честью, а за пивом пошлем;
По хозяину и собаке честь;
Есть, да не про вашу честь;
Честей много, а честь одна;
Живи своим умом, а честь расти трудом;
Встречай не с лестью, а с честью;
Борода — это честь, а усы и у бабы есть.

Активизированные у молодежи фольклорные тексты показывают жизненность представлений о чести как о личном достоинстве, добром имени и должном почете, вводя дополнительные контексты.

³⁵ В.И. Даль, *Пословицы...*

Тексты публицистического и отчасти художественного дискурса представлены в анализе 800 примерами. Это примеры из следующих корпусов:

— НКРЯ (Национальный корпус русского языка) — основной подкорпус (прозаические письменные тексты — художественные и публицистические) от 1969 до 2009 гг., 94 примера;

— газетный подкорпус НКРЯ от 2000–2011 гг. — «Известия», «Комсомольская правда» (КП), «Труд», «Советский спорт», «Новый регион 2», «РБК Daily», РИА «Новости» — 215 примеров;

— дополнительный подкорпус, собранный по текстам авторитетных газет, журналов и сайтов за 1998–2014 гг.: еженедельный журнал «Итоги» — 40 примеров от 2013 г., «Комсомольская правда» (КП) — 12 примеров от 2006–2013 гг., «Независимая газета» (НГ) — 153 примера от 2013 г., «Аргументы и факты» (АиФ) — 166 примеров от 2013 г., «Эхо Москвы», сайт — 30 примеров от 1998–2014 гг., «Новая газета» — 15 примеров от 2000 г., «Российская газета» (РГ) — 30 примеров от 1999–2014 гг.; «Русский репортер» — 15 примеров от 2008–2014 гг., «Hello» — 5 примеров от 2014 г., «Русская православная церковь». Официальный сайт Московского Патриархата. 2006–2014 гг. — 25 примеров; в данном подкорпусе всего 491 пример).

Эти примеры послужили базой для представленного выше тезаурусного описания. По ним также были выявлены и отслежены характерные контексты употребления лексемы *честь*, задающие основные отмеченные выше профили понятия. Кроме того, в современных текстах отражены волнующие общественность проблемы, связанные с осознанием и оценкой данного понятия в системе ценностей сегодняшнего дня:

Сегодня «честь» и «достоинство» выкинуты из родного языка. О них и речи нет. Речь идет об экономике, о Парижском клубе, обо всем фуфле, которое дает бабло. Но бабло не делает человека счастливым (сатирик Михаил Задорнов, АиФ, 2013.24.10).

Раз вы стираете из памяти имена героев – получайте Табуреткина, который обворовал Родину, уничтожил понятие чести. **Честь сегодня заслонили деньги** (космонавт Алексей Леонов. АиФ, 2013.12.04).

Помогите всем нам **сохранить честь России и Украины** (Эхо Москвы, 04.08.2014).

ОБОБЩЕННАЯ КОГНИТИВНАЯ ДЕФИНИЦИЯ ПОНЯТИЯ ЧЕСТЬ

Когнитивная дефиниция опирается на ядро концепта ЧЕСТЬ, который в современном восприятии соответствует значению 'лич-

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

ное достоинство, следование высшим морально-этическим принципам общества'. Логическая структура этого значения такова:

1. Честность и нравственность как качества «нормального» человека.

2. Достоинство и благородство как осознание и поддержание этих внутренних качеств и принципов.

3. Храбрость и доблесть — готовность защищать их активно.

Основной идеей ЧЕСТИ по текстам и анкетам является идея активной позиции, в которой требуется защищать того или то, что подвергается незаконной агрессии, насилию — в том числе слабого, женщину, семью, страну.

Различные схемы употребления лексемы *честь* дают возможность провести наиболее общую категоризацию понятия по двум основным сценариям, условно названным «ритуальный» и «акциональный». В рамках ритуального сценария ЧЕСТЬ раскрывается как формальный элемент ритуальных действий, поддерживаемых в обществе по традиции; «акциональный» сценарий, напротив, показывает действенность субъекта в острых социальных ситуациях, живую ценность ЧЕСТИ.

На основе материала были выделены восемь основных профилей, в которых проявляется концепт ЧЕСТЬ: 1) воинский, 2) гражданский, 3) юридический, 4) спортивный, 5) профессиональный, 6) культурно-исторический, 7) рыцарский, 8) общечеловеческий, нравственно-этический.

В результате анализа дискурсов разного типа можно сделать следующие наблюдения. ЧЕСТЬ проявляется на разных уровнях — она может принадлежать конкретному человеку или человеческому сообществу, она может быть не только индивидуальным, но и коллективным достоянием. В современной публицистике и в СМИ актуализируется проблема гражданской чести как принятия активной позиции в судьбе страны, профессиональной чести человека и коллектива, чести человека как личности и требование уважать ее.

В заключение отметим, что словарные материалы не отмечают в определениях множественного посессора чести (коллектив, сообщество, команда), а также неодушевленного посессора, локуса (страны, города, родины, края и проч.). Группировка значений в современных словарях отражает их логический порядок, но не соответствует их актуальности: значение 'почет, слава' обычно приводится после значения 'девичья честь', хотя последнее гораздо менее актуализировано.

Все это показывает, что когнитивная дефиниция ценностных концептов, проводимая в рамках этнолингвистики, в значитель-

ной мере пополняет представления о современном народном образе мира.

Источники

АиФ — «Аргументы и факты», <http://www.aif.ru>
«Известия» — <http://www.izvestia.ru>
«Итоги» — <http://www.itogi.ru>
КП — «Комсомольская правда», <http://www.kp.ru>
НКРЯ — Национальный корпус русского языка, <http://www.ruscorpora.ru>
НГ — «Независимая газета», <http://www.ng.ru>
«Новая газета» — <http://www.novayagazeta.ru/>
«Новый регион 2» — <http://www.nr2.ru>
«Труд-7» — <http://www.trud.ru/trud7>
«РБК Daily» — <http://www.rbcdaily.ru>
РГ — «Российская газета», <http://www.rg.ru>
РИА Новости — <http://www.ria.ru>
Русская православная церковь.
Официальный сайт Московского патриархата — <http://www.patriarchia.ru>
«Русский репортер» — <http://www.rusrep.ru>
«Советский спорт» — <http://www.sovsport.ru>
«Эхо Москвы» — <http://www.echo.msk.ru>
«HELLO» — <http://ru.hellomagazine.com/>
«Polityka» — 11/2014.03.12

Ludmiła Fiodorowa, Ewa Białek

Koncept ЧЕСТЬ (honor) w rosyjskim językowym obrazie świata

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest konceptowi ЧЕСТЬ we współczesnym języku rosyjskim. Badanie przeprowadzono w oparciu o dane leksykograficzne, tekstowe oraz eksperymentalne (badanie ankietowe). Dane tekstowe pozyskano ze współczesnych tekstów prasowych i literackich. Analiza źródeł leksykograficznych wskazuje, że pierwotne znaczenie leksemu „честь” na przestrzeni wieków uległo modyfikacji — przejście od honoru rozumianego jako cześć, uznanie («честь-почести», semantyka „zewnątrzna”) jako znaczenia dominującego w stronę honoru pojmowanego przede wszystkim jako wartości wewnętrzne człowieka («честь-совесть чья-л.»). Współczesne rozumienie pojęcia ЧЕСТЬ opiera się na godności, moralności, sile ducha. Potencjał semantyczny leksemu „честь” uwidacznia się w jego stałych połączeniach z innymi wyrazami. Pojęcie ЧЕСТЬ można analizować w ramach dwóch umownych scenariuszy, zrytualizowanego oraz aktywnego. Do pierwszego z nich odnoszą się znaczenia leksemu dotyczące zewnętrznych oznak honoru («честь-почести»), do drugiego zaś — honor rozumiany jako wartości moralne człowieka («честь-совесть чья-л.»). Badanie ankietowe, którego respondentami byli studenci rosyjscy, wskazuje na wagę wartości jako części składowej semantyki honoru, a także poszukiwanie wzorców honorowych postaw wśród realnych postaci — wybitnych przedstawicieli różnych dziedzin, bohaterów literackich, najbliższych.

КОНЦЕПТ «ЧЕСТЬ»...

Ludmiła Fiodorowa, Ewa Białek

The concept of ЧЕСТЬ (honor) in Russian linguistic worldview

Summary

The authors propose a cognitive description of Russian concept ЧЕСТЬ as it is perceived in the Russian worldview. The concept is based on the lexicographic resources, modern texts and a written quiz of students. Russian dictionaries record a semantic shift of the original meaning in the lexeme ЧЕСТЬ from its external aspect ('homage') to the internal one ('conscience') which took place in the XIXth century. The modern comprehension of the Russian concept ЧЕСТЬ also focuses on the inner human qualities such as dignity, morality and inner strength. The semantics of ЧЕСТЬ is revealed in a thesaurus description that is formed by valence bonds of the lexeme ЧЕСТЬ in different combinations and is illustrated with examples from modern fiction and media. It is demonstrated that the concept is realized in two frames: ceremonial and actional, the first is appropriate for its external semantics ("homage"), while the second — for the internal one ("conscience"), which presupposes doing one's duty, defense of Motherland and maintenance of self-esteem. The quiz among students shows their great estimation of the inner aspect of Russian concept ЧЕСТЬ and their choice of lofty examples among real personalities and relatives as well as book and film characters.

MAGDALENA ZAORSKA
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA — STROFA ONIEGINOWSKA

Mowa, wiersz — to też muzyka, śpiew. Głos musi śpiewać, zarówno w rozmowie, jak i w wierszu, musi dźwięczeć jak skrzypce, a nie uderzać słowami jak groch o deskę¹.

Wiersze Aleksandra Puszkina od dwustu lat zadziwiają czytelnika nieskazitelną formą i treścią nasyconą prawdą o człowieku i świecie, który go otacza. Harmonia, fenomen, ideał — to określenia adekwatnie opisujące strofy stworzone przez wielkiego poetę. Piękno i bogactwo języka *Eugeniusza Oniegina*², a także jego walory artystyczne stały się inspiracją do rozważań o możliwościach, jakie stwarza użycie strofy onieginowskiej w pracy nad szeroko rozumianą kulturą słowa rosyjskiego. Wiktor Tarasow, badając omawiany poemat, pisał: „‘Онегинская’ строфа является классическим примером четырехстопного ямба. Именно в ней употребление данного размера доведено до совершенства”³.

Głośne czytanie, recytowanie *Eugeniusza Oniegina* — lektury obowiązkowej na kierunku filologia rosyjska, ma na celu przede wszystkim doprowadzenie do płynnej, starannej i wyrazistej wymowy, a także do przyswojenia „muzyki” mowy rosyjskiej. Nadrzędnym zadaniem ćwiczeń zaprezentowanych w niniejszym szkicu jest przekazanie młodym filologom wiedzy, która w przyszłości pomoże im samodzielnie kontynuować pracę nad kulturą słowa z wykorzystaniem omawianego poematu.

¹ K. Stanisławski, *Pisma*, t. 1: *Moje życie w sztuce*, przeł. Z. Petersowa, PIW, Warszawa 1954, s. 403–404.

² Wszystkie użyte w artykule cytaty z *Eugeniusza Oniegina* dostępne są na stronie <<http://www.rvb.ru/pushkin/01text/04onegin/01onegin/0836.htm>> (23.03.2013).

³ В.И. Тарасов (ред.), *Метрическая организация стиха*, часть I: *Классический стих*, ЛГИТМиК, Ленинград 1975, s. 20 [podkr. — M.Z.].

Boris Zachawa, podejmując rozważania o mowie rosyjskiej, podkreślał: „Русской речи свойственна музыкальность, мелодичность. К сожалению, в реальной жизни русская речь нередко из музыкально-мелодичной превращается в грубо стучащую [...]”⁴. W poezji „muzyka”, „melodia” mowy rosyjskiej wyrażona została w najdoskonalszy sposób, stąd też do pracy nad kulturą słowa rosyjskiego wybrany został poemat napisany wierszem. Zinaida Sawkowa, analizując strukturę *Eugeniusza Oniegina*, podkreśliła, że poeta stworzył strofę wyróżniającą się spośród wszystkich innych strof zadziwiającą gibkością. Według autorki książki *Искусство звучащей поэзии* w strofie onieginowskiej poeta wyraził najrozmaitsze odcienie uczuć i myśli bohaterów omawianego utworu⁵.

Ulubione metrum Puszkina — czterostopowy jamb posłuży jako materiał, na którym przyszli rusycyści⁶ utrwaląc będą wiedzę z zakresu techniki wymowy, zdobytą na ćwiczeniach z fonetyki i podczas zajęć z praktycznej nauki języka rosyjskiego. Ważną rolę w zaproponowanych poniżej ćwiczeniach odegrają również wiadomości z zakresu wersyfikacji, z którymi studenci kierunku filologia rosyjska zapoznali się na wykładach ze wstępu do literaturoznawstwa.

W każdej rosyjskiej szkole sztuki dramatycznej na zajęciach z mowy scenicznej wykorzystywana jest poezja. Studenci rozpoczynają naukę od recytacji prostych wierszyków dla dzieci⁷, by na późniejszym etapie przejść do interpretacji utworów wierszowanych o bardziej zawilej treści, wpisanych w formę jambu, trocheja, daktyla itp. Ćwiczenia te uczą przyszłych aktorów obrazowego i logicznego myślenia w strukturach mowy wiązanej oraz umiejętności budzenia emocji zastygłych między wersami. Praca nad wierszem to nie tylko jego interpretacja aktorska, to również walka z indywidualnymi defektami dykcji przyszłego artysty sceny. Lubow Alfiorowa — specjalistka od wymowy rosyjskiej, przekonuje, że cwi-

⁴ Т.Н. Запорожец, *Логика сценической речи*, Полсвещение, Москва 1974, s. 4.

⁵ З.В. Савкова, *Искусство звучащей поэзии*, Всесоюзный научно-методический центр народного творчества и культурно-просветительной работы, Москва 1984, s. 20.

⁶ Proponuję przeprowadzenie omawianych ćwiczeń, w zależności od stopnia znajomości języka rosyjskiego, pod koniec drugiego, bądź w trzecim semestrze nauki na ćwiczeniach z praktycznej fonetyki języka rosyjskiego. Ćwiczenia zaprezentowane w szkicu, szczególnie te z interpretacji wiersza, studenci wykonują głównie podczas spotkań Naukowego Koła Teatralnego *SALVE VERBUM*, działającego przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie.

⁷ Zob. np.: А.М. Бруссер, *Сценическая речь. Методические рекомендации и практические задания для начинающих педагогов театральных вузов*, ВЦХТ, Москва 2008, s. 69; В.Н. Галендеев, Е.И. Кириллова, *Групповые занятия сценической речью. Первый актёрский курс*, ЛИТМиК, Ленинград 1983, s. 60.

czenia na materiale wiersza eliminują arytmieję mowy, wydłużają długość fazy wydechowej, a także niwelują naleciałości dialektalne⁸, z którymi na początku nauki w szkole teatralnej borykają się studenci wydziału aktorskiego. Warto zatem skorzystać z doświadczenia wykładowców, którzy specjalizują się w nauczaniu mowy scenicznej, w tym interpretacji wiersza.

Najodpowiedniejszym materiałem poetyckim do ćwiczeń z wiersza jest czterostopowy jamb (wiersz najbardziej rozpowszechniony w poezji rosyjskiej⁹), bowiem budowa tego metrum jest prosta w porównaniu na przykład z heksametrem. Ważnym atutem użycia czterostopowego jambu w nauce starannego mówienia, płynnego czytania jest również to, że mamy do czynienia z formą wiersza niezmienną i łatwo wpadającą w ucho¹⁰. Czytając poemat, odnosi się wrażenie, że raz poznana „melodia” strofy onieginowskiej sama prowadzi czytelnika. Kolejnym argumentem jest to, że wiedza o strukturze strofy onieginowskiej ułatwi przyszłym rusycystom przeczytanie omawianej lektury w oryginale.

Marina Smirnowa, przekonując studentów szkół aktorskich do czytania poezji jambicznej, pisała:

В древней Греции ямбом писали только площадные, простонародные стихи, и поэзия делилась на ямбическую и героическую. Но в дальнейшем ямб стал одним из излюбленных стихотворных размеров. Около 80–85% стихов в русской поэзии написанных четырехстопным ямбом [...]»¹¹.

Przed rozpoczęciem ćwiczeń z czytania *Eugeniusza Oniegina* studenci przypominają sobie, że wiersz składa się ze strof, wersów, stóp, rymów itp. Analizując tekst, znajdują, że strofa omawianego utworu posiada czternaście wersów, a każdy z nich składa się z czterech stop (czterech jambów) i, co najważniejsze, we wzorcowej formie analizowanego wersu akcentowana powinna być sylaba druga, czwarta, szósta i ósma¹².

⁸ Więcej o problemach z dialektami w nauce poprawnej wymowy zob.: Л.Д. Алфёрова, *Дialeктное произношение в сценической речи*, w: *Сценическая речь. Прошлое и настоящее*, С-ПГБАТИ, Санкт-Петербург 2009, s. 301–307.

⁹ Zob.: Б.В. Томашевский, *Теория литературы. Поэтика*, Аспект Пресс, Москва 1999, s. 97.

¹⁰ Zob. m.in.: M. Zaorska, *Wpływ wiersza na kształtowanie poprawnej wymowy*, Kielce 2008 [„Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego”, Tom 17], s. 165–171.

¹¹ М.В. Смирнова, *Что нужно знать о стихах. Учебное пособие*, Изд. Санкт-Петербургской государственной академии театрального искусства, Санкт-Петербург 2006, s. 20.

¹² Zob. np.: И.П. Козлянинова и И.Ю. Промптова (red.), *Сценическая речь. Учебник для студентов театральных учебных заведений*, ГИТИС, Москва 2002, s. 133; Л.В. Чернец, *Статьи по стиховедению*, <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/library.php?view=d&course=4&raz=6&pod=2&par=4> (23.03.2013).

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

W antycznej Grecji jako jamb określano stopę składającą się z dwóch sylab: krótkiej i długiej, natomiast, kiedy rozmiar ten trafił do poezji nowożytnej, zmieniły się proporcje greckie i dziś jambem nazywamy stopę, w której skład wchodzi dwie sylaby (– /) – pierwsza z nich jest nieakcentowana (–), druga zaś akcentowana (/).

Następnie studenci przypominają sobie, czym są rymy żeńskie i męskie. Dla zrozumienia różnicy między nimi, porównujemy rym męski z bohaterem, który na polu walki pada ostatni. Asocjacja jest tak wyrazista, że student już na zawsze zapamięta, że w rymie męskim akcentowana jest sylaba ostatnia. Rym żeński to natomiast bohaterka, która ma tzw. spuchniętą stopę (ros. нарощенная стопа) i z tego względu zmuszona jest poddać się wcześniej, czyli w tej formie rymu akcent pada na sylabę przedostatnią.

W wersach zakończonych rymem żeńskim ostatnia stopa jambu wzbogacona została o dodatkową sylabę. Puszkowski czterostopowiec miejscami nosi właśnie charakter hiperkataktyczny ze względu na uzupełnienie go przez dodatkową, dziewiątą sylabę. Ten manewr poetycki wprowadził różnorodność rytmiczną do miarowego wiersza sylabotonicznego.

Kolejny krok to już praca na materiale strofy onieginowskiej. Wybieramy losowo jedną ze zwrotek i badamy jej strukturę pod względem rymu. Przykładowo niech będzie to druga strofa piątego rozdziału *Eugeniusza Oniegina*. Analizie poddajemy wyłącznie ostatnie wyrazy fonetyczne każdego wersu. Resztę tekstu zasłaniamy kartką papieru. Dużymi literami oznaczamy rymy żeńskie, małymi zaś męskie. Liczby po literach określających rymy żeńskie mówią, który w kolejności wers strofy onieginowskiej kończy się tym typem rymu.

Зима!.. Крестьянин, торжествуя ,	А1
На дровнях обновляет путь ;	б
Его лошадка, снег почуя ,	А3
Плетётся рысью как-нибудь ;	б
Бразды пушистые взрывая ,	В5
Летит кибитка удалая ;	В6
Ямщик сидит на облучке	г
В тулупе, в красном кушаче .	г
Вот бегаёт дворовый мальчик ,	Д9
В салазки жучку посадив ,	е
Себя в коня преобразив ;	е
Шалун уж заморозил пальчик :	Д12
Ему и больно и смешно ,	ж
А мать грозит ему в окно ...	ж

Wykonując powyższe ćwiczenie, studenci utrwalili wiedzę o kodzie akcentowym ostatnich wyrazów fonetycznych w każdym z czternastu

wersów strofy onieginowskiej. Zwróćmy również uwagę na to, że we wszystkich wersach, czy to zakończonych rymem żeńskim, czy też męskim, akcentowana jest zawsze sylaba ósma. Rymy żeńskie w strofie onieginowskiej znajdujemy w wersach 1, 3, 5, 6, 9 i 12. Pozostałe wersy zwieńczone zostały rymami męskimi. Niezmiennność powyższej struktury daje pewność, że student, który zrozumiał, na czym polega kompozycja rymów w omawianym poemacie, nie popełni błędu akcentowego w wyrazach wieńczących wers i zapamięta, że pada on na ostatnią lub przedostatnią sylabę. Smirnowa podkreśla:

Первые четыре строки рифмуются перекрестно, следующие четыре связаны попарно при помощи смежных рифм, следующие — охватно (опоясывающе), последние две строки, завершающие строфу, вновь зарифмованы парно. И такая структура строфы неизменна по всему роману. Исключение составляют лишь тексты писем Татьяны и Онегина¹³.

Studenci czytają w ten sposób kilka czy też kilkanaście strof, analizując i wymawiając pary rymujących się ostatnich w wersie wyrazów fonetycznych. Na początku zaznaczają akcenty, żeby w końcu dojść do takiej wprawy, że w wyrazach kończących wers perfekcyjnie określają akcent. Struktura rymów strofy onieginowskiej ośmiela studentów, przyzwyczajonych głównie do czytania tekstów z oznaczonym na piśmie akcentem. Poprawność wykonanego zadania satysfakcjonuje uczniów i angażuje ich do dalszej pracy nad czterostopowym jambem.

Kolejny etap polega na podzieleniu wiersza na stopy. Wers czterostopowego jambu składa się z ośmiu lub dziewięciu sylab ułożonych po dwie w każdej stopie (po stopie ostatniej zakończonej rymem żeńskim, znajdujemy jeszcze jedną sylabę). Pod akcentem, o czym już wspomniano, znajdują się druga, czwarta, szósta i obowiązkowo sylaba ósma. Poniżej zamieszczony został rozłożony na sylaby schemat strofy *Eugeniusza Oniegina* (złożony z wzorcowych jambów), gdzie dużymi literami „TAK” zostały oznaczone sylaby akcentowane. Cyfry nad szkieletem zwrotki wskazują, którą sylabę powinniśmy wyeksponować pod względem długości, siły brzmienia, wysokości i zmienności tonu:

2	4	6	8
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK			
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так			

¹³ Tamże, s.43.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK — так
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK
так — TAK — так — TAK — так — TAK — так — TAK

Następnym zadaniem, które wykonują studenci, jest przeczytanie przedstawionego powyżej schematu strofy onieginowskiej o układzie wzorcowych jambów. W tym ćwiczeniu trzeba zwrócić szczególną uwagę na artykulację sylaby akcentowanej (można również zaproponować studentom, by przeczytali powyższy szkielec również z innymi samogłoskami rosyjskiego alfabetu fonetycznego). Doprowadzone do płynności czytanie tekstu powstałego z połączeń sylab так — TAK, ma na celu przekazanie przyszłym filologom wiedzy o rytmie analizowanej strofy. Wielu nauczycieli zaleca czytanie wierszy z jednoczesnym wystukiwaniem rytmu ołówkiem. Gieorgij Skripow pokazując różnicę między chorejem i jambem, pisał:

Вот хорей. Первый слог ударный, второй — безударный, такова и сила звуков от удара карандашом по столу (не забывайте, что ударный сильнее и отстукивать его надо громче). И так, начинаем медленно:

та́к — так, та́к — так, та́к — так, та́к — так.

В стихе это равнозначно четырехстопному хорею.

А вот отстукиваем иначе — первый звук безударный:

так — та́к, так — та́к, так — та́к, так — та́к.

Это равнозначно четырехстопному ямбу¹⁴.

Jeszcze inni pedagodzy — specjaliści od mowy scenicznej — proponują czytanie wiersza zamienić w skandowanie wzbogacone o klaskanie czy też o wystukiwanie rytmu nogami¹⁵. Irina Kozlaninowa i Irina Promptowa autorki podręcznika *Сценическая речь. Учебник для студентов театральных учебных заведений* sugerują, by naukę czytania wiersza wspomóc klaskaniem:

При определении размера можно проскандировать стихи — то есть произнести их, отвлекаясь на время от смысла и подчеркивая лишь размер (как читают маленькие дети). Читать, улавливая слухом закономерность чередования ударных и безударных слогов. Советуем скандирование сопровождать хлопками рук, более сильным, энергичным хлопком отмечая ударный слог.

¹⁴ Zob. m.in.: Г.С. Скрипов, *О русском стихосложении*, http://wuejkipiu.atSPACE.us/d8b1_4.html (23.03.2013).

¹⁵ Ю.А. Васильев, *Сценическая речь: Восприятие, воображение, воздействие. Учебное пособие*, С-ПБГАТИ, Санкт-Петербург 2007, s. 223.

Кроме того, надо выучить на слух схему каждого размера, чтобы не прибегать к помощи графического ее изображения:

Двусложные размеры:

Хорей: **раз-два, раз-два, раз-два...**

Ямб: **раз-два, раз-два, раз-два...**¹⁶.

Zwróćmy uwagę na to, że w wierszu w sposób szczególnie odczuwalny jest rytm, który sprzyja wydłużaniu, wzmacnianiu i wyrazistemu artykułowaniu samogłoski w sylabie akcentowanej. O tym niestety często zapominają studenci rozpoczynający naukę języka rosyjskiego, stosując polskie proporcje między sylabami akcentowanymi i nieakcentowanymi. Właśnie ten atut, w postaci rytmu, skłania do pracy na materiale poetyckim przy nauce poprawnej wymowy języka rosyjskiego.

Przytoczmy kilka przykładów wersu złożonego z czterech wzorcowych jambów, w którym zaakcentowane zostały sylaby druga, czwarta, szósta i ósma:

Цветы, любовь, деревня, праздность, (- /)(- /)(- /)(- / -) [1/LVI/1]

Богат, хорош собою, Ленский (- /)(- /)(- /)(- / -) [2/XII/1]

Зимы ждала, ждала природа. (- /)(- /)(- /)(- / -) [5/I/3]

Шумит, клубит волной своею (- /)(- /)(- /)(- / -) [5/XI/6]

Powyższy schemat ukazuje idealny wers, nieczęsto jednak występujący w *Eugeniuszu Onieginie*. Struktura ta niejednokrotnie zostaje zachwiana przez stopy w formie spondeja czy też pirycheja.

Spondej jest stopą, w której sąsiadują ze sobą dwie sylaby akcentowane (ros. утяжеление). Określam go w sposób następujący (/ /). Spondej zazwyczaj jest pierwszą stopą wersu, chociaż w *Eugeniuszu Onieginie* spotykamy również przykłady spondeja, znajdujące się w środku wersu na przykład:

Морозна ночь, всё небо ясно (- /)(- /)(/ /)(- / -) [5/IX/1],

Вошёл... Ах, новость, да какая! (- /)(/ /)(- -)(- / -) [5/XVIII/5].

Pierwszy rozdział *Eugeniusza Oniegina* poeta rozpoczyna słowami: Мой дядя самых честных правил (/ /)(- /)(- /)(- / -), zawierającymi spondej w pierwszej stopie.

Przykładami występowania spondeja na początku wersu w analizowanym przez nas utworze niech posłużą przykłady wyłonione ze snu Tatiany:

Чу... снег хрустит... прохожий; дева (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/IX/9]

Лай, хохот, пеньё, свист и хлоп, (/ /)(- /)(- /)(- /) [5/VII/7]

¹⁶ *Сценическая речь...*, s. 134.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

Он знак подает: и все хлопочут; (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/XVIII/1]
Спор громче, громче; вдруг Евгений (/ /)(- /)(- /)(- / -) [5/XXI/1]

Stopa w formie spondeja, nie burząc struktury czterostopowego jambu, swoim podwójnym akcentem wydziela wers spośród pozostałych. Buduje nastrój napięcia, strachu, boju, czasami chaosu, czy też potęguje szybkość akcji i wzmacnia jej ekspresję. Biorąc zaś pod uwagę spondej jako materiał do pracy nad akcentem, należy uznać, że w tym przypadku student nie będzie miał żadnego problemu z jego określeniem, wiadomo przecież, że sylaba nieparzysta w wyrazie samodzielnym, a jest to wyraz składający się z jednej sylaby, musi zostać zaakcentowana.

Inną stopą, bardziej skomplikowaną pod względem określenia akcentu, którą znajdujemy w wersie czterostopowego jambu, jest pirychej. W tej stopie mamy do czynienia z tzw. akcentem zerowym (ros. облегченная стопа). Wtedy to w omawianym wersie zamiast czterech akcentowanych sylab występują trzy albo tylko dwie (potencjalnie mogą zaistnieć w wersie dwa, a nawet trzy pirycheje). Oto schemat stopy pozabawionej akcentu (- -). Powyższa struktura jambu zubożona przez utratę akcentu pozwoliła wprowadzić do wiersza sylabotonicznego wyrazy, w których skład wchodzi więcej niż dwie sylaby. Ten zabieg wzbogacił nie tylko zakres słownictwa, ale pozwolił również na wyeliminowanie monotonii z formy czterostopowego jambu. Kolejnym atutem użycia pirycheja w strofie onieginowskiej jest to, że kieruje on uwagę osoby czytającej na kluczowe, ważne słowa.

Oto przykłady pirychei przytoczone z szóstego rozdziału *Eugeniusza Oniegina*:

Хоть романтизма тут нима́ло (- -)(- /)(- /)(- / -) [6/XXIII/3]
Слуге велит пригото́виться (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXV/6]
Врага́м насле́дственны́м подо́бно, (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXVIII/6]
Гото́вят гибель хладнокровно... (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/XXXVIII/9]
Изобра́жает сме́рть, не му́ку. (- -)(- /)(- /)(- / -) [6/XXXI/3]
Ручья́ сосе́дственной доли́ны. (- /)(- /)(- -)(- / -) [6/LX/9]

W przytoczonych wersach student rzeczywiście może mieć problem z określeniem akcentu. Potencjalnie może wyróżnić niewłaściwą sylabę parzystą. Natomiast wiedza, jaką posiada o jambicznej strukturze wersu, nie pozwoli mu zaakcentować sylaby nieparzystej. Zagadkę: która z parzystych sylab w wyrazie fonetycznym złożonym z co najmniej trzech sylab jest akcentowana, pomoże rozwiązać młodemu filologowi słownik, wiadomości, które zdobył na ćwiczeniach z praktycznej nauki języka rosyjskiego, a także konsultacja z wykładowcą. Odpowiedź na

nurtujące pytanie student odnajdzie również, słuchając audiobooków dostępnych w internecie¹⁷.

Budowa czterostopowego jambu pozwoliła poecie na wkomponowanie w wers nawet dwóch pirychei. Świadczą o tym następujące przykłady:

Простонародной старины, (- -)(- /)(- -)(- /) [5/V/12]
 Недоумения полна, (- -)(- /)(- -)(- /) [5/IX/13]
 Остановилась она. (- -)(- /)(- -)(- /) [5/IX/14]
 В философической пустыне (- -)(- /)(- -)(- / -) [6/IV/6]
 С неизъяснимою красой (- -)(- /)(- -)(- /) [6/XX/7]

Określenie akcentu w przytoczonych fragmentach, nie powinno stanowić trudności nie do pokonania dla przyszłych filologów. Struktura czterostopowego jambu wprowadza jasność i daje wiele podpowiedzi jak określić akcent. Harmonia strofy onieginowskiej uczy pokory wobec rymu i rytmu, a jego forma bogata w piricheje i spondeje stanowi materiał, w którym zagadek akcentowych jest znacznie mniej niż w tekście napisanym prozą.

W *Eugeniuszu Onieginie* studenci napotkają również wyrazy, które zostały wpisane w strukturę czterostopowego jambu, w taki sposób, że z punktu widzenia dzisiejszej normy wymowy noszą błędny akcent. Jednak stabilność kompozycji jambu sugeruje podporządkowanie go omawianej formie wiersza. Analizując akcent w poezji Puszkina, Wiktor Winokur pisał:

[...] нередко поэтической вольностью Пушкина называют то или иное ударение в его стихах, отличающееся от современного, например в «Деревне»: «Дворовые толпы измученных рабов», тогда как такое ударение в существительных женского рода без переноса на основу во множественном числе является совершенно обычным в стихотворном языке пушкинской эпохи и более старых периодов. В современном русском языке также известны многочисленные случаи колебания ударения в этой категории слов, преимущественно в косвенных падежах. Мы, например, говорим то вода́м, то во́дам, то толпа́м, то то́лпам, то страна́м, то странáм; мы иногда говорим: сё́страми, жё́нами, ко́сами, но слезáми, волна́ми, доскáми (возможно также: во́лнами, до́сками, но такое ударение звучит менее литературно) и т.д. В живом языке пушкинского времени эти колебания были известны также и в именительном падеже множественного числа, а кроме того, значительно шире был самый круг слов этой категории, способных иметь ударение на флексии. Поэтому в стихотворном языке XVIII и XIX вв. мы теперь находим очень много случаев с непривычным для нас ударением отмеченного типа. Ср. другие примеры из Пушкина:

Онегин был готов со мною
 Увидеть чуждые страны.
 (Евгений Онегин, I, LI.)

¹⁷ Temat pracy z żywym słowem uwiecznionym przez artystów sceny i zapisanym na nośnikach elektronicznych zostanie rozwinięty w końcowej części artykułu.

ELEMENTARNE ĆWICZENIA Z WIERSZA...

Дробясь о мрачные скалы,
Шумят и пенятся валы.

(Обвал).

Не зная в страхе, что сулили
Им тайные судьбы...

(На выздоровление Лукулла)

Где бедные простых татар семьи.
(«Кто видел край...»)

Природы перед ним открыты красоты
(Безверие)

Парнаса блещут высоты.

(Напрасно ахнула Европа.)

и др. Ср. в косвенном падеже:

Опять пошла с сестрами

Сидеть за воротами.

(Жених)

И это не личная особенность языка Пушкина, а явление, широко известное в старой русской поэзии¹⁸.

Przytoczę zatem kilka przykładów z *Eugeniusza Oniegina*, w których widnieje błąd akcentowy:

Музыка уж греметь устала; [1/XXVIII/6]

До утра жизнь его готова. [1/XXXVI/6]

Да за смиренное кладбище, [8/XLVI/12]

Но вы, разрозненные томы [4/XXX/1]

Из библиотеки чертей, [4/XXX/2]

Чтоб эпиграфы разбирать [1/VI/4]

Подобный английскому сплину [1/XXXVIII/3]

Analizując tekst *Eugeniusza Oniegina* pod względem akcentowym, należy zwrócić szczególną uwagę na przytoczone powyżej przykłady. Przyszli filolodzy powinni świadomie przeczytać wymienione słowa w sposób zaproponowany przez Puszkina, biorąc pod uwagę tzw. akcent onieginowski¹⁹.

Czytając na głos *Eugeniusza Oniegina*, ćwiczymy nie tylko akcent. Wersy, głównie te, które zawierają pirycheje, stanowią znakomity materiał do pracy nad redukcją samogłosek, a w szczególności nad redukcją drugiego stopnia. W omawianym poemacie spotkamy również przykłady zupełnego zaniku samogłosek nieakcentowanych na przykład w słowach: берегах, молодой, преставаая, w których Puszkina pozbył się zbędnej litery — samogłoski burzącej formę czterostopowego jambu.

¹⁸ Г.О. Винокур, *Избранные работы по русскому языку*, Учпедгиз, Москва 1959, s. 189–190.

¹⁹ Zob. *ГРАМОТА.РУ СПРАВОЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОРТАЛ*, <http://forum.gramota.ru/forum/read.php?f=27&i=9470&t=9470> (23.03.2013).

W *Eugeniuszu Onieginie* znajdują się również fragmenty, które mogą posłużyć jako materiał do utrwalania wiedzy o wymowie spółgłosek twardych [ж], [ш], [ц], i redukcji drugiego stopnia na miejscu litery „e”, głównie w wygłosowej sylabie otwartej.

Онегин, я тогда моложе,
Я лучше, кажется, была,
И я любила вас; и что же?
Что в сердце вашем я нашла? [8/XLIII]

Kolejna strofa onieginowska [8/VIII] stanowi znakomity materiał do pracy nad miękką spółgłoską [л’], głównie w pozycji na końcu wyrazu i przed spółgłoskami twardymi:

Всё тот же ль он иль усмирился?
Иль корчит так же чудака?
Скажите, чем он возвратился?
Что нам представит он пока?
Чем ныне явится? Мельмотом,
Космополитом, патриотом,
Гарольдом, квакером, ханжой,
Иль маской щегольнёт иной,
Иль просто будет добрый мальый,
Как вы да я, как целый свет?
По крайней мере мой совет:
Отстать от моды обветшалай.
Довольно он морочил свет...
— Знаком он вам? — И да и нет.

Forma strofy onieginowskiej z jej układem wersów i rymów pomaga w nauce płynnego czytania — „czytania syntagmami”, jeśli można użyć takiego określenia. Stanowi ona również doskonały materiał do ćwiczeń i rozmów o akcencie logicznym, a także o właśnie wymienionych syntagmach. Na przykład Jurij Wasiljew²⁰ rekomenduje, by szczególną atencją obdarzyć słowa wieńczące wersy, bowiem według mistrza mowy rosyjskiej właśnie one niosą największą wartość znaczeniową²¹. To z kolei ma zasadniczy wpływ na intonację. Poemat puuszkowski stanowi

²⁰ Jurij Wasiljew — aktor, reżyser, pedagog teatralny, zasłużony działacz kultury Rosji, członek rzeczywisty Piotrowskiej Akademii Nauk, profesor Sankt Petersburgskiej Państwowej Akademii Sztuki Teatralnej. Autor ponad dwudziestu monografii o mowie scenicznej. Twórca unikananej metody doskonalenia głosu i mowy artysty dramatycznego, polegającej na sensorycznej aktywizacji głosowych, mownych i ruchowych funkcji organizmu. Profesor wyreżyserował wiele spektakli zainspirowanych twórczością Puszkina.

²¹ Słowa profesora Wasiljewa zapisane zostały przez autorkę szkicu w dniu 15 października 2012 r. podczas stażu „ProEdu — Wzmocnienie potencjału dydaktycznego UWM w Olsztynie”. Miejsce stażu: Katedra Mowy Scenicznej Sankt Petersburgskiej Państwowej Akademii Sztuki Teatralnej. Opiekun stażu: prof. Jurij Wasiljew.

zatem materię, na którym student może analizować wszystkie procesy związane z wymową rosyjską, wszystkie te, których nie sposób omówić w jednym szkicu.

Po zapoznaniu się z budową czterostopowego jambu i ze strukturą rymów strofy onieginowskiej studenci jako ćwiczenie dostają kilka zwrotek *Eugeniusza Oniegina*, w których najpierw zaznaczają akcenty (korzystają ze słownika, by przetłumaczyć wyrazy, których znaczenia nie rozumieją). Analizując tekst, posilkujemy się również wiedzą zawartą w komentarzach do *Eugeniusza Oniegina* autorstwa Jurija Łotmana²² i Władimira Nabokowa²³. Po sprawdzeniu tekstu pod kątem akcentu studenci określają spółgłoski miękkie, opracowują tekst, redukując samogłoski, znajdują w nim przykłady asymilacji spółgłosek itp. Każdy podkreśla w tekście te głoski, których artykulacja sprawia mu największą trudność. Jeśli w strofie znajdują się wyrazy skomplikowane pod względem wymowy, wykładowca zwraca na nie szczególną uwagę, tłumacząc zawłości i wyjaśniając, jak powinny one brzmieć. Następnie każda osoba czyta na głos jedną z analizowanych strof, starając się mówić wierszem jak najpłynniej, łącząc słowa w syntagmy. Oto przykładowa zwrotka [1/VII] opisująca Oniegina, nad którą pracowali studenci:

Высокой страсти не имея
Для звуков жизни не щадить,
Не мог он ямба от хорея,
Как мы ни бились, отличить.
Бранил Гомера, Феокрита;
Зато читал Адама Смита,
И был глубокий эконом,
То есть умел судить о том,
Как государство богатеет,
И чем живёт, и почему
Не нужно золота ему,
Когда простой продукт имеет.
Отец понять его не мог
И земли отдавал в залог.

Kiedy już forma strofy *Eugeniusza Oniegina* osiadł w długotrwałej pamięci studentów, a praca nad określeniem akcentu w strofie onieginowskiej nie będzie sprawiała przyszłym filologom trudności, przechodzimy do kolejnego etapu pracy, w którym zdobyta wiedza zostanie skonfrontowana z żywym słowem utrwalonym przez wybitnych twórców teatru rosyjskiego.

²² Zob. Ю.М. Лотман, *Роман А.С. Пушкина „Евгений Онегин”*. Комментарий, Просвещение, Ленинград 1983.

²³ Zob. В.В. Набоков, *Комментарий к роману А.С. Пушкина „Евгений Онегин”*, Искусство-СПб, Набоковский фонд, Санкт-Петербург 1998.

W internecie studenci znajdą setki zapisów i audiobooków, na których mistrzowie słowa — aktorzy czy też autorzy wierszy prezentują poezję i prozę rosyjską. Wśród nagrań uczniowie znajdą wiele interesujących interpretacji *Eugeniusza Oniegina*²⁴. Słuchanie, powtarzanie za lektorami stanowi kolejny, niezwykle ważny etap pracy filologa. Na szczególną uwagę zasługuje interpretacja²⁵ Innokientija Smoktunowskiego. Wybitny aktor, który szczycił się nienaganną dykcją, recytował strofy powoli, dokładnie i wyraziście. Wzorcowa wymowa mistrza pozwala studentom słuchającym jego nagrań na wnikliwą analizę słowa brzmiącego i na współpracę — powtarzanie tekstu po lektorze (najpierw jednego wersu, dalej dwóch, trzech itd.). Ciekawą aktorską propozycją, dla studentów bardziej zaawansowanych językowo, będzie audiospektakl *Eugeniusz Oniegin*²⁶, w którym w głównych rolach wystąpili wybitni artyści sceny rosyjskiej: Walentin Gaft, Konstantin Chabienski, Olga Budina.

Kolejnym zadaniem, które wykonują studenci, jest płynne, poprawne pod względem wymowy, przeczytanie dowolnie wybranych kilku strof. Przyszli filolodzy już samodzielnie opracowują tekst pod względem fonetycznym, korzystając z audiobooków, słuchając i powtarzając wersy za aktorami.

Pracując nad wierszem, warto wziąć pod uwagę słowa Konstantina Stanisławskiego. Ten wybitny pedagog teatralny w *Moim życiu w sztuce*, w podrozdziale *Wieczór puszkowski*, pisał:

Nie ma nic bardziej wstrętnego niż sztuczny, poetycko-słodki głos, przelewający się przy deklamacji utworów lirycznych, jak fale podczas ciszy na morzu. Ach, ci okropni koncertowi recytatorzy, tkliwie deklamujący wierszyki w rodzaju: „Gwiazdko, gwiazdko, czemu milczysz?!”[...]. Nie znoszę ich rąbanej dykcji, doprowadzonej do drażniącej ostrości i dokuczliwej dokładności²⁷.

Kontynuując swoje rozważania, Stanisławski podkreślił: „Istnieje inny sposób deklamowania poezji: prosty, silny i szlachetny”²⁸. Pracując nad interpretacją strofy onieginowskiej, dążymy do mówienia wier-

²⁴ Zob. m.in. strony internetowe, na których dostępne są audiobooki *Eugeniusza Oniegina*: <http://www.youtube.com/watch?v=ikv5kT8P82U>, <http://www.audiozvuk.com/classic/1532-pushkin-evgenij-onegin.html>, http://abook.life-super.com/index.php?p=/books/book_preview/132.html, <http://www.dowladsoft.ru/knigion-laun/3678-audiokniga-pushkin-evgenij-onegin.html>, <http://www.youtube.com/watch?v=wF-B15r4SYo> (23.03.2013).

²⁵ А.С. Пушкин, *Евгений Онегин. Роман в стихах*, читает Иннокентий Смоктуновский (1980–1982), <http://kobtv.narod.ru/audio/hudojestvo/smoktunovskiy-onegin.html> (23.03.2013).

²⁶ Zob.: А.С. Пушкин, *Евгений Онегин (аудиоспектакль)*, <http://www.liveinternet.ru/users/hairin/post133862500/> (23.03.2013).

²⁷ K. Stanisławski, *Pisma*, t. 1: *Moje życie w sztuce...*, s. 402.

²⁸ Tamże.

szem w sposób określony przez Stanisławskiego, próbujemy wniknąć w emocjonalno-myślową treść zawartą w formie wiersza. Czytając fragmenty *Eugeniusza Oniegina*, studenci starają się najpierw zobaczyć na tzw. wewnętrznym ekranie (ros. внутренний экран) sytuację opisaną przez poetę, a dopiero następnie „malują” słowem pejzaże, które wstają przed ich oczami. W ten sposób powstają tzw. wizje wewnętrzne²⁹ (ros. внутренние видения). Stanisławski w *Pracy aktora nad sobą* podkreślił:

Słuchać — w języku naszym oznacza widzieć to, o czym jest mowa, mówić zaś — oznacza kreślić obrazy wzrokowe.

Słowo dla artysty — to nie zwykły dźwięk, ale czynnik rodzący obrazy. Dlatego też przy kontaktowaniu się na scenie za pomocą wymiany słów mówcie raczej nie dla uszu, lecz dla oczu³⁰.

Studenci zafascynowani pięknem „romansu wierszem” często wybierają do recytacji fragmenty z *Eugeniusza Oniegina*. Każdego roku biorą udział w wewnątrzuczelnianych eliminacjach Konkursu Recytacji Poezji Rosyjskiej, którego inicjatorem i organizatorem eliminacji ogólnopolskich jest Zarząd Krajowy Stowarzyszenia Współpracy Polska-Wschód w Warszawie i Małopolski Oddział SWP-W w Krakowie. Z uczelnianej sceny brzmią strofy ze snu Tatiany czy też jej imienin albo dramatycznego pojedynku Oniegina z Leńskim itp. W interpretacji scenicznej studentów często możemy również usłyszeć listy i monologi Tatiany i Oniegina. Najlepsi z nich — laureaci konkursu uczelnianego reprezentują UWM w Olsztynie na eliminacjach ogólnopolskich w Krakowie. I tam często brzmi w ich wykonaniu poezja Puszkina.

Poszukując korzyści, jakie przynosi praca nad czterostopowym jambem, znajduję, że wiadomości o strukturze rytmu i rymu strofy puszkowskiej ułatwią studentom nie tylko lekturę *Eugeniusza Oniegina*. Znajomość budowy czterostopowego jambu pomoże im również w przeczytaniu w oryginale *Rusłana i Ludmiły*, *Jeździec miedzianego*, *Fontanny Bachczysaraju*, *Grafa Nulina* i wielu innych utworów Puszkina napisanych jambem. Ćwiczenia, dla których jako materiał posłużył tekst omawianego poematu, doskonałą nie tylko wymowę, podnoszą również świadomość fonetyczną studentów i uczą kultury żywego słowa.

Podsumowując rozważania o strofie onieginowskiej w pracy nad kulturą słowa rosyjskiego, pozwolę sobie na konkluzję — przyszli filolodzy rusycyści, zaczytani w *Eugeniuszu Onieginie*, bogatsi od tytułowego bo-

²⁹ Wizje wewnętrzne — termin wprowadzony do słownika teatru przez Stanisławskiego. Zob.: K. Stanisławski, *Praca aktora nad sobą*, w: tegoż: *Pisma*, t. 2, PIW, Warszawa 1954. s. 81.

³⁰ K. Stanisławski: *Praca aktora nad sobą...*, s. 91.

hatera w wiedzę o budowie strofy oneginowskiej, z pewnością odróżnią jamb od choreja.

Audiobooki

Пушкин А.С.: *Евгений Онегин*.

<http://www.audiozvuk.com/classic/1532-pushkin-evgenij-onegin.html>

http://abook.life-super.com/index.php?p=/books/book_preview/132.html

<http://www.dowladssoft.ru/knigionlaun/3678-audiokniga-pushkin-evgenij-onegin.html>

<http://www.liveinternet.ru/users/hairin/post133862500/>

<http://kobtv.narod.ru/audio/hudojestvo/smoktunovskiy-onegin.html>

<http://www.youtube.com/watch?v=ikv5kT8P82U>

Магдалена Заорска

Элементарные упражнения со стихом — онегинская строфа

Резюме

Автор статьи приближает читателю процесс работы над онегинской строфой. Студенты русской филологии Варминско-Мазурского университета в Ольштыне анализируя рифму и ритм поэмы Пушкина, учатся правильному произношению на материале четырёхстопного ямба. Важную роль в вышеупомянутом процессе учёбы играет работа студента с живым словом, записанным актёрами в форме аудиокниг и радиоспектаклей.

Magdalena Zaorska

Elementary practice based on poetry reading. Onegin stanza

Summary

In the article the work process on the basis of so-called 'Onegin stanza' written by Aleksandr Pushkin in verses of jambic tetrameter has been revealed. The author shares knowledge with the reader and shows the way in which first-year students of Russian philology learn the correct pronunciation analyzing rhymes and rhythm of the poem *Eugene Onegin*. Student's contact with the living word recorded by the actors on the electronic devices — audiobooks plays an important role in the process of learning to read based on the mentioned novel in verse.

МАРВАН ХАМИТОВА
Алматы, Казахстан

НАСЛЕДИЕ КОНСТАНТИНА ДЕ ЛАЗАРИ

Республика Казахстан — одна из крупнейших территорий в Центральной Азии. На протяжении многих веков через этот огромный континент прошли маршруты путешественников, миссионеров, дипломатов, ученых, многочисленные караваны купцов и армии завоевателей, оставившие историко-этнографические зарисовки и фундаментальные труды по различным отраслям знаний, путевые впечатления и заметки, сохранившиеся в рукописях и опубликованные на протяжении нескольких столетий. Эти материалы составляют ныне богатейший материал источниковедческого характера.

В трудах академика Алькея Х. Маргулана сообщается, что «наиболее ранним источником, в котором освещен быт казахов XV–XVI веков, является труд известного бухарского историка Фазлаллаха Рузбихана»¹. В нем имеются сведения о жилище казахов, убранстве коня, ювелирных изделиях и др.

Этнографическое описание казахов можно найти в трудах исследователей XVIII–XIX вв. Как известно, большое значение для изучения Казахстана имело созданное в 1845 году Русское географическое общество, обратившее значительное внимание на изучение быта и культуры народов России. О казахах писали Петр И. Лерх, Петр Е. Маковецкий, Павел И. Якоби, Бернгард Э. Петри, Адольф Янушкеевич, Семен Б. Броневский и многие другие.

В Государственном историческом музее в Москве хранятся альбомы художников Емельяна Корнеева и Александра Орловского из рисунков, выполненных в 1807–1821 годах. С бытом казахов знакомят рисунки ориенталиста Генриха Клапрота, Кристиана Г. Гейслера, Андрея Е. Мартынова и др.

¹ А.Х. Маргулан, *Казахское народное прикладное искусство*, т. 1, Онер, Алматы 1986, с. 256.

С 1847 по 1854 год путешествовал по Казахстану и Сибири английский художник Томас Аткинсон. Яркая характеристика быта казахов изложена в XV–XVIII главах его капитального труда *Oriental and Western Siberia*².

Десять лет (1847–1857) находился в Казахстане в ссылке великий украинский поэт и художник Тарас Г. Шевченко. На Мангышлаке Шевченко работал вместе с польским писателем и художником Брониславом Залеским. В 1850–1853 гг. они участвовали в экспедиции в Каратау (Казахстан) и на Устюрт и сделали в пути много зарисовок памятников архитектуры, которые содержат богатый материал для изучения казахского народного искусства. Позже Залеский составил из них альбом *La vie des steppes kirghizes*, который был издан на французском языке³.

В Букеевской орде работал художник Анри Руссо, художник Эрмитажа Петр Ф. Борель и др.⁴.

Источниковедческий характер имеют и фотоработы польского фотографа Константина де Лазари.

В статье *Об источниках изучения казахской национальной одежды* казахстанский этнограф Рукия Ходжаева пишет:

В музее антропологии и этнографии Академии наук СССР (МАЭ, Ленинград) коллекций казахской одежды меньше. Наиболее значительная из них была собрана в 1898 году Лепсинским уездным начальником Константина де Лазари в Семиречье (12 предметов — головные уборы, пояса, отдельные предметы костюма).

Из обширного фотоматериала самыми значительными и интересными следует считать коллекции фотографий, отражающие одежду казахов Семипалатинской области и Семиречья, полученные от художника Самуила М. Дудина (начало XX века). Фотографии казахской одежды содержатся в фотоколлекциях де Лазари (1898 год) — по Семиречью [...]⁵.

Известный журналист Торегали Ташенов в статье о фотоистории Казахстана в газете «Айкын» также пишет о фотографиях Константина Николаевича де Лазари⁶.

² T.W. Atkinson: *Oriental and Western Siberia: A Narrative of Seven Years' Explorations and Adventures in Siberia, Mongolia the Kirghis Steppes, Chinese Tartary, and Part of Central Asia*, Hurst and Blacket, London 1858.

³ *La vie des steppes kirghizes: descriptions, récits & contes*. Texte et illustrations à l'eau-forte par Bronislas Zaleski, J.-B. Vasseur, Paris 1865.

⁴ См. А.Х. Маргулан: *Казахское народное прикладное искусство...*

⁵ И.В. Захарова, Р.Д. Ходжаева: *Казахская национальная одежда (XIX — нач. XX в.)*. Наука, Алма-Ата 1964, с. 9.

⁶ Т. Ташенов: *Фотошежіре. Ұлы даланың рухы гасырлар қойнауынан сыр шертеді*. „Айкын” 25 августа 2011 [*Фотоистория. Дух Великой Степи через века*].

НАСЛЕДИЕ КОНСТАНТИНА ДЕ ЛАЗАРИ

В 2013 году в Алматы была издана книга *Казахи. История и культура*, где приводятся основные сведения по истории и культуре казахского народа, описываются этнографические особенности, традиционные обычаи и обряды. Каждая тема и сюжет книги сопровождаются уникальными и старинными иллюстрациями, редкими архивными фотографиями. Представленные в этой книге несколько фотографий, такие как *Казахская невеста* (с. 506), *Свадебный убор казахской невесты* (с. 511), *Совет аксакалов* (с. 518) — это работы польского фотографа Константина де Лазари⁷.

В последние годы в Казахстане также были организованы различные выставки, где были представлены фотодокументы Константина де Лазари. Как, например, в 2010 году в Музее Первого Президента РК прошла выставка *Степи Великой отражение...*, в рамках международного проекта *Диалог посредством культуры*, организованная совместно с Посольством Республики Польша в Республике Казахстан.

Надо отметить, что музей Первого Президента РК проводит огромную работу в области сохранения культурного наследия различных этносов, населяющих многонациональный Казахстан и, конечно же, поляков.

А на этой выставке *Степи Великой отражение...*, были также представлены коллекции фотографий Константина де Лазари и произведений графики польского художника Бронислава Залеского по этнографии и материальной культуре казахов конца XIX века. В работах польских авторов наиболее полно отражены быт и традиционная культура казахского народа, а также видение Великой Степи глазами европейских исследователей.

30 октября 2011 г. в Восточно-Казахстанском областном архитектурно-этнографическом и природно-ландшафтном музее-заповеднике была организована выставка *Казахстан. Вчера и сегодня*. Вместе с восточно-казахстанцами одним из первых посетителей выставки стал Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Польша в Казахстане и Кыргызстане Яцек Ключковски.

На выставке были представлены 29 фоторабот, выполненные вышеупомянутым известным польским исследователем и фотографом конца XIX — начала XX века Константином де Лазари (Константином Николаевичем де Лазари) (1869–1930 гг.). Фотографии созданы на территории Семиреченской области и зоны, пограничной с Китаем. Часть фотоснимков также была найдена в альбоме

⁷ *Казахи. История и культура*. Гл. рук. проекта А.Ш. Бимендиев. Научный редактор К.З. Ускенбай, АО АБДИ Компани, Алматы 2013, 656 с. карты, илл.

*Традиционная казахская культура в собраниях Кунсткамеры*⁸. На всех фотоработах запечатлены моменты ежедневной жизни казахов. Эти снимки являются достоверным документальным источником по этногенезу, обычаям и традициям казахского народа конца XIX века, введенным в оборот в рамках культурных проектов, реализованных Посольством Республики Польша в Астане в связи с президентством Польши в Евросоюзе.

Рис. 1: Одна из фотографий Константина де Лазари

«Человек, побывавший на выставке, словно оказывается в том времени, что на снимках. [...] он видит юрту на джайлау, женщину в свадебном головном уборе 'саукеле' [...], вот старый Лепсинский храм и так далее. Конечно, все фотографии черно-белые». Однако все посетители «отметили высокое качество работ, несмотря на то, что сделаны они более ста лет назад» — писала Наталья Малюкевич в статье *Дорогой подарок из Польши*⁹.

Особое место занимает, конечно, портрет де Лазари в казахской национальной одежде, на фоне вышитого шелком настенного ковра — тускииз. На нем казахский национальный весенний-осенний мужской головной убор, оттороченный дорогим мехом — шапка-

⁸ А.С. Ескедирулы: *Традиционная казахская культура в собраниях Кунсткамеры*, Институт культурной политики и искусствознания—Министерства культуры и информации Республики Казахстан, Алматы 2008.

⁹ http://etnografiavko.kz/etno8_files/vustavki3.html (26.08.2014).

Рис. 2. Константин де Лазари в Казахстане, 1889 г.

борык. Борык — древнейшее слово, происходит от слова «боры» — волк. Волк, как известно, древний тотем тюркских племен. Также он одет в шапан — основной и древнейший вид верхней одежды. И опоясан кісе-белбеу — пояс кісе — обязательный атрибут национальной верхней одежды как шапан, тон (шуба), шекпен и т.п., которые не имеют в большинстве случаев пуговиц. Пояс кісе — кожаный пояс со всевозможными подвесками для ножей, огнива, пуль, пороха и других предметов, которые покрывались бляшками в виде узорных серебряных пластинок, вставками из камней.

Фотографии Константина де Лазари, представленные на выставке, были переданы в дар музею-заповеднику Восточно-Казахстанской области потомком фотографа — профессором Анджеем де Лазари.

Анджей де Лазари — польский русист, историк философии и общественных идей, эссеист, переводчик, профессор, преподаватель Лодзинского университета (Польша) и университета им. Николая Коперника в Торуня. Автор многочисленных публикаций по истории России и ее культуры и польско-русских отношений¹⁰.

¹⁰ Больше информации о проф. де Лазари см. https://ru.wikipedia.org/wiki/Де_Лазари,_Анджей (26.08.2014). См. тоже <file:///C:/Users/Public/Documents/Моје%20dokumenty/Pobieranie/Lazari%20Andrzej%20de_prof.pdf> (26.08.2014).

Как рассказывает профессор Анджей де Лазари, сейчас фотоаппаратура и несколько тысяч фотографий его дедушки Константина де Лазари находятся в Музее кинематографии в польском городе Лодзь. Бережно сохраненное фотонаследие польского исследователя уже в наши дни не раз выставлялось в Варшаве, Кракове, Лодзи.

Нужно подчеркнуть, что на выставке в Восточно-Казахстанском областном архитектурно-этнографическом и природно-ландшафтном музее-заповеднике историческую ценность представленных фоторабот дополняли уникальные предметы казахской этнографии XIX–XX веков из музейной коллекции.

Константы (Константин Николаевич) де Лазари, выходец из старинного итальянского рода. Учился в кадетском корпусе в Полоцке, затем в мужской гимназии в Радоме (Польша) и в Елизаветградском кавалерийском училище. В 1889–1892 годы служил в Малороссийском 40-ом драгунском полку. В 1892 вышел в отставку и стал чиновником — на рубеже тех веков служил начальником Лепсинского уезда Семиреченской области Российской империи. В те годы он увлёкся фотографией.

Во время 1-й Всероссийской переписи населения он по собственному почину собрал три коллекции фотоматериалов по культуре и быту казахов и других народов Лепсинского уезда Семиреченской области и Кокчетавского уезда Акмолинской области и год спустя переслал эти коллекции в Музей антропологии и этнографии имени Петра Великого¹¹.

Казахскому народу принадлежит удивительно богатая по внутреннему многообразию и средствам выразительности национальная культура, уходящая корнями в глубину веков. В своих работах выше названные польские авторы старались как можно подробнее и реалистичнее описать культуру и быт казахов. Научная ценность этих фотографий очень велика — это настоящая сокровищница уникальных непосредственных этнографических подробностей в элементах костюмов, в бытовых деталях.

Константин де Лазари зафиксировал эпоху, когда происходило переселение в казахстанскую степь целых народов с их уникальной, самобытной культурой. Есть просто уникальные фотографии, такие как *Девушка в саукеле*, *Встреча невесты*. Любопытны фотопортреты степняков на коровах, бытовые общие планы, фотопейзажи, фотографии жилищ переселенцев и коренных жителей степи той поры.

¹¹ См. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Де_Лазари,_Константин_Николаевич_\(фотограф\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Де_Лазари,_Константин_Николаевич_(фотограф)) (24.08.2014).

НАСЛЕДИЕ КОНСТАНТИНА ДЕ ЛАЗАРИ

Степь подарила польскому исследователю яркие впечатления, запечатлев которые, он, в свою очередь, подарил нам, казахстанцам, уникальные артефакты нашей истории, помог своим землякам лучше понять Казахстан.

Marwan Chamitowa
Dziedzictwo Konstantina de Lazari
Streszczenie

Artykuł przedstawia znaczenie źródłowych prac etnograficznych polskich artystów i fotografików, którzy podróżowali po Kazachstanie w wieku XIX i XX. Szczególną uwagę autorka poświęca pracom Konstantina de Lazarego.

Marwan Khamitova
Heritage of Konstantin de Lazari
Summary

The article reports about the meaning of source and ethnographic works of Polish artists and photographers who visited Kazakhstan in the XIX–XXth centuries, the photos of Constantine de Lazari in particular.

Mark Lawrence Schrad,
Imperium wódki. Alkohol, władza i polityka w Rosji carskiej,
przeł. Aleksandra Czwojdrak,
Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 326.

Kiedy na zajęciach z mentalności rosyjskiej proszę moich studentów, by wymienili kilka pojęć czy kategorii, które kojarzą im się z „rosyjską duszą”, niemal chóralnie na pierwszym miejscu wymieniają wódkę. Moje drugie pytanie wydaje się rusycystycznej braci studenckiej równie oczywiste. Zapytani zatem, dlaczego postrzegają Rosję przede wszystkim jako kraj pijany, bez wahania stwierdzają: „Oni mają to we krwi”. Nie komentując na razie usłyszanych prawd, zadaję im pytanie numer trzy: „Skąd czerpicie Państwo wiedzę na temat Rosji i Rosjan?” Słyszę to, czego należało się spodziewać: głównie media, następnie rodzice lub dziadkowie, koledzy itp. Trzeba jednakże w tym miejscu oddać sprawiedliwość młodym znawcom spraw rosyjskich, bowiem zdarzają się pośród nich bardziej wyedukowani, którzy w odpowiedzi na ostatnie pytanie przywołują autorytet Wieniczki Jerofiejewa. Niestety, bardzo często okazuje się, że autor *Moskwy–Pietuszek* został przez nich zapamiętany jedynie jako niedościgniony pomysłodawca przepisów na koktajle. Receptury koktajli w rodzaju „Balsamu Kanaańskiego” bądź „Łez komsomołki” wyparły z młodej pamięci znacznie ważniejszy dla zrozumienia tajemnic „duszy rosyjskiej” fragment utworu. A przecież więcej w nim prawdy niż w niejednej uczzonej rozprawie: „Pili na umór! Najlepsi ludzie Rosji! A dlaczego pili? A z rozpaczy! Bo byli porządni!”

Tę część zajęć z mentalności rosyjskiej można by podsumować innym cytatem z Jerofiejewa: „W Rosji nikt dlaczegoś nie zna przyczyny śmierci Puszkina, natomiast sekret oczyszczania polityki znają wszyscy”.

Wraz z pojawieniem się na polskim rynku wydawniczym książki Marka Schrada *Imperium wódki. Alkohol, władza i polityka w Rosji carskiej* wykładowca akademicki nauczający o mentalności rosyjskiej (także o kulturze czy historii) będzie miał znacznie ułatwione zadanie. Książka Schrada nie jest ani pierwszą historią wódki, ani zapewne ostatnią. Rosjanie pisali dzieje alkoholu już od czasów Iwana Pryżowa (*История кабаков в России*, 1868). Temat niezmiennie przyciąga też uwagę współczesnych autorów zachodnich, spośród których warto wymienić kilku: Vlad Treml (*Alcohol in the USSR*, 1982), David Christian (*Living Water*, 1990), Stephen White (*Russia Goes Dry*, 1996), Patricia Herlih (*Alcoholic Empire*, 2002) czy Kate Transchel (*Under the Influence*, 2006). Trud zmierzania się z tematem podjął również niestrudzony analityk „duszy rosyjskiej” Wiktor Jerofiejew w eseju *Rozszczepienie wódki* (2006). Tekst ten wszedł do zbioru zatytułowanego — jakże wymownie — *Rosyjska Apokalipsa*. O miejscu wódki w kulturze i historii rosyjskiej pisarz powiedział m.in.: „Wódka stała się silniejsza od prawosławia, samodzierżawia i komunizmu. Znalazła się w centrum historii rosyjskiej. Opanowała wolę i sumienie

znacznej części mieszkańców Rosji. Jeśli podsumujemy czas, który Rosjanie poświęcili wódce, okaże się, z jak wielkim uzależnieniem mamy do czynienia. Gdyby zebrać do kupy wszystkie te wódczane porywy duszy rosyjskiej, wyrażone w postępach, fantazjach, zwariowanych snach, tygodniowych opilstwach, rodzinnych tragediach, samochodowych kraksach, zabójstwach i samobójstwach po spożyciu alkoholu, nieszczęśliwych wypadkach (zakrzuszenie się własnymi wymiocinami, zamrożenie po pijanemu, wypadnięcie z okna — to ulubione zajęcia ludności), w białych myszkach, delirium, zawałach, apopleksjach, popijackim wstydzie i strachu, wówczas stanie się jasne, że pod osłoną rosyjskiego państwa istnieje zupełnie inny, tajemny wymiar pijanej historii. Pijana historia naszego narodu do tej pory nie została spisana, i sens wódczanej teologii nie jest jeszcze rozpoznany”.

Tę wspomnianą przez Jerofiejewa lukę w „pijanej historii” Rosji wypełnia, choć nie roszcząc sobie pretensji do wyczerpania tematu, Mark Schrad. Autor stawia tezę, że alkoholizm w Rosji nie jest uwarunkowany genetycznie, lecz wynika z autokratycznego systemu politycznego, który przez wieki używał wódki jako narzędzia kierowania państwem. Posługując się trudno dostępnymi dokumentami archiwalnymi i przytaczając ciekawe anegdoty, Schrad pokazuje, jak wódka od stuleci była wykorzystywana w polityce. Trunek ten miał nie tylko poprawiać samopoczucie, ale przede wszystkim ułatwiać kontrolowanie społeczeństwa oraz manipulowanie nim. Zapewniał też niemałe wpływy do państwowej kasy. *Imperium wódki* na nowo opowiada historię państwa rosyjskiego, gdzie kolejne autokratyczne reżimy używają alkoholu do odurzania dworzan, pacyfikowania mas i podsycania swoich imperialnych ambicji. Wielowiekowy romans władzy z wódką po dziś dzień skutkuje tragicznymi następstwami dla rosyjskiego społeczeństwa.

Broniąc się przed ewentualnymi zarzutami o powielanie fałszywych wyobrażeń o Rosji, autor wyjaśnia cel swojej analizy: „nie mam zamiaru ani dowartościować alkoholu, ani też złośliwie wyśmiewać się z rosyjskiego pijaństwa. Książka nie ma na celu przyganiać wschodniemu stylowi życia ani też wyrażać antyrosyjskich hysterii, lecz wskazać, w jak zróżnicowany sposób alkohol wpływa na zjawiska polityczne w historii Rosji i je katalizuje” (s. 17). Deklarację tę wzmacniają wzmianki o tym, że powiązania polityki z alkoholem nie są wyłączną własnością tradycji rosyjskiej, przeciwnie — wszystkie państwa (zarówno demokracje, jak i dyktatury) „czerpią swoje zasoby od społeczeństwa, a większość z nich wykorzystywała w tym celu alkohol” (s. 15). Mark Schrad nie oszczędza też swej ojczyzny — Stanów Zjednoczonych i przypomina niechlubny incydent jej historii: „jeszcze w XIX wieku spirytusy destylowane odegrały istotną rolę w ‘proletaryzacji’ kolonialnej Afryki oraz w ujarzmianiu niewolników w Stanach Zjednoczonych przed wojną secesyjną” (s. 15). Utworzenie nowożytnego państwa amerykańskiego, kontynuuje swój wywód autor, opierało się na podatkach i cłach na artykuły spirytusowe. W istocie zaraz po przyjęciu Karty Praw pierwszą sprawą, jaką zajęli się ojcowie założyciele, było uzyskiwanie dochodów z alkoholu (s. 40). Jednakże tym, co wyróżnia rosyjską politykę dotyczącą wódki, jest długa tradycja autokratycznych rządów. Powołując się na badania Jamesa Scotta, autor *Imperium wódki* zauważa: „W kulturze europejskiej piwiarnia, pub, karczma, gospoda, kabaret, piwnica piwna, knajpa były postrzegane przez władze świeckie i Kościół jako miejsca wywrotowe.

Tam spotykały się nieoficjalnie niższe klasy po robocie w atmosferze swobody, której sprzyjał alkohol” (s. 40). Nawet rewolucja amerykańska narodziła się w mrocznych tawernach trzynastu angielskich kolonii, z dala od wścibskiego wzroku brytyjskich władz. Tymczasem w autokratycznej Rosji cały handel alkoholem był kontrolowany przez państwo, poczynając od produkcji, aż po sprzedaż w carskiej karczmie, gdzie „nawet karczmarz całował prawosławny krzyż, przysięgając wierność carowi” (s. 40). Nie bez przyczyny o rosyjskich karczmarzach mówiono *całowalniki* – „całowacze”. Według przepisów z roku 1659 karczmarz nie mógł nawet odmówić sprzedaży notorycznemu pijakowi, aby nie zmniejszyć strumienia dochodów. Ponieważ ta nader lukratywna posiadłość polegała na dostarczaniu jak największych sum pieniędzy władzom regionalnym i ministerstwu rządu, całe zarządzanie karczmą sprowadzało się do rozmyślnego nakłaniania do picia mocniejszej destylowanej wódki zamiast tradycyjnych fermentowanych piw i miodów, ponieważ zyski z tego były znacznie większe (s. 119–120). W konsekwencji lukratywne dochody z alkoholu były przelewane na konto państwa, nie zaś przedsiębiorców, a Rosjanie byli pozbawieni także tej przestrzeni życia towarzyskiego i potencjalnego buntu przeciwko panującemu porządkowi. Wprawdzie sztuka kierowania państwem w różnych krajach przyjmuje podobny charakter, to jednak w Rosji jej osobliwe przejawy w postaci pijanej polityki są rozliczne i obejmują nie tylko tworzenie dochodu państwowego, ale zwalczanie niepokornych oraz umacnianie autokracji.

Książka Schrada jest czymś więcej niż tylko polityczną historią wódki. Autor bada też tajemnicze dzieje pochodzenia trunku oraz jego nierozzerwalne więzy z inną powszechną rosyjską bolączką – korupcją. Ponieważ wódka stała się narzędziem dominacji państwa, autor pokazuje, jak sprawa alkoholi destylowanych stawała się wspólnym punktem odniesienia dla zorganizowanego oporu – od umiarkowanych chłopów poprzez rewolucjonistów aż po wybitnych rosyjskich pisarzy XIX wieku. Niebagatelną rolę alkoholu dostrzega autor także w porażkach wielu niesławnych wojen Rosji („żenujące notoryczne pijaństwo najwyraźniej przyczyniło się do kompromitującej klęski na Krymie w roku 1855”), ale też nie wyklucza pozytywnej roli napoju w wojennych triumfach (rozdział *Wódka pobiła Napoleona?*). Schrad rozpatruje wódkę także jako katalizator w długiej historii rosyjskich zamachów stanu, poczynając od obalenia przez Katarzynę II jej męża Piotra III w 1762 roku: „W zasadzie każdy zamach stanu w długich dziejach Rosji odbywał się w stanie alkoholowego upojenia, trunek był też często wykorzystywany z rozmysłem dla pozyskania wojska. Praktyka ta była szczególnie ewidentna, gdy do władzy próbowały dojść kobiety. Aby przewyciężyć problem braku legitymacji wskutek nieprzynależenia do męskiej linii sukcesyjnej, wszystkie władczynie Rosji, od regentki Zofii przez Elżbietę aż po obydwie Katarzyny, sięgały po wódkę w celu zyskania dla siebie poparcia” (s. 90).

W wieku XX wódczana polityka, a zwłaszcza niefortunna próba ustanowienia drastycznych przepisów antyalkoholowych, przyspieszyła upadek zarówno potężnego Imperium Rosyjskiego, jak i jego sowieckiego następcy. Dziedzictwo rosyjskiej autokratycznej polityki alkoholowej w połączeniu z kryzysem gospodarczym okresu postkomunistycznych przemian lat 90. doprowadziło do

demodernizacji Rosji na ogromną skalę i do katastrofy demograficznej. Kiedy Władimir Putin pojawił się na scenie politycznej, w wystąpieniu przed Dumą wymienił zagrożenia zdrowotne i demograficzne Rosji jako jedno z najbardziej palących zadań politycznych swej administracji: „Nie trzeba wojen ani kataklizmów, by papierosy, alkohol i narkomania odbierały corocznie życie 500 tysiącom naszych rodaków. To przerażające dane”. Podczas kolejnych kadencji Putin niezmiennie ubolewał nad strasznym zniwem wódki. Niestety, wydarzenia ostatniego roku pokazują, że prezydent Federacji Rosyjskiej jakby coraz mniej troszczy się o zdrowie swych rodaków, coraz bardziej natomiast zajmują go starania o powiększanie potencjału militarnego Imperium.

Na odrębną uwagę zasługują dociekania Schrada dotyczące tajemniczej genezy wódki, tym bardziej że pojawia się w nich arcyciekawy wątek sowiecko-polskiej wojny o wódkę. W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o pochodzenie tego trunku, badacz udał się do Muzeum Historii Wódki w Izmajłowskim Parku Kultury w północno-wschodniej Moskwie. W muzeum przechowywana jest „biblia dziejów rosyjskiej wódki” – *История водки* autorstwa Wiliama Wasiljewicza Pochlebkina (1923–2000). W przedmowie do swego dzieła zany historyk kulinariów powiadał, że w roku 1978 komunistyczne władze Polski wystąpiły przeciwko ZSRR na drogę sądową, domagając się wyłączności praw do słowa „wódka” i twierdząc, że narodziło się ono w Polsce, a nie w Rosji. Z racji braku archiwalnych świadectw po obu stronach, zaniepokojone władze sowieckie zwróciły się do Pochlebkina, jedyne go człowieka zdolnego dowieść legalnych roszczeń Związku Sowieckiego przed międzynarodowym trybunałem, a zatem obronić dumę narodową Rosji. Wysilek Pochlebkina zaowocował sukcesem: w roku 1982 trybunał przesądził spór na korzyść ZSRR, wywodząc, jakoby Polacy zaczęli robić wódkę kilka dekad po Rosjanach. W ciągu ostatnich dwudziestu lat dziesiątki popularnych książek i setki artykułów w różnych językach świata, powoływały się na ustalenia niekwestionowanego autorytetu w dziedzinie historii wódki. Aż do roku 1994, kiedy na łamach sztandarowego periodyku naukowego „Slavic Review” pojawiła się druzgocąca recenzja historyka alkoholu Davida Christiana: „jeśli czytacie tę książkę, trzymajcie pod ręką butelkę mocnego alkoholu, aby zagłuszyć co bardziej skłonne do refleksji części waszego mózgu”. Christian wylicza rozliczne błędy rzeczowe i bałamutne wnioski Pochlebkina, a Schrad uzupełnia tę listę o kolejne. Tym sposobem legenda i autorytet wybitnego Rosjanina stały pod dużym znakiem zapytania. Za największą mistyfikację uznał Schrad wspomnianą sowiecko-polską wojnę o wódkę. Najnowsze badania (także rosyjskie, np. Б. Родионов, *Большой обман: правда и ложь о русской водке*, Москва 2011) jednoznacznie wykazały, że Polacy nigdy nie pozywali ZSRR przed żaden trybunał międzynarodowy w sprawie pochodzenia wódki. W związku z tym nikt nie zlecał Pochlebkinowi takiego zadania.

26 marca 2000 roku Wiliam Wasiljewicz Pochlebkin nieoczekiwanie zniknął. Zwłoki bestialsko zamordowanego historyka odnalazł jego wydawca Borys Pasternak (wnuk słynnego dziadka). Śledztwo wykazało, że obfita kolekcja rzadkich rękopisów nie została naruszona, natomiast w żyłach denata wykryto niemal litr wódki. To bardzo zastanawiający fakt, bowiem powszechnie było

wiadomo, że ekspert w dziedzinie tego napoju nigdy nie pił alkoholu. Brutalne zabójstwo Pochlebkina wciąż pozostaje zagadką. Im bardziej tragiczne stawały się jego losy, tym bardziej też rozrastała się legenda. W roku 2005 Rosjanie mogli obejrzeć na kanale 1 telewizji *Rossija* film dokumentalny o słynnym gastronomiku. I choć dokument nie rozwiał wielu spekulacji, jedna niezaprzeczalna prawda została w nim jasno wyartykułowana: „Pochlebkin zasłużył sobie na miejsce w rosyjskiej historii, gdyż zaoszczędził Rosji miliony dolarów, może nawet dziesiątki milionów dolarów”.

Miłośników literatury rosyjskiej „złotej ery” z pewnością zainteresuje w książce Schrada rozdział *Pióro, miecz i butelka* (s. 171–194). Słynne, choć pod wieloma względami tak odmienne dzieła jak Czernyszewskiego *Co robić?*, Dostojewskiego *Zbrodnia i kara*, Tolstoja *Dlaczego ludzie się oghupiają?*, *Cóż więc mamy robić?* i Turgieniewa *Nowizna* łączy jedna istotna myśl – uwypuklenie problemu pijaństwa w Rosji. O powieści Czernyszewskiego amerykański autor mówi: „cała tonie w wódce”. Odnośnie do *Zbrodni i kary* przypomina, że w pierwotnym zamysle pisarz nadał swemu dziełu tytuł *Pijacy*. Tolstoj podziwiał *Zbrodnię i karę* nie tyle jako thriller psychologiczny, ile jako przypowieść o trzeźwości. Wprawdzie szczerze nie lubił Czernyszewskiego, to jednak w traktacie politycznym o znajomo brzmiącym tytule *Cóż więc mamy czynić?* potępiał carską autokrację za zniewalanie narodu rosyjskiego pijaństwem i korupcją. Także narodnicy Turgieniewa, zdaniem Schrada, uważają alkohol za „główną bolączkę starego porządku”.

Klasyków rosyjskich można zatem czytać także przez „wódczane okulary”.

Czas już odłożyć na bok wysłużone frazesy o rosyjskim alkoholizmie, i pora zająć się jego przyczynami. *Imperium wódki* Marka Schrada pozwala to zadanie wypełnić. Po lekturze czytelnik zrozumie, że nadużywanie alkoholu nie tkwi w kodzie genetycznym Rosjan, są oni bowiem ofiarami systemu, który od wieków kultywuje pijaństwo w społeczeństwie i w zatrważającym stopniu na nim zarabia. Jedynie zdemaskowanie dziedzictwa rosyjskiej autokratycznej polityki spod znaku wódki pozwala dostrzec głównych winowajców rozlicznych problemów społecznych, politycznych i gospodarczych Rosji. Książka obnaża dynamikę pijanej polityki i konfliktów między państwem a społeczeństwem.

Bożena Żejmo

S P R A W O Z D A N I E

SPRAWOZDANIE
z ogólnopolskiej konferencji naukowej
*Języki specjalistyczne w badaniach i praktyce:
doświadczenia, horyzonty, wyzwania*

W dniach 19–20 czerwca 2015 roku odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa *Języki specjalistyczne w badaniach i praktyce: doświadczenia, horyzonty, wyzwania*. Organizatorem wydarzenia było Międzywydziałowe Centrum Języków Obcych przy Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach.

W gronie zaproszonych gości znaleźli się wybitni specjaliści — językoznawcy i przekładoznawcy z niemal wszystkich polskich ośrodków akademickich. Efektem ich pracy było siedem wykładów plenarnych oraz pięćdziesiąt pięć referatów wygłoszonych w sekcjach. Konferencja została bowiem podzielona na panele merytoryczne, z których każdy kończyła dyskusja.

Takie naukowe wydarzenie to skomplikowane przedsięwzięcie logistyczne. Wytarczy wspomnieć, że jej uczestnicy pracowali w aż dwudziestu sekcjach tematycznych, dotyczących w szczególności dydaktyki języków specjalistycznych, translatoryki i terminologii specjalistycznej, terminologii i analizy tekstów specjalistycznych, dydaktyki języków specjalistycznych i terminologii specjalistycznej.

Aby ocenić rozmach wydarzenia, warto dodać, że w ciągu tych dwóch dni zaprezentowano referaty dotyczące języków: angielskiego, niemieckiego, rosyjskiego, chińskiego, francuskiego, macedońskiego oraz słowackiego.

JĘZYK DO ZADAŃ SPECJALNYCH

Konferencję otworzyła Przewodnicząca Komitetu Organizacyjnego dr Jolanta Łacka-Badura, dziękując uczestnikom za zainteresowanie tematyką organizowanego spotkania. Najlepszym tego przejawem była, jak powiedziała, liczba zgłoszeń czynnego uczestnictwa, które napłynęły do organizatorów. Przewodnicząca nie omieszkała podkreślić aktualności tematyki konferencji, zwracając uwagę, że procesy globalizacji postępują coraz szybciej i obejmują coraz więcej sfer życia. Wszystko to sprawia, że znaczenie języków specjalistycznych we współczesnym świecie stale rośnie.

OD EKONOMII PO METAFORĘ

Merytoryczną część konferencji rozpoczęły wykłady plenarne. Tutaj jako pierwszy wystąpił przedstawiciel gospodarzy prof. dr hab. Wojciech Dyduch

(Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach), prezentując wykład zatytułowany *Paradoksy, mity i rzeczywistość nauczania języków obcych w uczelni ekonomicznej*. Prelegent skupił się na udzieleniu odpowiedzi na kilka kluczowych dla tematu, choć dość kontrowersyjnych pytań. Pojawiły się wśród nich między innymi takie kwestie: Czy prawdą jest, że zachodnie szkoły ekonomiczne nie uczą języków obcych? Czy studenci kończący język na poziomie B2, pracując w korporacjach, i tak muszą uczyć się języka biznesu od podstaw oraz czy wystarczy znać język angielski, aby funkcjonować w świecie gospodarki?

Kolejny wykład wygłoszony przez dr hab. Magdalenę Sowę z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego dotyczył dylematów dydaktycznych. Za tematem *Nauczyciel języka czy nauczyciel zawodu. Kompetencje nauczyciela języka specjalistycznego* kryje się, jak się okazało, wiele wymagających wyjaśnienia zagadnień. Uczestnicy mieli okazję zabrać głos w dyskusji na temat specyfiki działań nauczyciela języka specjalistycznego na tle założeń dydaktyki języków specjalistycznych w ogóle. Rozmowa toczyła się zwłaszcza wokół identyfikacji profilu odbiorców kształcenia, analizy potrzeb, pozyskiwania danych, a także dydaktycznej obróbki danych i tworzeniu ćwiczeń oraz sposobów ich ewaluacji. Zaprezentowany przez prelegentkę opis konkretnych działań nauczyciela na kolejnych etapach jego pracy pozwolił poszerzyć zakres wiedzy i umiejętności niezbędnych do pracy z odbiorcami o potrzebach zawodowych.

Wystąpienie prof. dr. hab. Marcina Grygiela (Uniwersytet Rzeszowski) dotyczyło kwestii wykorzystania metodologii językoznawstwa kognitywnego w badaniach nad językami specjalistycznymi. Prelegent przypomniał pojęcie językoznawstwa kognitywnego, zaznaczając przy tym, że koncentruje się ono na analizie użycia języka w konkretnych kontekstach sytuacyjnych. W celu przeprowadzenia takiej analizy używa się modeli kognitywnych, odwzorowujących procesy mentalne. Najważniejszymi zagadnieniami, zdaniem Marcina Grygiela, są zatem w tym kontekście metafora rozumiana jako narzędzie poznawcze, struktura pojęciowa (w tym schematy wyobrażeniowe i amalgamaty) oraz kwestie referencji. Autor wykładu dokonał przeglądu możliwości zastosowania tej bogatej już tradycji do badań nad językami specjalistycznymi, skupiając się na analizie terminologii i kwestiach autonomii języków specjalistycznych.

Z INNEJ PERSPEKTYWY

Kolejne wystąpienie dotyczyło językoznawstwa w nowoczesnym wydaniu, czyli osadzonego w szerokim kontekście kulturowym. Jego autorka, dr hab. Jolanta Lubocha-Kruglik (Uniwersytet Śląski), przedstawiła postulowane przez współczesne badania językoznawcze spojrzenie na język i zjawiska językowe przez pryzmat szeroko rozumianej kultury. Prelegentka wzięła w swoim referacie pod uwagę zarówno bariery językowe, jak i kulturowe, utożsamiane często z charakterystycznymi dla tej dziedziny takimi pojęciami, jak nieprzekładalność, leksyka bezekwiwalentowa czy kategoria obcości.

Podczas konferencji nie mogło zabraknąć tematu tak aktualnego i absorbującego, jakim bez wątpienia są media. Podjął go dr hab. prof. UŚ Adam Woj-

SPRAWOZDANIA

taszek (Uniwersytet Śląski), występując z wykładem *Reklama prasowa jako artefakt multimedialny – kodowanie znaczenia na styku przekazu słownego i obrazowego*. Prelegent skupił się na elementach wielowarstwowego rozumienia kontekstu, w którym ma miejsce komunikacja pomiędzy reklamodawcą a odbiorcami reklam. Doszedł przy tym do ciekawych wniosków – uznał bowiem, że niemożliwa jest pełna interpretacja i zrozumienie przekazywanych treści, jeśli podejmie się próbę oddzielenia tych części składowych procesu komunikacyjnego.

Tematem nieco zbliżonym zajął się dr. hab. prof. AJD Piotr Mamet (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie). Podejmując zagadnienie *Komunikacja czy porozumienie? Próba adaptacji założeń Plain English do języka polskiego*, bardzo sprawnie poruszał się po meandrach dyskursu biznesu, instytucji i polityki. W swojej prezentacji prelegent omówił cechy dystynktywne prostego języka (*Plain English*) oraz założenia uproszczenia języka stosowanego w komunikacji publicznej. Nie pominął także szerokiego spektrum działań intensywnie promujących stosowanie wspomnianego *Plain English*.

Jako ostatni z prelegentów w ramach wykładów plenarnych zaprezentował się Piotr Jurczak (Partner, Kancelaria BSJP Brockhuis Jurczak Prusak), który w swoim wystąpieniu zatytułowanym *Język w biznesie, czyli zrozumieć Greka* dowodził, że rozrost regulacji prawnych nie omija stosunków między przedsiębiorcami w obrocie transgranicznym. Zdaniem referenta, prawnicy traktowani przez uczestników tego obrotu jako zło konieczne, zmiernają do tego, aby w procesie komunikacji partnerów biznesowych nie stanowić przeszkody, ale stać się jego wsparciem.

RUSYCYŚCI MAJĄ GŁOS

Omówione pokrótce wykłady plenarne to jedynie niewielki wyimek tego, co można było usłyszeć w Katowicach podczas dwudniowej konferencji. Wśród prelegentów nie mogło zabraknąć rusycystów, którzy na to naukowe wydarzenie przybyli z kilku ośrodków akademickich w Polsce.

Referat dotyczący przekładów z języka rosyjskiego zaprezentowała dr Elżbieta Kossakowska (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), omawiając mechanizmy kształtowania się rosyjskich terminów ekonomicznych. Prelegentka zgrabnie połączyła kwestie językowe ze społeczno-politycznymi, dowodząc, że rosyjska terminologia z dziedziny ekonomii zaczęła się odradzać, by nie rzecz – kształtować niemal od podstaw – po rozpadzie Związku Radzieckiego. Jak stwierdziła, język rosyjskich ekonomistów przeszedł poważną transformację od momentu przekształcenia scentralizowanej gospodarki planowej w zdecentralizowaną gospodarkę rynkową.

Ciekawą tematyką frazematyki zajął się mgr Maciej Labocha (Uniwersytet Śląski). W wystąpieniu na temat *Ekwiwalencja frazematyki specjalistycznej (na przykładzie wybranych rodzajów umów w języku rosyjskim i polskim)* omówił owo frazematyczne podejście do analizy tekstów specjalistycznych. Oparł się przy tym na pracach m.in. Wojciecha Chlebdy, dla którego pojęcie

frazemu jest jednostką zbiorczą gromadzącą „pod swoimi szerokimi skrzydłami i frazeologizmy klasyczne (idiomy), i terminy złożone, i formuły etykietalne, wyrażenia funkcyjne, przysłowia, porzekadła, powiedzonka, i wiele innych gatunków utartych wielowyrazowców”.

PRAKTYCZNIE W NAUCZANIU

Magister Dorota Duchnowska (Politechnika Krakowska) zajęła się z kolei praktyczną stroną uczenia języka, demonstrując innowacyjne metody nauczania komunikacji w języku specjalistycznym. Za podstawę posłużyły jej zajęcia z rosyjskiego języka specjalistycznego, przeprowadzone ze studentami Wydziału Mechanicznego w ramach obowiązującego lektoratu języka specjalistycznego. W referacie analizie poddane zostały wybrane ćwiczenia dotyczące szerokiego zagadnienia biomechaniki.

O specyfice nauczania języka specjalistycznego mówiła natomiast w swoim wystąpieniu mgr Joanna Osipowa (Uniwersytet Jagielloński). W referacie *Leksyka prawnicza na zajęciach języka rosyjskiego. Techniki aktywizujące w nauczaniu języka specjalistycznego* dowodziła, że wprowadzanie języka specjalistycznego do programów studiów filologicznych może stanowić dodatkową trudność. Uczący się nie są bowiem ekspertami w danej dziedzinie. Celem takich zajęć, zdaniem prelegentki, jest raczej przybliżenie języka specjalistycznego, by jego przyswajanie było łatwiejsze i efektywniejsze. Wykład okazał się cenny również ze względów praktycznych — prelegentka omówiła ćwiczenia aktywizujące na przykładzie leksyki prawniczej.

Organizatorzy po dwóch dniach z zadowoleniem podsumowali konferencję. Uczestnicy z kolei zgodnie uznali wydarzenie za bardzo udane. Liczne pytania kierowane do prelegentów oraz burzliwe i niekończące się kulturalowe dyskusje najpełniej świadczą o ogromnej potrzebie organizacji podobnych spotkań aktywizujących ekspertów z obszaru języka specjalistycznego.

Z zapowiedzi organizatorów wynika, że wygłoszone referaty i artykuły zostaną opublikowane w materiałach pokonferencyjnych.

Radosław Gajda

NOTY O AUTORACH

EWA BIAŁEK

dr, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej UMCS. Prowadzi badania z zakresu przekładu, leksykografii przekładowej oraz dyskursu dyplomatycznego. Inne obszary badań: współczesny język rosyjski, frazeologia rosyjska i język mediów.

MARWAN CHAMITOWA

dr nauk historycznych, ekspert Kazachskiego Naukowo-Badawczego Instytutu Kultury. Jest wykonawcą projektu badawczego *Akademik A.Ch. Marguła i muzealnictwo w Kazachstanie: spuścizna naukowa, idee i perspektywy* w Instytucie Historii i Etnologii im. Cz.Cz. Walichanowa. Uczestniczyła w wielu międzynarodowych konferencjach i publikacjach w kraju i za granicą.

PIOTR FAST

historyk literatury rosyjskiej, tłumacz, translator. Zatrudniony w Uniwersytecie Śląskim. Redaktor naczelny „Przeglądu Rusycystycznego”.

LUDMIŁA FIODOROWA

docent w Katedrze Lingwistyki Teoretycznej i Stosowanej Instytutu Lingwistyki Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego w Moskwie. Prowadzi badania naukowe z zakresu semiotyki, socjolingwistyki, etnolingwistyki, teorii komunikacji oraz historii i teorii pisma.

RAFAŁ GAJDA

dr, absolwent rusycystyki na Uniwersytecie Jagiellońskim (specjalizacja przekładoznawcza). Zatrudniony w Katedrze Przekładu UP (Kraków). Współpracuje z redakcjami rosyjskojęzycznych pism o tematyce społeczno-kulturalnej oraz dydaktycznej („Europa.RU”, „Остановка Россия”, „City Life”). Popularyzator języka oraz kultury rosyjskiej. Tłumacz specjalizujący się w przekładzie technicznym, w szczególności IT. Mieszka w Krakowie.

ANNA KADYKAŁO

dr, asystent w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej UJ. Zainteresowania naukowe: rosyjska pamięć kulturowa, polityka historyczna w Rosji, dzieciństwo w rosyjskiej kulturze.

IZABELA KOZERA

doktorantka na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (praca doktorska pod opieką naukową dr hab. Doroty Szumskiej). Stypendystka Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za wybitne osiągnięcia na rok akademicki 2014/2015. Prowadzi zajęcia dydaktyczne w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ. Lektor języka rosyjskiego w Wyższej Szkole Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie. Zainteresowania naukowe: aspektologia słowiańska, lingwistyka korpusowa.

EWA MANASTERSKA-WIĄCEK

dr, adiunkt w Zakładzie Języka Rosyjskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej UMCS. Filolog rosyjski i polski. Dziedziny badań: lingwistyka przekładu, zwłaszcza przekłady literatury dziecięcej, język dziecięcy, zagadnienia normy językowej. Jest autorką książki *Polska poezja dla dzieci w przekładach na język rosyjski na podstawie wierszy Juliana Tuwima i Jana Brzechwy* (Lublin 2009). Ostatnio opublikowała monografię *Dyfuzja i paradyfuzja w przekładach literatury dla dzieci* (Lublin 2015).

EWA POGONOWSKA

dr hab., adiunkt w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Autorka książek: *Dziki biesy. Wizja Rosji Sowieckiej w antybolszewickiej poezji polskiej lat 1917–1932* (2002), *Czytanie Nowej Rosji. Polskie spotkania ze Związkiem Sowieckim lat trzydziestych XX wieku* (2012), współautorka (z Moniką Bednarczuk) *Znani, nieznani, nierozpoznani. O kilku figurach zbiorowej wyobraźni* (2009). Zainteresowania: pogranicze historii literatury i historii idei, obszar piśmiennictwa niefikcjonalnego, „tematy rosyjskie”.

ALEKSANDER TSOI

dr hab., profesor Uniwersytetu Łódzkiego, autor dwóch monografii i artykułów z zakresu leksykografii rosyjskiej, semantyki i semiotyki ogólnej. W centrum jego zainteresowań naukowych znajduje się również zbadanie systemu niesamodzielnych części mowy w języku rosyjskim: przyimków, spójników i partykuł.

MAGDALENA ZAORSKA

dr, adiunkt w Instytucie Słowiańszczyzny Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, wykładowca w Studium Aktorskim im. Aleksandra Sewruka przy Teatrze im. Stefana Jaracza w Olsztynie. Absolwentka studiów magisterskich i doktoranckich Sankt-Petersburskiej Państwowej Akademii

NOTY O AUTORACH

Sztuki Teatralnej. Wykształcenie: aktor teatru dramatycznego i kina, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii sztuki i sztuki teatru.

BOŻENA ŻEJMO

dr, starszy wykładowca w Katedrze Filologii Słowiańskiej UMK w Toruniu. Literaturoznawca, rusycystka i bułgarystka. Zainteresowania naukowe: etyka i literatura, transgresje w literaturze i kulturze, rosyjsko-bułgarskie związki literackie i kulturowe, pisarstwo Wsiewołoda Garszyna. Książki: *Problemy etyczne we współczesnej prozie i publicystyce rosyjskiej (lata 60.–90.)* (Łódź 2000); „*Ponad stan*”. *Motywy transgresyjne w pisarstwie Jordana Jowkowa* (Toruń 2010).